

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:

SÍK SÁNDOR

KOVÁCS SÁNDOR
szombathelyi megyéspüspök

BITTEI LAJOS

CLAUDEL, PAUL

DÉVÉNYI IVÁN

ERDEY FERENC

FÉLEGYHÁZY JÓZSEF

HEGEDŰS LÁSZLÓ

IJJAS ANTAL

PONT-ALLETZ

RÓNAY LÁSZLÓ

SÍK SÁNDOR

SZEGHALMI ELEMÉR

SZIGETI ENDRE

írásai

1962 OKTÓBER

Ára 5 forint

TARTALOM

	Oldal
<i>Kovács Sándor</i> szombathelyi megyéspüspök: Az egyetemes zsinat elé	577
<i>Sík Sándor</i> : „Aki a szeretetben marad”	581
<i>Hegedűs László</i> : A lejtőn (Vers)	588
<i>Rónay László</i> : Liszt Ferenc szenvedése és nagysága	589
<i>Paul Claudel</i> : Ballada (Vers, Rónay György fordításában)	595
<i>Félegyházy József</i> : A Santo Stefano Rotondo és a római magyar gyóntatók	597
<i>Ijjas Antal</i> : Árius éjszakája (Elbeszélés)	603
<i>Pont-Alletz</i> : A földművésletről (Vers, Bittei Lajos fordításában)	614
<i>Mihelics Vid</i> : Eszmék és tények (A Szent Officium monituma és Teilhard	
életművének teológiai kritikája)	615
<i>Eglis István</i> : A kis út (A nem kötelező templomi ájtatosságokról)	621

N A P L Ó

Két tudós: Ratti és Roncalli találkozik (<i>Erdey Ferenc</i>) 623; Jézus életének ismeretlen éve (<i>Szigeti Endre</i>) 625; Az olvasó naplója (<i>Rónay György</i>) 627; Képzőművészet (<i>Dévényi Iván</i>) 629; Zenei jegyzetek (<i>Rónay László</i>) 632; Német film — francia novellából (<i>Bittei Lajos</i>) 633; Látások és meglátások Németh László esszéiben (<i>Szeghalmi Elemér</i>) 635; Hock János jelentősége művészeti irodalmunkban (<i>Dévényi Iván</i>) 637; Jegyzetlapok (<i>r. gy.</i>) 639	623
--	-----

Felelős szerkesztő:

Sík Sándor

Szerkeszti: *Mihelics Vid*

Főmunkatársak: *Doromby Károly, Pfeifer János, Radó Polikárp*

Felelős kiadó: *Saad Béla*

Kiadja a Vigilia munkaközösség.

A szerkesztő a hét első három napján fogad az Új Ember szerkesztőségében (V., Kossuth Lajos u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 4. Postafiók 152. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrünk meg és nem adunk vissza. Kladóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk-számla száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hirlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ügyfélszolgálat.

Megjelenik minden hónap elején.

Ára: 5.— forint.

AZ EGYETEMES ZSINAT ELÉ

Négyszáz esztendeje van az idén annak, hogy 1562 januárjában IV. Pius pápa megnyitotta a Tridenti zsinat harmadik és egyúttal utolsó ülésszakát. Ezen a jelentős százados évfordulón nyílik meg a *Második Vatikáni Zsinat*. Azon a napon, amelyen 431-ben az efezusi egyetemes zsinat kezdette meg működését. Mária anyaságának az ünnepe ez a nap 1931 óta, azért, mert éppen ez az egyetemes zsinat hirdette ki hittételként Mária istenanyai méltóságának tényét. Azzal, hogy Szentséges Atyánk XXIII. János pápa tudatosan ezt az októberi napot választotta, éppen erre a dátumra tévén a huszonegyedik egyetemes zsinat megnyitásának a napját, a zsinatot és annak résztvevőit Máriának, az egyház édesanyjának szelíd oltalma alá helyezte.

Soha zsinatot ilyen alaposan elő nem készítettek még az egyház húsz évszázados történetének folyamán, mint ezt a történelmében huszonegyedik egyetemes zsinatot. Lorenz Jaeger paderborni érsek véleménye ez, aki a zsinat előkészítő munkálataiban aktív részt vett. Majdnem négy év telt el azóta, hogy a zsinati előkészületek megkezdődtek. Az első szakaszban — 1959 januárjától 1960 pünkösdjéig — megkérdezték a főpásztorokat, a fő szerzetes előljárókat, hittudományi karokat, milyen indítványaik vannak a zsinatra vonatkozóan. A beérkezett anyag kivonatossan ki lett adva tizenhat kötetben, több mint tízezer oldalon. Az anyag megmunkálása és természetesen kiegészítése a következő lépés volt. 1960 őszétől 1962 pünkösdjéig tíz bizottság és két titkárság dolgozott a zsinat előkészítésén ennek az anyagnak a felhasználásával; a résztvevők valóban az egyház általános, azaz katolikus voltát fejezték ki, mert ötven nemzetből mintegy hétszáz résztvevő dolgozott. A harmadik lépés párhuzamosan haladt a bizottsági munkával: a központi bizottság felülbírált minden sémát (törvénytervezetet), amelyet az egyes bizottságok elé terjesztettek, és azokat így megváltozott alakban kiadta és a zsinati atyák rendelkezésére bocsátotta. Október 11-e után a zsinati atyákból ugyanezek a bizottságok alakulnak meg, akik ezeket a sémákat tárgyalási alapul használják és a zsinat plénuma elé bocsátják.

Amire ezek a sorok napvilágot látnak, a magyar katolikus püspöki kar képviselői már Rómában vannak, hogy az egyetemes zsinat első ülésszakán részt vegyenek. Bizonyára örömmel és megelégedéssel értesült erről egész katolikus társadalmunk, mert az, hogy mi is bekapcsolódhatunk a zsinat munkájába, kétségkívül újabb nagyjelentőségű megnyilvánulása az állam és a magyar katolikus egyház között kialakult jó viszonyoknak. Ennek ápolását mi, akik egyházunkat katolikus és magyar felelősséggel vezetjük, s híveinket ugyanilyen szellemben felelősséggel irányítjuk, a bizalomra bizalommal válaszolva állandó feladatunknak tekintjük. Ezt a munkát kezdte el, ezt tartotta hivatásának, s ennek folytatását hagyta ránk örökségül a nagyemlékű Czapik Gyula érsek, nehéz időkben a püspöki konferenciák hosszú időn át volt elnöke. Czapik Gyula tizennégy évvel ezelőtt járt Rómában. Az ő nyomdokában haladtunk azóta is, s most is, amikor magyar püspökök a szent és örök városba érnek, hogy mint zsinati atyák elfoglalják helyüket a Szent Péter bazilikában.

„*Synodus Spiritu Sancto congregata*” — a Szentlélek által egybegyűlt zsinat: szokták mondani önönmagukról az egyetemes zsinatok aktái. A Harmadik Isteni Személy indító és segítő tevékenységének felis-

merése a legelső, ősi zsinat óta öntudata az egyháznak. Hiszen Kr. u. 50-ben, az „apostoli” zsinaton ekként hozták meg az őskeresztények első főpásztorai döntésüket: „A Szentlélek és mi magunk így tartottuk ezt helyesnek” (Ap. Csel. 15, 28). Ezzel a vigasztaló öntudattal ül egybe majd háromezer zsinati atya között a San Pietro hatalmas főhajójában felállított tribünökön a magyar főpásztorok képviselője is.

A Szentlélek különleges segítsége azért szükséges, mert mint minden egyetemes zsinatra, erre a huszonegyedikre is különleges feladatok várnak. A legtöbb zsinat aktuális nehézségek miatt gyűlt egybe, nagyobb részüket pedig belső szellemi küzdelmek hozták létre. A húsz egyetemes zsinat közül tizenkettő a hagyományos egyházi tanítástól eltérő téves vallási hiedelmek miatt, magyarán mondvá eretnek tanítások miatt gyűlt egybe. Manap nincs ilyen belső, eltérő tanítás a katolikus egyházon belül. A jelen zsinatot tehát nem valamilyen aktuális eretnekség körüli harc címén nyitják meg. XXIII. János pápa a velencei papsághoz intézett levelében már 1959-ben kijelentette, hogy „az egyetemes zsinat a püspökök és papok lelkében azt a jó feltételt kelti, hogy a keresztény szeretet határvonalait kitágítsa, saját helyét viszont világos gondolatokkal és szükséges szívvvel megállja”.

Kitarult szívvel nézni mások felé, saját helyét pedig megállni: ez a zsinatot egybehívó Szentatyanak szándéka. *Saját helyünkön*, a magunk portáján akarunk seperni, érti a Szentatya, s ezt a különleges feladatot, amely a Második Vatikáni Zsinat elé tornyosul, valóban ebben a szellemben is hirdette meg az egybehívó enciklika („Ad cathedram Petri” 1959. június 29) soraiban: „A főpásztorok a földkerekség minden részéből azért jönnek össze, hogy a katolikus hit gyarapodjék, a kereszténység erkölcsi élete megújodjon, s az egyházi fegyelem korunk szükségleteihez és viszonyaihoz alkalmazkodjék.” Egy allokúciójában az „aggiornamento” lefordíthatatlan olasz szóval fejezte ki a Szentatya ezt a korhoz való alkalmazkodást. Szó szerint a „napjainkhoz” (giorno) való alkalmazkodást jelenti e kifejezés, a legaktuálisabbat tehát.

Az anyaszentegyház hosszú életének folyamán nem egyszer gyakorolta ezt az alkalmazkodást. A nagy teológus, *Karl Adam* egy tanulmányában fejti ki ezt a történeti problémát az egyház életében (*Das Problem des Geschichtlichen im Leben der Kirche*, 1948). Az őszövetség világát, szigorú egyistenhitét a zsidóság közvetítette az egyház felé, de egyúttal nacionalista szűkkeblűséget is; az első két apostoli nemzedék belső szorongásai, küzdelmei a zsidókeresztények és a pogánykereszténység között ezt jelezték. A *hellének* világa felé óriási alkalmazkodást a zsidó származású, de hellén műveltségű Szent Pál hajtotta végre legelső sorban. Az evangélium levetette szemita nyelvezetének szűk köntösét és az akkori világnyelvnek, a görögnek ékes ruhájában jelent meg. Spekulatív gondolkodásmódjukkal az egyházi tanítást harmonikusan kifejlesztették, új kifejezési módokat, új gondolkodási kategóriákat ajándékoztak neki. A kereszténység érthetővé és elfogadhatóvá lett a hellénizmus világában, mely csaknem az egész mediterrán medencét meghódította.

Minthogy ez a hellénista kultúra a *rómaiak* uralma alatt állott, természetesen, hogy az egyháznak ehhez a római szellemhez is alkalmazkodnia kellett. A rómaiak népének jogérzéke, szervezési képessége, egységre törekvése és kormányzati készsége meghozta az egyháznak az egyházi szervezet egyre inkább kifejlődő voltát, az egyházi jogrendszer megalapozta. Az egységhez a törvények rendszerére kétségtelenül szükség van, ugyanígy azonban kétségtelen az is, hogy a jog egyoldalú hangsúlyozása for-

malizmust meg merevséget is teremtett. Ennek a ténynek a felismerésében rendelte el *Szent X. Pius* az egész egyházi jog revízióját és újra kiadását, ami 1918 óta az Egyházjog Törvénykönyvét hozta létre. *XXIII. János* pápának egyik a zsinat elé tűzött előírása, hogy ezt a jelenleg is érvényben lévő törvénykönyvet is teljes egészében a mai korhoz alkalmazzák, kiegészítsék és egyszerűsítsék. Ugyanez történik a liturgia területén is, ahol az első reformot a Tridenti zsinat óta ugyancsak *Szent X. Pius* kezdte el, *XII. Pius* folytatta, majd Szentatyánk a Rubrikák kódexével új alapokra fektette, de ezt a liturgikus egyszerűsítést megint csak a zsinatnak kell a pápa óhaja szerint végleges formába önteni.

A második évezredben a vázolt alkalmazkodás tagadhatatlanul egyre kisebb lett. A missziókban nagy egyéniségek megkísérelték az akkomodáció módszerét: *Roberto de Nobili* Indiában, aki brahminként lépett fel, *Schall* Kinában, aki tudós mandarinnak mutatkozott, és mások. Ezek azonban elszigetelt jelenségek maradtak. Talán túlzott *Hans Küng* véleménye: „Amíg az egyház, mint Pál, a helléneknek hellén, a barbároknak barbár lett, az araboknak már nem lett arab, sem a négeknek néger, sem a hinduknak hindu, sem a kínaiaknak kínai. Egészében véve Jézus Krisztus egyháza európai-amerikai ügy lett” (*Konzil und Wiedervereinigung*, 1960). Hogy azonban van benne valami igazság, már csak azért sem tagadható, mert az alkalmazkodást a pápa tűzi ki a zsinat elé, mint megvizsgálandó tény. Új korszak küszöbén, új társadalmi rendszerek és országtömbök világában meg kell találni a módot, hogy saját helyén élhessen tovább az anyaszentegyház Istentől szabta környezetében: szorosan megmaradva Krisztus egyházának útján és az őt magába felvevő világgal békés együttélésben. Abban, amelyet *XXIII. János* pápa egy hónappal a zsinat megnyitása előtt mondott rádióbeszédében hangsúlyozott: a „convivenza pacifica”-ban.

Ennek a békés együttélésnek, amelynek kívánatos és szükséges voltát a Szentatyá annyira átérzi és oly sokszor kifejezésre is juttatta, elemi feltétele, hogy az emberiség egyáltalán éljen és nyugodtan munkálkodhasson, más szóval; hogy eleje vétessék bármiféle fegyveres konfliktusnak. Nem idézhetjük elég nyomatékkal az imént említett rádióbeszédből a Szentatyának ezeket a megállapításait: „Az egyház, amely különbség nélkül mindenkinek édesanyja, megint égnek kiáltja azt a felhívást, amely a századok távolából Betlehemből és a Kálváriáról indult el és amely a béke megvalósulásáért könyörög. A békéért, amelynek minden ember szívében kell gyökereznie és ott kell megtalálnia biztosítékait.” Ugyanakkor kijelentette a Szentatyá, hogy „Krisztus nyájának püspökei és lelkipásztorai a béke eszméjét nemcsak negatív értelemben kívánják hangsúlyoztatni, sőt a fegyveres konfliktusok gyűlölete; sokkal inkább rá kívánnak mutatni az ezzel kapcsolatos pozitív követelményekre, ami minden embertől megköveteli, hogy gyakorlatilag felismerje a saját kötelességeit.” Nem lehet kétségünk afelől, hogy a zsinati atyák is, akik a nemzetközi élet mai történelmi pillanatában ülnek össze, az egész katolikus világ, sőt az egész emberiség várakozásának megfelelően felemlik szavukat a béke megőrzése és megszilárdítása érdekében, s e tekintetben is egységesen odazárkóznak Szentséges Atyánkhoz.

Az alkalmazkodás és a békés együttélés szorgalmazásán kívül a Szentatyá a megújulást is meghirdette. Minden zsinatnak valami módon mindig ez is programpontja volt, amint már Pál apostol a rómaiakhoz írt levelében sürgette: „Alakuljatok át gondolkozásotok megújulásával, hogy felismerjétek, mi az Isten akarata, mi a helyes, mi a kedves

neki és mi a tökéletes” (Róm. 12, 2). A megújulásban történő átalakulás, görögül *metamorfózis*, latinul *reformáció* eszméjét innen a római levélből vették száradokon át a különböző egyetemes zsinatok, mint például a IV. Lateráni Zsinat 1215-ben. A belső átalakulást azután a tizenkilencedik egyetemes zsinat, a Tridenti teremtette meg, ugyanezt a szót használva számtalan ízben.

A tartalom megmaradt, de a Tridentinum óta új oldaláról nézik ezt a jelenséget és már nem szólnak a pápák szoros értelemben vett reformációról. *Szent X. Pius* pontifikátusa jelszavává tette: „Instaurare omnia in Christo”, azaz mindeneket megújítani Krisztusban. Ezt a fogalmat tűzte ki *XXIII. János* pápa is a zsinat zászlajára: „*renovatio*”. Nem forradalom a megújítás, hanem szerves újjáépítés, nem is egyszerű visszaállítás, azaz restauráció, a maga rossz hírű visszahozásaival. A kettő között lévő valami: megújítás, tehát a középut a két véglet között. Semmiképpen sem restauráció, azaz minden régihez ragaszkodó visszaállítás, hanem a korra való tekintettel új formák megtalálása, amellet, hogy nem veszíti el a történelmi és a jogfolytonosságot. Ugyanígy semmiképpen sem forradalmi újítás, mert a forradalommal együtt jár, hogy a lényeghez is hozzányúl és új lényegret állít a régi lerombolása után a helyébe. Isten egyházában a lényeghez nem lehet nyúlni. Lényege a szikla, az apostoli szikla. Péter széke, mert erre építette Krisztus az ő egyházát. Lényege az apostoli szervezet az apostolok utódaiban, a püspökökben. Lényege az egységben maradás; mint ahogyan Krisztus varratlan kötötését sem szabdalták szét, úgy nem lehet az egyháztól sem elszakadni.

Lényege a hitnek kincstára, avagy letéteménye is: a *depositum fidei*. Mikor tehát a Szentatyá enciklikájában a „hit gyarapodásáról” beszél, a hitben való megújódáson megint nem a régi megváltoztatását érti. Nem lehet „revidéálni” a régi dogmákat, azok az igazságot fejezik ki, úgy, ahogyan azt Krisztus tanította és apostolai által reánk hagyományozta. Lehetséges „új” dogma: ha az egyház jónak látja, tisztázza, mi van a hit letéteményében és szabatos körülírással, precíz szavakkal kijelenti, mi az, amit Isten kinyilatkoztatott. Ilyen dogmakihirdetés utoljára 1950-ben történt, amikor *XII. Pius* pápa Mária test szerint való mennybevételeét hirdette ki. Úgy tudjuk, hogy az egyetemes zsinaton aligha várható új dogma kihirdetése, annál inkább szorgalmazza majd a hit elmélyítését. A „kérügmában”, azaz a hirdetésben, meg kell találni a módot, hogyan fejezhetjük ki a réginek tetsző igazságokat a mának a nyelvén, meg kell lelnünk a modern ember lelkéhez vezető hirdetési utat, meg kell beszélni a lelkipásztorság eredményes módszerait. A zsinat, amint az előkészület sokágú és hosszas munkája mutatja, nagy mértékben lelkipásztori jellegű zsinat lesz.

Ehhez járulnak hozzá a zsinaton megjelent főpásztorok, ehhez kell a híveknek is hozzájárulniuk. Az önmagunk felajánlásának lelkületére van szükség: készen vagyunk, hogy egész lélekkel hallgassuk a zsinatban a Szentlélek vezetése mellett megnyilvánuló főpásztori szavakat, és készen vagyunk, hogy kövessük is azokat. Ez az önmagunk felajánlása a zsinat előtt legyen olyan, mint a felajánlás a szentmisében. Ott nemcsak a pap, hanem a jelenlévő hívek is felajánlják az ostyában és a borban önmagukat. Életüket, tehetségeiket, sikereiket, örömeiket és szenvedéseiket, mintegy a paténára téve. És amint a misében a felajánlott ostya és a bor szentostyává és a szent vérré lesz, úgy legyen a zsinattal is. Mint a szentmisében, a zsinat után is következzen a felajánlásra az átváltozás: a hitben, erkölcsben való megújulás.

„AKI A SZERETETBEN MARAD”

„Szeretet az Isten, és aki a szeretetben marad, Istenben marad és Isten öbenne” — mondja Szent János; ezt a nagy mondatot meg is fordíthatjuk: aki Istenben — az élő Szeretetben — marad, a szeretetben marad.

Három szempontból szeretném tanulmányozni az embernek Isten iránti szeretetét. Először fölvetődik az a kérdés, hogy mennyiben lehetséges az Istent embernek szeretni; azután mi ennek a szeretetnek természete és mik a formái, végül melyek gyakorlásának konkrét módjai.

Lehet-e Istent szeretni? Ha őszintén lelkünkbe nézünk, bizony sokszor nem tudjuk érezni ezt az Isten iránti szeretetet. Talán hozzáteszük: szeretném, ha érezném, de nem érzem; csak irigylem azokat, akik érzik. Lehetséges ez a szeretet? Lehetséges, mert parancs, és Isten lehetetlenséget nem parancsol. De hát lehet-e a szeretetet parancsolni? *Kant* megbotránkzott ezen; úgy találta, hogy lehetetlen érzelmet ráparancsolni az emberre; lehetetlen ránkparancsolni, hogy mi tessék nekünk. Bizonyos: tetszés- és vágszeretetet parancsolni nem lehet, mert azok érzélem dolgai. De az érzelmi szeretet cselekvésben, adásban virágzik ki, és ezt az adakozó szeretetet meg lehet parancsolni. Isten parancsa félreérthetetlenül erre az *adakozó szeretetre* vonatkozik. Már Mózes 5. könyvében olvassuk: „Szeresd az Urat, a te Istenedet, s tartsd meg parancsolatait, szer-tartásait, rendeleteit és meghagyásait minden időben” (V. Móz. 11, 1—2). Az Úr Jézus is azt mondja: „Aki engem szeret, az én parancsaimat megtartja” (Jn. 14, 21). Cselekvésben mutatkozik meg a szeretet. A nagy misztikus szeretetnek nem kisebb hőse, mint Nagy Szent Terézia mondja: „Értsé meg mindenki, hogy Isten igazi szeretete nem áll könnyhullatásban, sem abban az édességben és gyengédségben, amely után kívánczolni szoktunk, épp mert vigasztalnak bennünket, hanem abban, hogy szolgáljuk Istent igazságban, lelkierőben és alázatosságban.” Csupa cselekvés, csupa mozgás, ami parancsolható. Mit követel tehát az istenszeretet parancsa? Pontosan ennyit: tégy meg mindent, ami telik tőled, hogy létrejöhessen lelkedben az a magatartás, az a lélekforma, amelynek Isten iránti szeretet a neve. Analógiaként felhozhatjuk: „Légy egészséges!” — Ez a parancs konkrétan azt követeli tőlem: „Vigyázz az egészségedre!” — vagyis: tégy meg mindent, ami telik tőled, hogy egészséges maradj. Igen tanulságos a dolgot negatív oldalról szemlélni. *Hogyan szűnik meg a lélekben a szeretet?* Hogyan szűnik meg egy nagy barátság, vagy nagy szerelem? Leginkább egy módon: elkezdik elhagyni, néha egészen elhagyják a szeretet külső megnyilvánulásait. Ezek persze csak látszólag külső dolgok, hiszen lelket hordoznak. Nem-mondani, nem-cselekedni, nem-írni, nem-keresni a másik társaságát, távol lenni: ez magától megszünteti a szeretetet. Fordítva is: lassan magától kialakul a szeretet egy házastársban, ha odaadta magát szeretete tárgyának a szeretet cselekedeteinek gyakorlásával. Mária Terézia, mikor leánya, Mária Antónia búcsúzik tőle, hogy Párizsba induljon, XVI. Lajos feleségül, arra inti őt, hogy nagyon szeresse férjét. „Hogyan tehetem azt, mikor nem ismerem? Hogy szerethetek valakit, akit nem ismerek?” A felelet: Az első perctől kezdve mindent úgy cselekedjél, amint az cselekszik, aki nagyon szeret. — Mélységes emberismeret szól ebből a kis anekdotából. A szeretet cse-

lekedetei, mint más érzelmek cselekedetei is, visszahatnak a lélekre. Mindenütt megszületik a szeretet, ahol megszületnek a szeretet cselekedetei.

Különbözik aki szeretné érezni az Isten iránti szeretetet, ha nem is tudja, valamiképpen már bírja szívében, legalább a kezdetét. És ha azt kérdezi, mit csináljon tovább, Szalézi Szent Ferencsel felelek. Camus püspök Szalézi Szent Ferencsel való beszélgetéseiről szóló könyvében jegyzi föl: „Az egész művészet abban áll, hogy az ember szeresse az Istent egész szívéből. A szeretet titka éppen az, hogy szeressen az ember. Úgy mint ahogy tanulni tanulás közben tanul meg az ember, beszélni beszélés közben, dolgozni munka közben. Így Istent és a felebarátot szeretni is szeretés közben tanulja meg az ember. Aki más útra tér, eltéved. Menjen csak mindig előre, és ne nézzon hátrafelé. Aki kezdő, csak kezdje el komolyan, és erőteljes haladással csakhamar eljut oda, hogy mester lesz.”

Mi a természetete ennek az istenszeretnek ?

Van egy természetes és van egy természetfölötti istenszeret. Istennek van természetes szeretete is, vagyis olyan istenszeret, amely nem föltételezi a kinyilatkoztatást; az emberi erővel, emberi értelemmel és szívvel megismert Isten iránti, emberi erőből telhető szeretet. A katolikus tanítás szerint az ember természetes eszével is meg tudja ismerni az Istent, és ha megismerte, természetes módon fel kell támadni benne a szeretetnek. Akkor is, ha nem veszi észre. *Daqué*, a néprajztudós, a primitív népek imádságait tanulmányozva, azt mondja: „Bármit mondjunk, gondoljunk vagy higgyünk, alapjában mindnyájan vallást keresünk, keressük és buzgón akarjuk az igazságot.” Ám az igazság az Isten; aki arra vágyik, Istenre vágyik. De a lélek a szépre, a jóra is vágyik, ez is felkelti benne a vágyó szeretetet. Egy nagy mohamedán misztikusnak, *Dsalaeddin Rumi* XIII. századi perzsa költőnek, a szúfizmus alapítójának egy verséből szól ez a két sor: „Szeretet után futkosunk ide-oda, nyugtalanul; a szeretet végül is Isten mélységeibe szakad.” Ugyanazt mondja, amit Szent Ágoston, amit *Przywara*, a mai teológus: „Minden igazi szeretet, mint szeretet, Istenig nyúlik fel és Istent hordozza mélységeiben.”

Ez a természetes szeretet persze el is tévelyedhet. Az ember, aki elbolyong a teremtmények sokféleségében, tévelygésein keresztül tud eljutni az igazsághoz. Tömérdek eltévelyedést mutat a vallástörténet. Eltéved a félelem hatása alatt az ösztön — ebből fakadnak a babonák, emberáldozatok, a pogány vallások erkölcstelen rítusai. Az eltévelyedés megtörténhet az érzelem síkján is. Keresztények is beletévednek gyakran egészen hamis, természetes elgondolásokba. Vannak, akiknek az Isten nem más, mint „Jóistenke”; ül a trónján és imámat várja, hogy teljesítse anyagi érdekeimet, karrierem érdekeit, s így tovább. Idetartozik mindenféle babonás szokás, a szentek és ereklyék babonás, mágikus tisztelete. Eltévelyedhet az értelem is; így jön létre: a deizmus kényelmes nyárspolgári istenszeretete, amelyben Istennel nem kell törődni, mert fölteszi, hogy Isten nem törődik velünk; a panteizmus gögje, amely úgy gondolja, hogy az én az Isten; így jön létre legtöbbször a vallási közöny.

Az akarat terén is megtévedhet a természetes istenszeret. Végzetes tévedés azt gondolni, hogy Istennek azzal tesz valaki szolgálatot, ha erőszakkal terjeszti az ő tiszteletét. Az izlám erre építette terjedését. A kereszténységben is előfordult nem egyszer az ilyen eltévelyedés.

De ha sokféleképpen el is tud tévelyedni a természetes istenszeret, megvannak a maga helyes módjai is. Valamilyen formája az imádságnak

mindenütt megvan. Persze nem föltétlenül jut el addig a magaslatig, amelyet a valláslélektanban „jelki tegezódás”-nek mondanak. Talán nem is tudja valaki, hogy Istent szólítja, mégis föltör lelkéből egy sóhaj, egy „Jaj Istenem!” fölkiáltás --- és megtanultuk a mélylélektanból, hogy az ilyen látszólag akaratlan és semmitmondó megnyilatkozásnak milyen mélyesleges gyökerei vannak a lélekben. Ezekben az imádságformákban az elnémíthatatlan vonzódás szólal meg Isten felé.

Az érzelmek természetes istenszeretete ez, amely az emberi lélekből tör az Isten felé, mikor a szépet látja, amikor megindul valami jóért. Talán a leggyakoribb területe ennek a természetérzés. Hány ember van, aki nem is tudja, hogy az Istent érezte meg a természetben. Egy nagy természetes istenszerető, *Rodin*, a szobrász mondja a Gsellel folytatott beszélgetésekben: „Az érzelmektől túlcsondult művész csakis a maga módjára tudja elképzelni a dolgokat. Az egész természetben egy az övéhez hasonló nagy öntudatot sejt meg. Nincs olyan élő szervezet, nincs olyan holt tárgy, nincs felhő az égen, nincsen olyan zöldelő bim-bója a mezőnek, amely nem a minden dolog mögött rejtőző végtelen titokról beszélne neki.”

Megvan természetes istenszeretete az értelemnek is, amely imádságot teremt a tudományon keresztül. Nincs az a tudomány, amelyből, ha egészen mélyen belemélyed, valami szent borzongás el ne fogná az embert. Nem bizonyos, hogy gondol Istenre — de az az érzés, amelyet az értelem kivált belőle, valamiképp mégis oda mutat, (*Spinoza*: „amor intellectualis Dei”). Nagy természettudósok könyveiben hányszor bukkanunk egy-egy mondatra, amely voltaképpen imádság; egyszerű tudatos, máskor öntudatlan, de mégis csak imádság. Egy kvantumfizikai könyvben olvassuk például egy *Hoffmann* nevű tudóstól: „Itt, az ilyenféle elméletekben és fölfedezésekben kinyilatkoztatás van, bármilyen szűkös is, erről a hatalmas csodáról, amelynek neve világmindenség. Itt az Einsteinek és a Bohrok szellemén át homályosan megsejthetjük szerkezeti szépségét, leleményesen bonyolult voltát, magasröptű költészetét, tiszteletsugalló nagyságát és nagyszerűségét... Ha már egy Bohrnak vagy Einsteinnek elméje elkápráztat bennünket erejével, hogyan kezdjünk bele Isten dicsőségének magasztalásába, aki őket is teremtette!”

Akaratunk síkján is megvan a természetes istenszeretet lehetősége. Minden el nem rontott, egészséges emberi lélek — ha nem is ismer Istent — érzi, hogy az erkölcsi cselekedet, a jóság, az erkölcsiség, valami nagy dologgal, a legnagyobbal van összefüggésben. Eszembe jut a nagy sztoikus császárnak, Marcus Aureliusnak hatalmas mondata: „Milyen nagy hatalom van az ember birtokában: nem tenni mást, mint amit az istenség jóváhagyhat s elfogadni mindent, amit az istenség rá szabott.”

Mindez megmutatja, hogy *van* természetes istenszeretet, de egyáltalában nem bizonyos, hogy egymagában megvan-e valahol? Az Isten minden embert üdvözíteni akar, és akiben ez a természetes istenszeretet megvan, az már megnyílt Isten számára, a természetfölötti szeretet számára is. Az ilyen lélekbe Isten már ebben a világban beleoltja a kegyelmet, a természetfölötti erőt. Ő maga talán nem is tudja, hogy van természetfölötti szeretet, de Isten ismeri szívét és beleköltözik.

A természetfölötti szeretet a természetestől kettőben különbözik. Az Isten, akihez a természetfölötti szeretet vonzódik, a *hit Istene*: Isten megismert nagysága, szépsége, jósága, szeretetreméltósága; az az Isten, aki a mi Istenünk. És a hozzá való vonzódás nem egyedül a mi művünk, nem

egyedül a mi természetes szeretetünk, hanem az *Isten kegyelmébe öltözött* emberé. „Isten szeretete kiöntetett szívünkbe a Szentlélek által, aki nekünk adatott” (Róm. 5, 8). És: „Maga a Lélek (a Szentlélek) tesz lelkünkkel együtt bizonyosságot, hogy Isten fiai vagyunk” (8, 16). A természetfölötti nem választható el a természetestől, nem lehet rámutatni, hol kezdődik. Az ember megteszi, ami tőle telik, abba oltja bele Isten a természetfölötti életerőt.

Ha ennek a természetfölötti szeretetnek megnyilvánulási formáit keressük, megtaláljuk benne a szeretet mindhárom fő formáját: a *tetszés-szeretet*, a *vágyszeretet* és az *adakozó szeretet*.

Tetszés-szeretet. Szeretem azt, amiről megismertem, hogy érték. Aki a hitből megismerte az Istent, tudja, hogy ő az érték, minden érték tőle és belőle van. Ennek megfelelő, egyedül természetes magatartás az *imádás*. Ősmintái századokon, ezredekén keresztül ennek az Isten iránti *tetszés-szeretetben* való magatartásnak a zsoltárok. Íme a 8. zsoltár:

*Uram, mi Urunk! széles e világon
Minő csodálatos a Te neved!
Mert magasságos a Te dicsőséged
Az eget egei felett.
A kisdeteknek, a csecsszopóknak ajka
Hirdeti dicsőségedet;
Hogy elnémsad a bosszús hitetlent
És megulázzad ellenségedet.
Nézem az eget: im ujjaid gyúrták!
Im kezéd alkotása a hold, a csillagok!
Mi az ember, hogy megemlékszel róla?
Mi az ember fia, hogy meglátogatod?
Magad alá csak kevéssel aláztad,
Dicsőséggel, nagysággal koronáztad,
Földre rendeléd kezéd minden művének,
Lába alá vetél mindeneket.
Minden markákat, minden bermokat,
És azon felül vadjait a rétnek,
Lég mudarait, tenger halait,
Amik a tenger útjain keringenek.
Uram, mi Urunk! széles e világon
Minő csodálatos a Te neved!*

A *vágyszeretet* az a szeretet, amellyel szeretem, ami nekem jó. Mi jó nekem, ha nem az Isten? Mindenestül rá vagyok utalva. Gondviselésére, bocsánatára, elnézésére, segítségére, hogy lelki erőt adjon, világosságot! Tudjuk az Úr Jézus szavaiból, hogy földi érdekeinkben is szabad hozzá folyamodni: „Mindennapi kenyerünket add meg nekünk.” Van a lélekben bizonyos nyugtalanság, amíg meg nem találja az Istent. Szent Ágoston *Vallomásainak* sokszor idézett mondata: „Nyugtalan a mi szívünk, amíg Tebenned Uram meg nem nyugszik.”

Lehetséges-e az Istennel szemben *adakozó szeretet*? Szalézi Szent Ferenc megkapóan fejtegeti a „kölsönös tökéletesítést”: mikor az Isten elhalmoz bennünket szeretetében jókkal, ez őt jobban boldogítja, mint miniket, mert nagyobb boldogság adni, mint kapni. Ennek a tételnek másik oldala is igaz: az ember is adhat valamit Istennek. „Add, fiam, nekem szívedet” (Péld. 23, 26). Az ember odaadja szeretetét Istennek. Minden

igazi vallási élményben, minden misztikában ott van ez. Nemcsak a katolikus misztikában. Egy *Bajazid* nevű mohamedán misztikus írja:

Egy éjszaka láttam az Urat, és így szólt hozzám:

— *Mit kívánsz?*

— *Amit Te kívánsz, Istenem!*

— *Ó, Bajazid, te vagy az, akit én kívánok, úgy, amint te kívánsz Engem!*

Mindenütt, minden időben, és minden helyen, ahol a misztikus élmény, az emberi megtapasztalásnak ez a legmagasabb formája élénk kerül, ott van ez is: az ember Istennek akarja adni magát. Gyönyörű kifejezése ennek Loyolai Szent Ignác önfelajánló imádsága: *Suscipe, Domine.*

Fogadd el, Uram, szabadságomat,

Fogadd, egészen.

Vedd értelmemet, akaratomat

S emlékezésem.

Mindazt, amim van és ami vagyok,

Te adtad, ingyen.

Visszaadok, Uram, visszaadok

Egyszerre, mindent.

Legyen fölöttünk korlátlan úr

Rendelkezősed.

Csak egyet hagyj meg ajándékosul:

Szeretnem téged.

Csak a szeretet maradjon enyém,

A kegyelemmel,

S minden, de minden gazdagság enyém,

Más semmi nem kell.

A moralisták megkülönböztetnek *tökéletes* és *tökéletlen* istenszeretetet. Tökéletlen szeretet az, amelyben uralkodik még az „én”. Ez a vágy-szeretet, amellyel azt szeretem, ami *nekem* jó. Amíg az Istent csakis azért szeretem, mert nekem jó, addig szeretetem tökéletlen. Nem rossz ez sem, sőt nagy érték. Hogyne szeretném azt, ami jó nekem! Ez tökéletlen szeretet, de természetfölötti szeretet: hiszen nekem az Isten természetfölötti jó, aki megbocsát, kegyelmet ad, örök üdvösséget ígér! Mégis tökéletlen ez a szeretet, mert az *én* uralkodik benne. Ellenben a tetszés-szeretet, amellyel azért szeretem Istent, mert megismertem, hogy ő önmagában a legfőbb jó, és az adakozó szeretet, amellyel én adom neki azt, amit vár tőlem — ez a tökéletes szeretet. A különbség csak az, hogy a kétféle motívum közül melyik az uralkodó bennem. Hogy a tökéletes szeretetre vágyik az ember, az magától értetődő; aki egyszer megismerte az Istent, nem tehet másképp. Az izlám misztikus nő, *Rabia* imádsága: „Ó Unam, ha a pokoltól való félelemből imádkoznám hozzád: taszíts a pokolba! Ha a paradicsom után való reményből imádkoznám hozzád: zárj ki belőle! De ha a te kedvedért imádkozom hozzád: ne vonj meg akkor tőlem semmit örök szépségedből!”

Még egy kérdést kell fölvetnünk. Hogyan *gyakoroljuk* az Isten iránti szeretetet?

Voltaképpen nem is nagyon szükséges itt részleteket keresni: az Isten iránti szeretetet mindenütt és mindenben gyakorolhatjuk. A szere-

tet nem egyes cselekedetéből áll, hanem jellege, életformája, állandó magatartása a léleknek: ez az állandó magatartás az, amivel szeretem az Istent, ezzel gyakorlom az Isten iránti szeretetet. Az édesanya gyermekét állandóan szereti, nemcsak mikor csókolgatja, becézi; ha nem is látja, ha hosszú időre távol van is tőle; lelkében ott él a szeretet, és ott él a gyermekben is az anya iránti szeretet. A szerelmes ember szerelmese képét akkor is lelkében hordja, ha nem látja; minden körülötte forog, ha nem is hallja szavát. Ahogy az Énekek Éneke mondja: „Én alszom, és szívem virraszt.” Az Úr Jézus ezt a lélekben való bennlakás képével fejezi ki: „Aki engem szeret... hozzá megyünk és lakóhelyet szerzünk nála” (Jn. 14, 23). Az Isten benne lakik az emberi szívben. Szent János mondja: „Aki a szeretetben marad, Istenben marad, és az Isten őbenne” (1 Jn. 4, 16). Benne „marad”: állandó életformaként. „Élek én, de már nem én, hanem él bennem a Krisztus” (Gal. 2, 20). Ez persze nem lehet állandóan tudatos az emberben. Nagyon nagy szentek nagyon sokszor panaszkodnak lelki szárazságról, „Isten távollétéről”. Chantal Szent Franciska megkérdezte egyszer Szalézi Szent Ferencet, hogy mennyi az az idő életében, mikor nem gondol az Istenre. „Bizony, néha negyedóra is előfordul” — felelte a szent. Hol vagyunk mi, kis emberek, ettől! De nem azon fordul, hogy negyedórák, vagy órák, vagy napok, amikor alszik a szívben a szeretet: ha szeretem az Istent, szeretem akkor is, ha nem gondolok erre a szeretetre. Csak aztán mikor gondolatom is rátér, felébred bennem ez az alvó, de élő szeretet. Egy-egy fohászimádság a leggyakorlatibb eszköz erre. Páli Szent Vincének nehéz hitellenes kísértései voltak, de nem ért rá velük foglalkozni. Azt cselekedte, hogy egy papírlapra ráírta a Hiszekegyet és a nyakában hordta. Kísértésben rátette a kezét a lapra; szinte megszerződött az Istennel, hogy mikor megérinti a lapot, ez annyit jelent: „Hiszek, Uram!” Így valahogy megszerződhetünk mi is az Úristennel. Ha zsebemben például az olvasót érintem, ez annyit jelenthet: szeretlek. Uram!

Hatalmas megnyilatkozása az istenszeretnek az *imádság*. Nemcsak a szöveges, hangos vagy halk recitálás. Istennel való érintkezés: ez az imádság. Hogy beszélek-e, vagy hallgatok, meglévő szöveget mondok, vagy saját szavakat, ezek csak különböző formák. A lényeg egy: együtt lenni az Istennel. Az a parasztember, akit Vianney Szent János csodálkozva látott az Oltáriszentség előtt órák hosszat térdelni, mikor megkérdezte tőle, mit tud ennyi ideig csinálni az oltár előtt, azt felelte: „Semmit; én nézem őt, ő néz engem.” Akit szeretek, azt el tudom nézni, szótlantul: a szeretet nem szorul szavakra. Nagy szentek életében, nem egyszer olvasuk, elkövetkezik egy idő, mikor úgy látszik, hogy már „nem imádkoznak”. A misztika tankönyvei hosszú lapokon tárgyalják az „egyszerűsített imádság” és az „egyszerűsített elmélkedés” fogalmát. Nem úgy kell ezt érteni, hogy ezek a szentek sohasem, hanem hogy *mindig* imádkoztak. Ez a *már* nem imádkozás nem azonos a *még* nem imádkozással. Imádkoznak, mert együtt vannak az Istennel. Nekünk is meg kell tanulnunk a saját imádságunkat. Aki szeretik egymást, azok érintkezésében akár-hányszor saját nyelv fejlődik ki. Az édesanya a csecsemőjével olyan nyelvet beszél, amelyet senki más meg nem ért. Mi is csecsemők vagyunk Istennel szemben — beszéljünk vele legalább csecsemő-nyelven.

Az Úr Jézus nagyon egyszerű utasítást ad a szeretetre. „Aki *parancsaimat teljesíti*, az szeret engem.” Akit szeretek, annak nem, hogy *akaratát teljesítem*, hanem óhajtása is parancs számomra. Ha szeretem az Istent, megmutatom azzal, hogy azt cselekszem, amit ő akar. A paran-

csokat is; ez a legkevesebb, ez magától értetődik, ehhez elég — a kegyelem mellett — erőt venni a restségen; de minden isteni indítást is. Figyelek a szeretet szavának sugallataira. Hányszor elmegyünk az Isten küldte jó alkalmak mellett és becsukjuk fülünket, nem nyitjuk meg szívünket!

Az Isten akarata mutatkozik mindenben, ami velem történik. Tudom, hogy semmi sem történik Isten akarata, vagy legalább megengedése nélkül (rám nézve ez is akarata!). Elfogadni, ami Isten akarata, ha ez szívből történik: a szeretet dolga. A keresztény nemcsak „elfogadja” (ezt a sztoikus is megteszi!), hanem *szereti* az Isten akaratát. Mikor Chantal Szent Franciska még a világban élt, mint boldog ifjú hitves, és szeretett férje a vadászon vadtól halálra sebezve haldoklott az erdő fűvén, odatérdelt melléje és megrendülten hallotta, amint férje így szólt: „Szeretni kell a jó Isten akaratát.” Ez volt utolsó szava, ezzel halt meg. Szeretni a jó Isten akaratát! — ezzel megnyílik egy egészen más beállás lehetősége a világban. Az ember nem érzi magát kiszolgáltatva a véletlennek, a bizonytalanságnak, az emberi erőknek: tudom, hogy minden percben, minden órában, minden nap csak az történhet velem, ami az én szerelme-semtől jön. Minden, ami felém közeledik, egy-egy üzenet, amelyet szerelmesünk küld. Néha édes és ragyogó szó ez az üzenet, néha véres, szúrós, gyötrelmes — de az is tőle jön! *Hofbauer* Kelemen szép imája:

*Én Jézusom, élni akarok, amíg te akarod; szenvedni akarok, amíg te akarod; meg akarok halni, amikor te akarod.
Amit Isten akar, — amint Isten akarja — mert Isten akarja —
amíg Isten akarja! — Amen.*

Szeretnem kell Isten akaratát nemcsak abban, ami közvetlenül nekem szól; hanem a világban teljesülő Isten-akaratot is. Isten az érték: az igaz, a szép, a jó; akarja, hogy a világban érvényesüljön az igaz, a szép, a jó. Isten akarata, hogy a szeretet terjedjen, hogy az emberek jobbak legyenek, hogy igazság, igazságosság, békesség, emberiség uralkodjék közöttünk. Minden, ami halad, ami előremegy, minden, ami egy jó gondolatot kifejlődni segít: mind az ő akarata. A keresztény ember nem lehet közönyös azzal szemben, ami a történelemben fejlődés, haladás: Isten akaratát látja benne. Még közönyös sem lehet, hát még ellene hogy szegülhetne! Nem keresztény, aki visszafelé akar nézni, és visszafordítani a fejlődés, a haladás menetét.

Isten az ő irgalmas jóságában adott nekünk egy egészen könnyű módot az Isten iránti szeretet megnyilvánítására, amikor az Úr Jézusban *mint ember* állt elénk. Módot adott rá, hogy úgy szerethessük őt, mint ember az embert. Saját személyéhez akar fűzni bennünket: „aki engem szeret” — barátnak, vőlegénynek nevezi magát. Ha mint barátot, jegyest szeretjük, akkor mindenestül fontos lesz nekünk, érdekes, kedves minden dolga, élete, érzelmei, érdekei, érvényesülése, barátsága, családja, minden, ami rá vonatkozik. Az egyházban évezredek alatt sokféle nagyszerű módja fejlődött ki az ájtatosságnak a Krisztus-szeretet gyakorlására. Főleg három ájtatosság lett történetileg jelentős. Ezek közül az első, ami a legnagyobb volt a középkorban (Szent Bernát óta), de később is és azóta is minden nagy szent életében megtaláljuk: a szenvedő Krisztussal való együtt-szenvedés: *compassio* — keresztút, fájdalmas olvasó. Nagyszerűen kifejlődött az *Eucharisztia*, az Oltáriszentség kultusza, a szentmise, a szentséglátogatás. És az újkor bensőséges ájtatossága, a *Jézus Szíve-kultusz*, amely egyenesen a szereteté, hiszen a szív már a biblia nyelvhasz-

nálata szerint forrása a szeretetnek. Szeretni a szerető Jézust: lényegében ennyit jelent a Szent Szív kultusza.

Azt mondja Szent Bernát: „A szeretet nem keres magán túl sem okot, sem gyümölcsöt: saját magának gyümölcse, saját magának gyönyörűsége. Szeretek, mert szeretek; szeretek azért, hogy szerethessek...” És mégis megvannak a gyümölcsei az Isten iránti szeretetnek. Azt mondja Sirák fia: „Akik féltetek az Urat, szeressétek őt, akkor *szívetek földerül*” (Sir. 2, 10). Aki szereti az Istent, annak földerül a szíve. Az istenszeretet békesség, egyensúly, öröm, boldogság. Akik szeretik Istent, azoknak Szent Pál szerint „minden összedolgozik a javukra” (Róm. 8, 18). Ezt Szent Páltól tudjuk; de ha szeretjük Istent, érezzük is.

Én Uram, Istenem, nem vagy te távol senkitől, aki maga el nem távolodik tőled. Minden pillanatban szerethetlek, azért minden az enyém: Isten az enyém és minden az enyém, ha szeretek.

Ó Isten boldogságos szeretete, de kevesen ismernek téged! Aki nyomodra rátalált, megtalálta nyugalma. Minden üdvösségre válik, én Istenem, ha benned lakozom. Itt már minden a tiéd és semmi sem az enyém.

Ó én Istenem, mily boldogító a te jelenléted! Én legfőbb javam, oly kegyes vagy hozzám, hogy egyesülsz velem, jegyeseddé választod lelkemet. Hogy is lehetnék vidám, ha nem nyugodnám benned! Uram, borzadok enmagamtól, kérlek ne hagyj egyedül soha. Amen. (Keresztes Szent János imája.)

A LEJTŐN

*A lejtőn álltam. Zörögtek az ágak.
Még nem bomlott ki rügye az akácnak.*

*Lenn vetés zöldelt. És lebegve hosszan,
pacsirta dalolt a fényes magosban.*

*Menyecske ment a völgyön át sietve,
majd megállt, kosarát fűbe tette.*

*A kőkénybokorról letört egy ágat,
És rámsütött nagy szeme: „Téged várlak”.*

*És továbbment. — A vérem zajlott, égett. —
A nyárfák mögül újra visszanézett.*

*Az eget néztem, mily csodásan kéklik.
Egy férfit sajnáltam, egy boldog férfit. —*

*A nap csak fénylett. Az ösvényre léptem.
Hogy kurtább legyen az út, fűtörésztem...*

Hegedűs László

LISZT FERENC SZENVEDÉSE ÉS NAGYSÁGA

„Hirhedett zenésze a világnak,
Bárhová juss, mindig hű rokon...”
(Vörösmarty: Liszt Ferenchez)

Örök kár, hogy Thomas Mann lebilincselő tanulmánya, melyet *Richard Wagner szenvedése és nagysága* címmel írt, pár nélkül maradt. Mert ki ne érezné, hogy a pompás színekkel felrajzolt Wagner-portré nem teljes, ha hiányzik mellőle a barát és ösztönző Liszt képmása. Thomas Mann ugyan jelentős szerepet juttatott tanulmányában Lisztnek, ám ugyanakkor le is fokozta a nagy német zeneköltő árnyékává. Persze nincs miért csodálkoznunk ezen, hiszen csupán a legutóbbi esztendők nagyszabású zenetörténeti munkássága (s ebben kiemelkedő a magyar zenetörténeszek érdeme) állította vissza a megrombolt képmás tekintélyét. Hozzátehetjük: zeneszerzői tekintélyét. Mert Lisztről, az emberről, némi túlzással, ma sem tudunk sokkal többet, mint kortársai, akik nem csak a zongora felülmúlhatatlan virtuózát csodálták benne, hanem a század egyik legnagyobb emberét is, ám ugyanakkor értetlenül álltak különcködései és túlzottan tetsző egyénieskedése előtt. (Elég csupán Borogyin emlékezéseire utalnunk, melyekben az öreg Lisztről találó, ám egy kissé csodálkozó képet alkotott.) A többség még ma is csupán a lobogó sörényű öregúrra emlékezik, a Mefisztó-keringő démoni sugallójára, s csak nagyon kevesen veszik észre, hogy a démon gyermek szemével néz a világba és Orfeusz lantjával siratja elvesztett reményeit.

Igen, elvesztett reményeit. Mert igaz, hogy Liszthez hasonló sikereket aligha aratott más művész s kevesen részesültek az övéhez hasonlítható elismerésben és megbecsülésben. És ez nem is csoda, hisz ki ne helyeselné és követné azt az életelvet, melyet a 23 éves zeneszerző így fejt ki egyik játékos versikéjében:

*Boldogságom forrása: szeretet,
Így én is szeretettel fizetek.*

(Augsburg, 1823. nov. 9. Emlékkönyvbe.)

Ám mennyire más ugyanez az elv, tíz esztendővel későbbi, meghiggadt, kicsit szívszorító megfogalmazásban: „Meggyőződéseim száma nem nagy — írja Liszt D'Agoult grófnéhez —, hiszek egy kissé művemben, nagyon Istenben és a szeretetben”. (Ezt és a levélrészletek többségét Hankiss János nemrég megjelent gyűjteményéből — *Liszt Ferenc válogatott írásai* — idézzük.) Nem arról van itt szó, hogy ezek a művek a transzcendentális világrend fényében elhomályosodnak, hanem egy nagyon reális és feloldhatatlan gátlásról, mely sok vonatkozásban ad kulcsot Liszt emberi nagyságának és szenvedésének megértéséhez.

Thomas Mann is idézi Liszt egyik leveléből azt a részletet, melyben Wagnert a Nibelung-ciklus tervének kibontakoztatására buzdítja. „Csak bátran neki s munka közben ne légy semmire tekintettel, állítsd fel ugyanazt a programot, műved számára, amelyet a szevillai káptalan tűzött az építész elé a katedrális emelésekor: Építsen olyan templomot, hogy a jövő nemzedékek azt mondják majd: a káptalan megbolondult, hogy ilyen rendkívüli dologra vállalkozott. De a katedrális mégis

áll.” — S most állítsuk ide annak a nagyszerű elemzésnek egyik részletét, melyet Bartók Béla adott Liszt műveiről akadémiai székfoglalójában. Lisztől, a zeneszerzőről szólva felsorakoztatja mindazokat a hatásokat és elemeket, melyeket ez igyekezett egységbe foglalva saját zeneszerzői tulajdonának átdolgozni. „Azonban vannak elemek — írja Bartók —, amelyek nehezen vegyülnek egymással: pl. a gregorián zene és az olaszos ária. — Ilyeneket még egy Liszt hatalmas művészete sem tudott egységbe kovácsolni. Csak egy példát akarok idézni: Haláltánc című nagy zongora-zenekari művét. Ez a szerzeménye megrázóan zord elejétől végig, hiszen nem más, mint a Dies irae gregorián dallamra épített változatok sora. De a mű közepe táján mit találunk: egy, alig 8 ütemre terjedő, szinte olaszosan elérzékenyedő változatot. Liszt ezzel nyilván szándékosan valami reménységfényt akart felvillantani, annyi sötétség és zordság özönében. Rám az egész mű mindig lenyűgöző hatást tesz, de ezt a kis részletet valahogy sohasem tudtam odavalónak érezni, annyira kiütököznek az egésznek egységes stílusából. *Lisztnek sok művében találunk ilyen kiugró, a stílus egységét megbontó kisebb részleteket.*” Felesleges lenne itt az összes hatásokat felsorakoztatni, melyek Lisztet, a zeneszerzőt érték, a mi szempontunkból teljesen elegendő a végkövetkezésre utalni: nem mindig tudta egységes formába ötvözni ezeket a hatásokat; nem tudott olyan hatalmas katedrális emelni, mint amilyenre Wagnert buzdította. S ezt ő maga is tudta. Élete végén írt leveleiben szinte gyermekes örömmel fogadta műveinek kezdődő elismerését és térhódítását, zeneszerzői reményeinek pedig szívesen feláldozta zongorista pályáját, amely pedig szintén igen magasra, jövőbe mutató távlatokig emelkedett. Nem ő volt az első, akiben ellentétbe jutott a zeneszerző és az előadóművész — emlékezzünk csak a süketességgel birkózó Beethovenre —, de Liszt volt az első, aki ezt a konfliktust sosem tudta egészen feloldani. Páratlan emberisége és humanizmusa csupán takargatta ezt a sebet és élete végén is feltör belőle a szomorúság. „Elviszem majd őket Magának (a wartburgi Festspiel után írja a *Lieder der Minnesänger*-ről Sayn-Wittgenstein Carolyneknak), és — ha ugyan hajlandó meghallgatni — a tőlem telhető legjobban fogom előadni vén hangommal és ujjaimmal.” Ez a „vén hang” és ezek a „vén ujjak” azonban addigra egy nemzedék programját formálták valósággá, azét a nemzedékét, amely Wagner művészetében ért a csúcusra. S ebben Lisztnek olyan érdemei vannak, amelyek még sokkal fényesebben állítják elénk emberi nagyságát. Feláldozta magát a barátság oltárán, de éppen ennek az áldozatnak a fényében növekedett az új zene fája a legmagasabbra, Wagner műveivel.

A romantikus nemzedék legkiválóbbjai, de közkatonái is ellenszenvvel, sőt gyűlölettel fogadták Wagnert, az új titánt, aki valósággal berobbant a porondra. Mulattak alacsony természetén, színészi hanglegjtésén és gesztusain, erőltetett társalgásán és idegbetegségén, amely minduntalan bénító súllyal nehezedett rá alkotás közben. Liszt soha. Még ritka elhídegüléseik esztendeiben is bámullattal, elismeréssel emlegette Wagner kivételes tehetségét, s ez a bámulat a harmónikus barátság éveiben lángoló csodálattá fokozódott. Közhelynek számít ma már, hogy Liszt támogatása nélkül Wagner aligha foglalhatta volna el a zenetörténetben őt megillető helyet. Kevesen tudják azonban, hogy ez a támogatás mennyi és milyen áldozatot jelentett Liszt számára. Wagner ugyanis Lisztet, az önmagában nem bízó zeneszerzőt teljesítette ki, olykor szinte alteregoja lett amannak, s Liszt elbűvölt csodálattal figyelte ezt az embert, aki ilyen gátlástalanul, ilyen magától értetődő természetességgel és fölényel vitte

diadalra az új elveket, az ő, Liszt elveit. Sokszor érezte úgy, hogy Wagnerben él tovább, ám mindannyiszor rá kellett döbennie, hogy ezáltal a saját egyénisége és saját nyelve is átlényegül. S ő vállalta ezt az áldozatot. A barátságért is, és a zene fejlődéséért is.

Pedig Liszt felvilágosult szelleme sokkal messzebbre látott a múltban is. A régiek nagy alkotásai közül majd valamennyi hozzáférhető tanulmányozta és értékelte. A legnagyobb elragadtatás hangján szól pl. Johann Sebastian Bachról, kiváltképp egyházzenei műveiről. „Ő, miért nem osztanak nekünk gyakrabban ilyen javakat s ha meg is vannak, miért maradnak a könyvtárakban eltemetve? A válasz erre a kérdésre túl messzire vezetne, hadd mondjak önnek, kedves barátom (Carl Grilleről van szó), csak annyit, hogy jól és helyesen teszi, ha a János passiót életre hívja — s egyúttal szomorúan ismerem be a magam egyik bűnös mulasztását, amire egyébként Weimar szűk, tompa viszonyai kényszerítettek. Többször is terveztem, hogy a János passiót, valamint a Máté passiót, a h-moll misét és más ilyen veretű műveket (amikből nincs valami sok) előadatok.” Liszt azonban nem Mendelssohn útján, vagyis a zenei múlt csodálata révén közeledett Bachhoz; hanem saját életelvének és gyakorlatának legtökéletesebb megvalósulását látta a lipcei mester életművében. Bach ugyanis és általában a barokk zene az istenezményt helyezte az értékrendek csúcsára. S ebben Liszt közvetlenül kapcsolódott elődeihez. Ugyanaz a korlátlan hit és alázatos belenyugvás vezeti és a Gondviselés irányítja minden lépését. „Hová menjek? Mi lesz velem? — kérdi a *Gazette Musicale* hasábjain — Mit tudom én! Mindig egyenest előre — mint a parasztok mondják, mert a legjobb az egyenes út. Leszek, aminek Isten akart, nem töröm rajta a fejemet. Mindenképpen számítok a Gondviselésre.” Liszt szemléletében a lángész és a zsenialitás is Isten adománya s jól kell sáfárkodni, hogy megfiadzanak a tehetség talentumai. Chopinról írt, sokat emlegetett tanulmányában fejt ki legszebben ezt a gondolatot... „... A lángész még jobban kötelez, mint a nemesség. Ez ugyanis az emberektől származik s természeténél fogva tökéletlen, mint minden, ami tőlünk ered. A lángész Istentől származik, és mint minden Istentől eredő dolog természetesen tökéletes is volna, ha az ember nem akarná tökéletesíteni.” Liszt szemlélete szerint tehát a zsenialitásnak megvannak a meghatározott, benső öntörvényei, és ezeket úgy kell kifejtenie, közkinccsé tennie, hogy általa tökéletesítse az embereket. A művészetnek olyannak kell lennie, mint Szent Ceciliának Rafael freskóján (Liszt maga elemzi a csodálatos látványt a *Gazette Musicale* hasábjain), minden pillanatban készen kell lennie az átlényegülésre. („Szemét egyszerre csak fény önti el, fülét harmónia: a felhők nyiladoznak, az angyalok karai megjelennek neki s örök hozsánna zeng a mindenségben.”)

A lángész természetesen felismeri az Isten teremtette világ törvényszerűségeit és jelenségeit, a programzene tehát már kész költői tartalmat visz át a zene területére, illetve a zene eszközeivel magyarázza. A valóság azonban szinte feltárhatatlanul sokoldalú, s ezért nem lehet hagyományosan megragadni és kifejezni. Ezért fordult szívesen Liszt a valóságot a valóságon túlival összemosó impresszionisztikus alkotásmód felé s ezért kölcsönzött olyan szívesen a színekkel szabadon gazdálkodó festészetből. Cornelius mondja Liszt Szent Erzsébet legendájáról: „Moritz Schwind költői alkotásaira támaszkodott az anyag zenei megformálásában. Szent Erzsébetje festői mű, mely különösen szín-, fény- és árny-

hatásai révén gyakorol varázslatos hatást. Mesteri és sajátos harmóniai finomságokkal, a hangszerelés színeinek megválasztásával minden egyes képnek olyan hangulatot ad, hogy az kifejezetten festői hatást gyakorol.”

A folyók, tengerek, tavak és általában a tükröző víz iránt érzett vonzódása szintén innen táplálkozik. „Mindig nagy előszeretettel voltam a tavak iránt — írja Liszt egyik levelében — és könnyen megbarátkoztam hullámaikkal és arculatukkal... A lélek bizalmas titkai szeliden kitarulnak hullámaik halk mormolásában.” Egész sereg kompozíciója foglalkozik a víz mozgásával (ami, mint a lelki élet áradásának jelképe, egyik állandó, nagy jelképe, mondhatni archetípusa a modern zenének és költészetnek is): Au bord d'une source, A Villa d'Este Szökőkútjai, Paulai Szent Ferenc a hullámokon (ahol Szent Ferenc győzelmes hitét festi a víz hullámzása). A Krisztus-oratóriumban a bárkát fölborulással fenyegető hullámverés a lélek háborgó szenvedélyeit fejezi ki (s témája rokon a Mefisztó-keringővel).

A lélek megnyugvását és az abszolút értékeszmény megközelítését szolgálja Liszt humanizmusa is, melyet saját életében, mint paradigmában valósított meg. „A művész tekintse a művészetet hatalomnak — írja Paganini-nekrológiájában —, mely az embereket egyesíti és egymáshoz fűzi; emelje életét arra a méltóságra, amely ideálként lebeg a tehetségesek szeme előtt, értesse meg a művészekkel, hogy mit tudnak tenni s mit kell cselekedniök, uralkodjék fenkölt életével a közvélemény fölött, ébressze fel és táplálja a lelkekben a jóval közeli rokonságban lévő szépség szeretetét.”

A művészet szolgálatába álló génusz pedig nem más, mint „papi hatalom, amely kinyilatkoztatja Istent az emberi lelkeknek”. Valószínű, hogy Lisztet, amikor élete végén visszavonult a világból, ez az antik eszmény is vezérelte. Igaz, gyakran kiáltott a Teremtőhöz: „Nunc dimitte sermum tuum Domine”, ám ilyenkor sem a megcsömörlött, terméketlen életundor vezette, hanem inkább pillanatnyi kiábrándultság, fáradtság, az emberi gyengeség törvényszerű pillanatai.

* * *

Egyáltalán nem azt akartuk kihozni az eddigiekből, hogy Liszt Ferenc, a zeneszerző talán a második vonalba tartoznék. Sőt, ha a körülményeket nézzük, akkor a legnagyobbak egyike. Hiszen a kortárs szerzők, a romantika szelleméből indulva megújulhattak a népzene éltető erejéből (elég csupán a Liszt által is nagyrabecsült virágzó orosz zenére gondolnunk), Liszt azonban csak kereste a folytonosságot. Nem érzelmeinek magyarságáról van itt szó, ennek bizonygatására kár lenne időt vesztegetni, hiszen mindig is magyarnak vallotta magát és alkotásainak tematikáját is gyakran merítette történeti múltunkból. A zenei folytonosságra gondolunk, arra az éltető erőre, amelyből egy évszázad múlva valóban megifjodott és megújult a magyar zenei élet. Liszt jó helyen tapogatózott, amikor az akkor „alsóbbnak” nevezett néposztályok zenéjét akarta hosszú gyűjtő-munkában feldolgozni, ám romantikus érdeklődése, a különlegességek iránti fogékonysága csak a rejtélyesnek vélt cigányzenéig vezette. Művészetének és fejlődésének lett ez egyik legnagyobb tragédiája. Mert zenéje szellemében meg tudott felelni Vörösmarty kérdésére (Van-e hangod a beteg hazának, a velőket rázó hurokon), amikor Rákóczi emlékét, a forradalom emlékét ébresztette. Zenéjének formanyelvét azonban nem tudta felfrissíteni, annál is kevésbé, mert a művészetpártoló

arisztokrácia a cigányzenéről írt értekezése után kivetette. És így rögtön érthetővé válik az is, hogy számtalan nagyszerű vokális kompozíciója mellett miért nem szerzett számottevő operát Liszt (egyetlen fiatalkori kísérlete ugyanis inkább próbálgatásnak számít). A kor operaműfaja ugyanis éppen a tisztító, frissítő népi szellemből táplálkozott (Muszorgszkij, Borogyin, Smetana, Moniuszko stb.), amelyet Liszt nem tudott tettenérni. Neki nem volt elegendő formai hagyományanyaga, nem volt mivel gazdálkodnia. Ezt a tragikumot talán csak a korszak másik tragikus alkotója, Vajda János értette meg, amikor 1856-ban írt egyik versében így fordult a zeneköltőhöz:

*Ó, jer közénk, maradj velünk,
Kik még hiszünk, még szeretünk.
Bár reményünk — titok.
Zengd Te nekünk a csodadalt,
Mit nem mondhatnak el szavak,
Csak sejtenek milliók...*

(Liszt Ferenchez)

A csodadalt azonban majd csak egy másik nagy zeneszerző mondja el a *Cantata profanában*, miután fonográffal járta végig a vidéket és megismerte a nép lelkét és dallamát.

Lisztről, az emberről már Vörösmarty is igen szép képet rajzolt közismert ódájában. Természetesen éppen a műfaji kötöttségek és az ünnepélyes hangulat miatt sem törekedhetett teljességre. Mindazonáltal a Liszt Ferenchez c. költeményből is kiviláglik, hogy hőse a kor egyik legjelentősebb, legnagyobb szerűbb egyénisége volt, aki mind emberségével, mind kiváló tehetségével megérdemelte az elismerést és tiszteletet.

A sok apró és nagyobb adalék között a legérdekesebb és legplasztikusabb Borogyiné, melyet az öregedő Lisztről festett *Emlékezéseiben*. Már találkozásuk előtt nagyon sokat hallott a híres magyar mesterről, nem csoda hát, ha egészen felvillanyozódott arra a hírre, hogy személyesen is találkozhatik vele. Amikor hosszas keresés után rábukkant a zeneszerző otthonára s belépett az előcsarnokba, hatalmas termetű, elevenen mozgó, ráncokkal barázdált arcú öregemberrel találta magát szemközt. Liszt kapásból idézte Borogyin h-moll szimfóniájának néhány ütemét és nagy elismeréssel emlegette nem csak azt, hanem a kortárs orosz zeneszerzők többi alkotásait is. A társalgás hol francia, hol német nyelven folyt és Borogyint meglepte vendéglátójának pergő beszédmódja és szabálytalan ugrándozása egyik témáról a másikra. Később azonban egyre nagyobb elismeréssel figyelte Liszt éles szellemét és nagyszerű emlékeztét. Ez az elismerés másnap, az egyik templomi hangverseny főpróbáján már valóságos csodálattá alakult. Borogyint nem csak a tanítványok hatalmas hada nyűgözte le, hanem inkább a mester kivételes karmesteri művészeté és egyszerűsége.

Íde kívánczok az ifjú Liszt képmása is, úgy ahogy azt Czerny, első kiváló tanítómestere rajzolta meg Önéletrajzában. (Idézi Peter Raabe: Franz Liszt I. 3.) „A gyermek változatlan élenksége és jó kedélye, valamint tehetségének rendkívüli fejlődése oda vezetett, hogy szüleim úgy szerették, mint saját gyermeküket, én pedig mint testvéremet. Nem csak teljesen ingyen tanítottam hát, hanem megszereztem minden számára szükséges zenei kiadványt, vagyis minden addig megjelent jót és hasznosat. Egy évvel később már hagyhattam nyilvánosan játszani. Soha nem volt buzgóbb, lángeszűbb és szorgosabb tanítványom.”

Látszólag két teljesen különböző vélemény, hiszen az egyik a pályája kezdetén álló virtuóz ifjúról, a másik pedig az élet alkonyán járó mesterről szól. És a kettőt valahogy mégis összekapcsolja az az elismerés és szeretet, amivel kiváló emberi tulajdonságainak adóznak. Liszt olyan ember volt, akit mindenkinek szeretnie kellett. Pedig — különösen befutott virtuóz-korában — sokhelyütt várták ellenségesen, idegenkedve. „És ő jön — írja a Corsaire c. lap — leül a zongora elé... gondolatoktól terhesen és az ihlet lázától reszketve. Szinte szórakozottan húzza végig kezét a zongorán, mintha meg akarna győződni, nem hagyja-e cserben rohanása közben, nem török-e pozdorjává ujjai alatt. Aztán belemelegszik, elragadtatásba esik és könnyörtelenül tombol rajta.” Schumann pedig így szól Liszt vendégszerepléséről: „Chopint kivéve senkit sem ismerek, aki közel jönne hozzá”. — A nagy virtuózok általában elfeledkeznek az emberekről és csak a művészet birodalmának szentelik tehetőségüket. Liszt a legnagyobb diadalok idején is ember maradt, a szó legnemesebbik értelmében. Hangversenyeinek mesés bevételéből a szegényeket, nyomorgókat és éhezőket segítette. Aligha van még valaki a zeneirodalomban, aki annyi jótékony célú szereplést vállalt volna, mint ő. És aligha van a zene történetének keresztényibb egyénisége. Lehet, hogy magánéletében botlott ő is, — hiszen ember volt! — ám ezzel szemben fel kell hoznunk legsajátabb kifejezési területét: a saját zenei műveit. Nos, egyházzenei kompozícióival kétségtelenül a század csúcsára ért. Nincs a XIX. században még egy zeneszerző, aki hasonlóan mélyről hasonló áhitattal tudta volna zenébe foglalni imádságát és hitét. Ilyen vonatkozásban az *Esztergomi mise* kétségtelenül az emberi szellem legnagyobb alkotásai közé tartozik. Ezekben a művekben is érezni, hogy Liszt nem konvencióból, a hagyomány tiszteletéből emlegeti Isten nevét. Neki ez a név valóban erőforrást, segítséget jelent. Ezzel a névvel járja a világot és ezzel lesz a romantika profétája.

Elhivatottságát, rátermettséget érzi maga is. Sokszor emlegeti Szent Ferenc stigmáit, melyeket, úgymond, maga is hordoz olykor-olykor, „mert átérzem a betegek fájdalmait a kórházakban, a sebesültekét a háborúban és a kínzásban, sőt, a halálraítéltekét is”. Páratlan együttérzése, mély emberi részvétele a *Dante-szimfónia* első tételében nyilvánul meg a legszebben. A nagyszabású szonátaforma mindvégig híven követi Dante sorait, ám Liszt nem tud objektíven kívülmaradni a cselekményen, nem tudja elfojtani borzalmát a pokol bejáratánál (amit döbbenetes rézfúvós akkordok jelképeznek). Érezzük, hogy itt valóban vége minden reménynek, elkezdődik az örök halál birodalma. Liszt azonban még ezt a tételt sem tudja ilyen megrázó tanulsággal befejezni, hagyott is benne egy fénylő pontot: Paolo és Francesca da Rimini lírai epizódját. A *Dante-szimfónia* utolsó tételében kibomló *Magnificat* sem a bachi felhőtlen öröm jegyében fogant, hanem sokkal inkább érezzük nagyszabású könyörgésnek, melyet Liszt — a szimfónia szerkezete szerint — a Purgatóriumban szenvedő lelkekért intéz a Teremtőhöz. Mert ő a IX. szimfónia zárótételében kifejtett schillerei-beethoveni gondolat (Fátyol hulljon bűnre, bajra, / Ellenednek megbocsáss: / Szívét többé könny ne marja, / Ne rágódjék rajta gyász.) leghívebb sáfára. Ezért is idézi olyan gyakran és szívesen az antik humanizmus nagy gondolkodóinak, kivált *Terentius*nak aforizmáit.

„Igaz — írja Th. Gautier —, sokat gúnyolódtak hosszú haján, Hoffmann szereplőire emlékeztető alakján, elragadtatott pillantásain, görcsös mozdulatain és démoni mozgásán”, sokan mulattak brandenburgi módra szabott szűk fekete kabátján és az emlékezetes díszkardon is. Ezek

azonban csak külsőségek, melyek a század érzésvilágához, a romantikához is hozzátartoztak. Mint ahogy hozzátartozott az a belső kettősség is, ami Lisztet igazán emberi emberré teszi; amikor egyszer Saint Simon ismert gondolatát idézi, mely szerint minden nap azzal a tudattal kell ébrednünk, hogy valami nagy dolog vár ránk, utána azonban szerényen hozzátéveszi: „Ehhez túl kicsi úrnak érzem magam. De a legkisebbeknek sincs megtiltva, hogy nagy dolgokról álmodjanak, sőt törekedjenek is nagy dolgokra szerényen, képességeikhez mérten.” Az egyik pillanatban még az elmúlás rettentő és felemelő voltáról filozófál s a Szent Erzsébet legendáról és saját miséiről ír méltató sorokat, s a következő pillanatban még utóiratot biggyeszt a levélhez: „Lennél olyan szíves vagy harminc üveget küldeni *szekszárdiaidból* — címkével! —, úgyhogy június 20. és 24. között érkezék ide?” — Pesti napirendjéről így számol be egyik érdeklődő ismerősének: „Rendszerint fél 7-től 7-ig megyek misére a Szent Lipót templomba, amely nincs messze a házamtól. Utána a Frohner szalóban ebédelek, nem a table d’hotnál, mint Weimarban, hanem étlap szerint. Miska készíti majd el a vacsorámat. Auguszné irányítja a kávé-tea beszerzést — és őt fogom megkérni arra is, hogy háztartás-pénzemet kezelje”. — Van ezekben a sorokban valami bájos naivitás, de ez is egészen mélyről fakad, természetes, ugyanúgy hozzátartozik Liszt egyéniségéhez, mint a nagyszerű filozófiai és esztétikai problémák. „Milyen szép dolog is embernek lenni, ha az ember igazán ember” — mondták az antikok és arra értették ezt, hogy az egyéniségnek és az általa megvalósított elveknek mindig harmóniában kell lenniök. Nos, Liszt ilyen igazán, ilyen izig-vérig ember volt.

Élete végén fáradni kezdett. Gyakran rajtakapta magát, hogy ásítozik, nincs kedve alkotni, és nem szívesen jár a régi jó barátok közé. Készült a halálra, de nem hitte, hogy utoléri. Egyre gyakrabban hallotta távoli harang szavát, de nem hitt abban, hogy lélekharang. Pedig az volt. És akkor szólalt meg, amikor a zenei közvélemény kezdte végre elismerni Lisztet, a zeneszerzőt is, amikor Chopin és Schumann mellé helyezték. Utoljára élete hű társához, Sayn-Wittgenstein Carolynehoz fordult kedves, vidám, évődő levéllel, melyben még további beszámolóért. A beszámoló azonban elmaradt. Liszt Ferenc 1886. július 31-én Bayreuthban elhunyt. Utolsó szava ez volt: Trisztán. De ez már új korszak...

PAUL CLAUDEL VERSE

BALLADA

Ne mondjátok, hogy éppen elég kenyérem van — mindig a más kenyere a jobb. Engem illet, mivel kívánom, és szörnyű látni azt az alakot, amint fogát a szeletembe vájja.

Amellett neki kolbászt tettek rá, nekem meg csak egy sönkadarabot. Hogyha ilyen mohón habzsol tovább, mi marad nekem ebédre meg vacsorára? Nem is beszélve arról, ami itt van a kezemben, s isteni fölényel ruház föl bizonyára:

Méltó és igazságos, hogy megöljem, mert nálam van a bot. Amellett a Gondviselés lukat vágott háza falába, s bűn volna részemről, ha parlagon hagynám e réseket.

Boldogok, így mondja a Biblia, igen vagy nem? akik az igazságra szomjasak és éhesek.

Uram, irgalmazz a németeknek, mert nem tudják, hogy mit cselekszenek.

Igaz ugyan, hogy furkósbottal hatoltam be hozzá, ám ez egyedül Anglia hibája. Amaz meg volt olyan pimasz, hogy nem átallott védekezni; s végezni vele: mondhatom, mocskos dolog volt.

A bosszantó csak ez a vérfolt arcomon, s ez a sok hullá itt, mely utánam maradt a földön szétdobálva.

(Ne is mondjátok, hogy az én hibám, mert ez egyedül Anglia hibája!)

Ez a sok, késsel ontott vér talpam alatt, a vér, ahogy minden léptemre csobban s bugyborog.

Legyilkolt nők s gyermekek vére, és ez az öt ujj arcomon, amit lemosni nem tudok!

Egye fene! senkinek sincs joga, hogy a gyöngét játssza velem, s ha odavágok, a ti bajotok!

Szerencsétlen úgy ez, hogy bár a szívem csupa jószág, mégis erre kényszerítettetek.

Chamberlain ellen tiltakozást emelek!

Ártatlanságom Ábel érezként nyilvánvaló e szeptemberi fényben.

Ünnepélyesen vádat emelek Anglia ellenében.

(Kínos becsületünket veszteni, s ott tapad sarkamon e furcsa vér is, mely velővel s hajjal keveredett.)

Uram, irgalmazz a németeknek, mert nem tudják, hogy mit cselekszenek!

S ráadásul itt az egész világ, mely ellenem szövetkezik, mintha nem volna épp elég baj, hogy elvesztettem becsületemet.

Soha semmire nem éreztem olyan jogos jogot, mint a mások javára.

Most késsem pengéjével megszereztem, s megfizettem érte, ami az ára.

Mit akarnak hát még velem, s mi ez a tolvaj- s gyilkos-falka a hátam megett?

Fajtam törvénye szerint jártam el: hivatkozom a kanti bölcsesetre.

S ha azt mondjátok, elvesztettem becsületemet, valamit meg kell tartanom helyette!

Bölcselőim megtanítottak, hogy igen s nem közt különbséget ne tegyek,

De van egy zsigerem, a gyomrom: az biztos tudja, mi az, ami jó lehet.

Mármint a más java, mert torkomat csak ez a falat izesíti meg.

Bár az is előfordul olykor, hogy megfekszi a gyomrom.

Miért estek hát mind nekem, amikor éppen más a dolgom?

Báránból hasznót igazán csak a farkas vehet.

Uram, irgalmazz a németeknek, mert nem tudják, hogy mit cselekszenek.

A j á n l á s

A tengeren már készülődik a vihar, és mint az ólom az egek.

Az Úr bosszúja készül valahol már és érleli a végzetet.

Oltár alatt a lemészárolt igazak fennen kérdik: Uram, még tűröd-e?

Immár kezdődni kezd a féltőrai nagy csönd ideje.

Már egész közel van a pillanat, melynek azonnal a neve.

Gyalázatba merült nép, bűneidbe mihamar beleverik orrodát!

Fiaid s fiaidnak fiai osztoznak majd veled a jelben, mely elékteleníti arcodat!

Amiből másokat itattál, ideje fenéig innod a serleget.

Uram, irgalmazz a németeknek, mert nem tudják, hogy mit cselekszenek!

Párizs, 1939. október 30.

Rónay György fordítása

A SANTO STEFANO ROTONDO ÉS A RÓMAI MAGYAR GYÓNTATÓK

Igen figyelemre méltó tanulmányt tett a minap közzé *Rákos Rajmund*, a Szent Péter székesegyház magyar gyóntatója, a római *Santo Stefano Rotondo* (Szent István kerek temploma) magyar vonatkozásairól.¹

Ha Róma híres ókeresztény bazilikájából, a Colosseum-mögötti *S. Clementéből* kilépve a római hét halom egyikén, a Monte Celión fölfelé haladunk, csakhamar egy pannóniai vonatkozású templomhoz érünk: a Négy Pannóniai Kőfaragó Vértanú templomához (*S. Quattro Coronati*). E templom ajtajával szemben van a Via S. Stefano Rotondo, mely a hasonló nevű és sok magyar vonatkozással bíró templomhoz vezet.

A templom építtetését Szent Simplicius pápa kezdte el az V. században Szent István első vértanú tiszteletére; a befejezés érdeme a következő században IV. Félix pápáé. A VII. században I. Theodoros pápa márvánnyal és mozaikkal vonatta be belsejét. A VIII. században I. Adorján a középtető beomlásának megakadályozására két nagy oszlopot emeltetett a hajóban, ami a templom korábbi egységes benyomását némileg megzavarta. Építészetiileg a templom ritka érdekességű: kerek alakú bazilika.

Az évszázadok alatt megkopott templomot a XV. században az első reneszánsz-pápa, V. Miklós restauráltatta, aki a munkálatok során a belső nagy hajót körülvevő külső alacsonyabb körhajót lebontatta, miáltal a templom átmérője 65 méterről 45 méterre rövidült. A templomot azután a pápa 1454-ben a letelepedési helyet kereső magyar pálosoknak adományozta, az akkori magyar gyóntatónak, a pálos *Kapusi Bálint*nak kérésére, aki nagy ügyességgel képviselte rendje érdekeit. A S. Stefano Rotondo birtokába jutván a pálosok tovább folytatták a templomnak V. Miklóstól megkezdett belső díszítését, amihez az ügyes *Kapusi* még II. Pius pápától is eszközölt ki száz aranyat. Ugyanő keresztülvitte, hogy a pápa a vatikáni Szent Péter templom szomszédságában álló ősi, szentistváni alapítású magyar zárándokház vezetését is rendjükre bízza.²

Az anyaország XVI. századi általános hanyatlásával, a török foglalással és a hitújítás térhódításával együttjárt azonban a korábban virágzó párosrend sorvadása is. Elnéptelenedés felé haladó római rendházakat XIII. Gergely pápa, *Szántó István* magyar jezsuita s egyben római magyar gyóntató szorgalmazására 1579-ben egy római magyar papnevelő-intézet (*Collegium Hungaricum*) alapítására rendelte. De mert ennek léte sem látszott egyedül biztosíthatónak, egyesítette azt a *Germanicummal*, létrehozván így a *Collegium Germanico-Hungaricumot*, melynek aztán birtokába kerültek a pálosrend többi római ingatlanai, köztük a S. Stefano Rotondo templom is. Utóbbi a német—magyar intézet újból restauráltatta. Ebből az időből erednek *Pomarancio* és *Matteo da Siena* bizarr freskói, melyek a vértanúság különféle borzalmaikat állítják az intézet növendékei elé — nem minden nevelő célzat nélkül.

A templom nevezetességei közé tartozik a mellékhajóban jobbról az a püspöki trónus, melyről annak idején Nagy Szent Gergely pápa is szokott volt prédikálni. Majd közel hozzá Szent Primus és Felicianus vértanúk kápolnája, akiknek ereklyéit a már említett I. Theodoros pápa hozatta ide. A templom másik fülke-kápolnája 1778-ban Szent István ma-

gyar király tiszteletére készült, annak az 1776-os pápai bullának rendelkezése szerint, mely a Szent István idejében a Szent Péter-templom közelében épült magyar zarándokház szükségessé vált lebontásáról intézkedett, hogy helyére a Szent Péter-templom sekrestyéje épülhessen. Hogy a szent magyar király emlékét se érje sérelem, azért rendelte el a pápa, VI. Pius, itt a Stefano Rotondóban egy kápolna létesítését az ő tiszteletére.

A templom legérdekesebb magyar emléke az 1523-ban elhunyt *Lászai (Lazo)* János római magyar gyóntatónak hamvait magábazáró síremlék, mely a templom közepén, a főoltár előtt van, márványfedelén ezzel az érdekes sírverssel:

Natum quem gelidum vides ad Istrum
Romana tegeri viator urna
Non mirabere si extimabis illud
Quod Roma est patria omnium fuitque.

Aazaz: Ha a jeges Duna-táj szülőttét — Római sírban látod nyugodni, Ne csodálkozz vándor, de gondold meg: — Róma volt és marad mindannyiunk hazája!

Lászai János 1448-ban a veszprém megyei Láziban született,³ tehát a régi római kor Pannóniájában. Humanista és teológiai műveltséget szerzett, pappá lett. Az erdélyi püspök, *Geréb* László felkarolta, gyulafehérvári kanonokká és főesperessé nevezte ki. Az 1500-ik szentévbén Rómába zárandokolt, amelynek szelleme azután annyira meghiblette, hogy hazatérte után állandóan visszavágyott oda, ami 1517-ben sikerült is neki: X. Leó pápa kinevezte római gyóntatóvá. 1523-ig látta el a Rómába zárandokolt magyarok lelki vezetését, amikor 75 éves korában, az akkor ott kitört pestis kiragadta az élők sorából.

Tanulmányát Rákos Rajmund ezekkel a szavakkal fejezi be: „Lászai János főesperes és római magyar gyóntató márványsíremléke a S. Stefano Rotondo közepén egy keményvonású magyar alakját mutatja, amilyen az ő jelleme valóban volt is. Mellette kétoldalt márványba faragott címere: egy pajzsban három nyilat tartó kéz. Versirata viszont, mint láttuk, a keménység feloldásával, már érzelmi hűrokat is megpendít: a szeretet és tisztelet hangját a főnséges Róma, az Örökváros iránt.”

A római vonatkozások mellett azonban nem lesz talán érdektelen, ha *Lászai* János itthoni működéséről is megemlékezünk.

Szülei egyszerűbb birtokos emberek; nagybátyja az a *Sánkfalvi Antal*, aki udvari papja volt *Vitéz* János váradi püspöknek. Mint a humanista püspök humanista udvari papja, ifjú rokonát is bevezette a humanista körökbe. Sánkfalvi magas tudományos képzettségére mutat, hogy mikor 1467-ben megnyílt a pozsonyi egyetem, annak rektora lett. Valószínűleg vele ment unokaöccse is s így Pozsony szerepet játszott *Lászai* műveltségének kialakításában. Később, 1489-ben Mátyás király Sánkfalvi-nak, akkor már pozsonyi prépostnak, kiváló szolgálatai jutalmául nemesi címert adományozott, melynek viselési jogát kiterjesztette *Lászaira* is. Ez ekkor már erdélyi kanonok és főesperes volt, egy nagybátyjánál is hatalmasabb pártfogó, *Geréb* László erdélyi püspök mellett.

Az a humanista életfelfogás, mely a klasszikus műveltség iránti lelkesedésében a keresztény tant szegényesnek nézte, szigorúbb erkölcsi előírásait pedig mellőzve a szabadosabb szokásoknak hódolt, nem érintette

Lászlai papi lelkületét. Buzgósa elmélyültségére mutat, hogy a gyulafehérvári székesegyházban oltáralapítványt tett arra a célra, hogy meghatározott napokon, meghatározott elhunytakért gyászmiséket mondjanak; s az alapítvány javadalmazására lekötötte Mindszent, Berkenyes és Gál községek tizedeit. Később enyhíteni akarván alapítványa föltételein, 1499-ben Rómához fordult a változtatások kieszközlésére.⁴

1500 tavaszán Rómába ment, hogy sokszáz magyar zarándokkal együtt elnyerje a századfordulóra meghirdetett jubileumi búcsút. Róma után még többre vágyott: eljutni a Szentföldre. 1500 május 9-én nyerte el ez útjához, másik két társával, *Pannóniai* Ferenc pécsi kanonokkal és *Pesti* Mátyás váci áldozárral együtt a szentföldi zarándoklathoz szükséges római engedélyt. Szentföldi útja idejéről és eseményeiről azonban — ha eljutott oda — nem maradtak feljegyzések.

Hazatérve még a korábbi oltáralapítványnál is nagyobb terv megvalósításához fogott: megépíttette a gyulafehérvári székesegyház északi bejáratánál azt a pompás reneszánsz-kápolnát, amely még ma, az évszázadok mostohaaságától megviselten is, ékes hirdetője építtetője műizlésének és áldozatkészségének. Az alkotást reális műértéken kívül becessé teszi az építtető lelkülete is, mert a kápolnát a 8—10 évvel előbb elhunyt nagy jötevője, Geréb László püspök emlékére állíttatta.

Ekkor úgy érezte: életművét itt lent befejezte, az évek is elszálltak fölötte, irányuljon most már minden tette az örök haza felé. Ezt úgy vélte elérhetőnek, ha a földi becsvágyaknak búcsút mondva és egyházi javadalmairól lemondva elvonul a hazai élet zajától. Ilyen szándék vitte Rómába. Az azonban csak elképzelés maradt, hogy mentesül a közéleti gondoktól, mert Rómának éppen központi jellege miatt, ahová az európai történések szálai összefutottak, nem vált lehetővé a külvilágtól való elzárkózás.

1519-ben egy nagyobb csoport jött magyar földről Rómába. Ezúttal nem zarándokokról volt szó: II. Lajos magyar király követeként érkezett meg *Verbőczy* István királyi személynök. Követtársai: *Gyurkóczy Csallovics* Pál és *Fáncsi* Imre. Reneszánsz-szokás szerint, a magyar király jelentőségét hangsúlyozandó, velük jött egy hetven lovasból álló fényes kíséret is. A követségjárás célja volt, hogy a török ellen megindítandó hadjáratához pápai segítséget eszközöljenek ki; másrészt a pápa pártfogását kérik II. Lajos számára, aki I. Miksa császár halála után a császári trónra pályázott.⁵ A magyar követségnek egy hónapon tútra terjedő római tartózkodása erősen igénybe vette Lászlai szolgálatait, aki az összekötő szerepét töltötte be a követség és a Szentszék között. Két ízben voltak kihallgatáson X. Leó pápánál, látható siker azonban nem koronázta törekvéseiket, aminek oka az otthon eközben új irányt vett politikai fordulat volt. A háború helyett ugyanis a szultánnal háromévi fegyverszünetet kötöttek. Római tartózkodása alatt azonban *Verbőczy* barátságot kötött a pápa unokaöccsével, *Medici* Gyula bíborossal, a későbbi VII. Kelemen pápával, s ez a barátság a kettős királyválasztás idején jól kamatozott, mert a Zápolya-párti *Verbőczy*től nyert információk is hozzájárultak a pápa hasonlóképen Zápolya-párti állásfoglalásához.

Lászlait a magyarság, de különösen szűkebb hazája tovább is számon tartotta római szerepkörében és személye vonzóerőt gyakorolt sokakra. Így történt, hogy 1520 husvét táján nagyobb csoport zarándokolt az erdélyi egyházmegyéből az Örökvárosba. Három erdélyi egyházmegyei papon, Máté nagyszekeresi; Imre jánki (ma szatmári egyházmegye) és Benedek fehérgyarmati (ma szintén szatmári egyházmegye) plébánosokon

kívül 116 erdélyegyházmegyei férfi és nő nevét találjuk beírva a római Szentlélek-Társulat anyakönyvébe. Lászlai sem tudta szívéből és gondoskodásából hazáját és főleg egyházmegyéjét, Gyulafehérvárt, kivetni. 1520-ban újabb alapítványt tesz, hogy az általa építtetett reneszánsz-kápolna oltárán naponként szentmise mondassék a meghalt hívek lelki-nyugalmaért. Az újabb alapítás kikötése, hogy az oltárigazgató kinevezését ő terjeszthesse elő a püspöknek, halála után pedig e jog az erdélyi káptalanra szálljon át.

Az a *Geréb* László, erdélyi püspök, aki felkarolta és rangos egyházi állást adott Lászlainak, Mátyás király unokatestvére volt, anyja, Szilágyi Zsófia révén, aki nővére volt Szilágyi Erzsébetnek, Mátyás király anyjának. A XIII. századtól ismert családnak több tagja viselt magas egyházi és világi méltóságot. Első írásos feljegyzés a család ősei közül arról a *Geréb* Imréről maradt, akinek II. András királyi oklevéllel adományozott egy házat Vizaknán.

Az anyjuk révén Mátyás királlyal unokatestvér *Geréb*-fiúk közül Péter, Mátyásnak hadvezére és gyakori szerepet játszó államférfia, 1499-ben az országnádora lett. Mint katona még nála is jelentősebb volt a második fiú, Mátyás, akit éppen vitézi hajlamainál fogva a király, Horvátország megvédése céljából, horvát bánná nevezett ki. A harmadik fiú, László, a papi pályára lépett, Ferrarában tanult, Bonfini dicséri szép képzettségét és ékesszólását. Nagyhatalmú királyi unokatestvére 1476-ban, 21 éves korában, megtette őt, akkor az erdélyi egyházmegyének még minden rang és javadalom nélküli klerikusát, Erdély püspökévé.⁶ Az ifjú ember reneszánsz-főpapként fogta fel hivatását. Bár menti kora és neveltetése, mégis érthető, hogy Karácsonyi János epésen veti szemére: inkább a világi, mint az egyházi tudományokban volt járatos; inkább érdekelték a világi ügyek, mint az egyházkormányzatiak, s világias felfogásának megfelelően „csak 1489-ben szenteltette fel magát püspökké és csak 1498-ban mondta el első miséjét”.⁷ 1479-ben már mint kinevezett erdélyi püspök, 260 vasas lovasával vett részt a kenyérmezei csatában. A Mátyás halála utáni trónküzdelmekben II. Ulászló mellé állt s mindvégig kitartott mellette. Ulászló 1502-ben ki is nevezte őt kalocsai érsekké, de már 1505 körül meghalt.

Ha szorosra vett egyházi munkakörét — a reneszánsz-főpapok módján — lagymatagon látta is el, annál feltűnőbb volt irodalom- és tudománypártelása. Egyházmegyéje kanonoki stallumait igyekezett tudós férfiaknak juttatni. Ezért nevezte ki kanonokjává a humanista műveltségű Lászlait is. Megtette továbbá kanonokjává és titkárává *Megyericsei* Jánost, aki mint a feliratok gyűjtője szerzett magának elismert nevet. A dáciai epigrifikának ő volt a tulajdonképpeni megalapítója. Ebbeli érdemeit még a nagy német tudós, *Mommsen* is (*Corpus inscriptionum latinarum*) méltatja.⁸ *Geréb* püspök azért vette maga mellé, mert őt is érdekelte ez a tudományág, s maga is foglalkozott a feliratok gyűjtésével.

Lászlai János érdekes középkorvégi szerepe ráirányítja figyelmünket a római magyar gyóntatói intézményre is. Ha el is ismerjük a politikai, gazdasági vagy katonai relációk jelentőségének túlsúlyát a nemzet történelmi életében az olyan tisztán belső és egyéni ráhatásokkal szemben, amint a lélektisztítás szentségének (a gyónásnak) a kiszolgáltatása, mégis túlzás nélkül mondhatjuk: nem volt a letűnt századokban még egy olyan, a magyar ügyet külföldön szolgáló intézmény, mely régiség és kontinuitás

tekintetében felvehetné a versenyt a római magyar gyóntatói intézményel.

Szerény hangja ellenére is igen értékes dokumentációját nyújtja ennek könyvében *Monay* Ferenc minorita, a római Szent Péternek jó három évtizeden át volt magyar gyóntatója. Munkája 1956-ban jelent meg Rómában *A római magyar gyóntatók* címmel. A gondos szakszerűséggel megírt könyv hiányt pótol külföldi kapcsolataink történetében, mert a kérdéssel történetírásunk meglehetősen mostohán bánt. Mindössze Fraknói Vilmosnak jelent meg még 1901-ben egy kis cikke róla,⁹ miután előzőleg egy másik tanulmányában már érintette a kérdés néhány vonatkozását.¹⁰ *Monay* könyve nagy gonddal, a római levéltári adatok felkutatásával és bő irodalmi körültekintéssel dolgozta fel ezt az egész magyar történelmet a maga vonaláról átvéelő s az egyetemes egyház főbb eseményeinek rezdüléseit is érzékeltető kérdést.

Helyes okfejtéssel mutatja ki, hogy a Szent Istvántól alapított és a Szent Péter-templom kötelékébe tartozó magyar zarándokházzal együtt adva volt a Rómába zarándokló magyarok lelki ellátásának és így a gyóntatói intézménynek is egykorú szükséglete. De az első magyar gyóntatókról is áll, amit ő az egész egyház penitenciáriusainak történetével kapcsolatban megállapít: „Hosszú századokon át nem ismerjük egyetlen penitenciárius nevét sem. A krónikások a világot érdeklő, zajosabb eseményeket örökítettek meg az utókor számára, a lelkek újjáteremtésének hangtalan munkája könnyen elkerülte figyelmüket.” A magyar zarándokok lelkigondozására utal még a szentistváni alapítás századában az az adat, hogy 1058-ban a magyar zarándokház elöljárói, névszerint Béla főesperes és két papja, a Szentszéktől kéri azt a jogot intézetük számára, hogy a magyar földről érkező zarándokok egyedül ott szállhassanak meg s ha valaki közülük elhalálozik, a zarándokház papjai temethessék el.

A fennmaradt gyér adatok között az első kifejezetten magyar penitenciárius az a *Magyar Miklós* (Nicolaus degli Ungeri), akit VIII. Bonifác pápa 1299 szeptember 28-án anconai püspökké nevezett ki, s aki mint minorita-szerzetesből lett püspök, Anconában a minoritáknak templomot építtetett a Nagyboldogasszony tiszteletére.¹¹

A XIV. században, a pápák Avignonba költözködésével, megfogytokozik a római zarándoklatok száma, ezzel együtt fejlődik vissza ott a gyóntatói intézmény is. Egy idő múlva, a harmadik avignoni pápa, XII. Benedek idejében, magában Avignonban kezd kialakulni egy új penitenciárius-testület. A következő pápa, VI. Kelemen (1342—52) idejében már az avignoni udvarban is tudunk magyar gyóntatóról: *Magyar Balázs* (Blasius de Ungaria), ágostonrendi szerzetes ez. Ettől kezdve rendszeres a magyar gyóntatók jelenléte Avignonban, majd utána Rómában, s hol a világi, hol meg a szerzetesi papság soraiból kerülnek ki.

A XV. században, 1439-ben, *Kapusi Bálint* pálos lett a magyar gyóntató, akivel kezdetét vette a néhány rendtagra kiterjedő pálos-éra. 1499-től világi papok vannak soron, egymásután négy különböző káptalan kanonokja tölti be a gyóntatói tisztet, köztük Lászlai János gyulafehérvári kanonok, akit Rákos Rajmund bevezetőben ismertetett cikke is méltat.

A terentói zsinat hozta jótékony hitéleti megújulás a pápai udvar reformját is felidézte. A zsinat után Szent V. Pius megalkotta az Apostoli Penitenciaria újjászervezését s e reformjával kapcsolatos, hogy a Szent Péter-templom gyóntatói tisztét a jezsuitákra bízta, így az ő rendjük kétszáz éves szolgálata (1570—1773) következett. A magyar nyelvű gyóntatás ellátói is — közben hézagokkal — magyar jezsuiták lettek. A sorozat

jólismert névvel indult: a fáradhatatlan *Szántó (Arator)* Istvánéval, aki gyóntatói tisztjének ellátásán kívül kiharcolja a Collegium Hungaricum megalapítását, megkezdi a szentírás katolikus fordítását, szervezni kezdi az erdélyi katolicizmust, indítást ad Pázmány áttéréséhez; sőt ő az, akinek jelentős része volt Báthory István lengyel királyságának szentszéki elismertetésében. A lengyel trónt ugyanis az akkori Habsburg császár, II. Miksa, háza valamelyik tagjának akarta megszerezni, s Báthory ellen Rómában még azzal is érveltek, hogy Erdélyben az unitáriusokkal paktál, gyöngé labon áll tehát katolikus hite. Szántó István ekkor tollat ragad s kitűnő érvekkel alátámasztott emlékiratban bizonyítja be Báthory István megválasztásának jogos, helyes és hasznos voltát. Fellépése döntő hatású volt.

A jezsuita-gyóntatók sorába tartozott XVIII. századi magyar irodalmunknak kiemelkedő alakja, *Faludi Ferenc* is, aki éppen római éveinek (1741—45) tanulmányai és benyomásai alapján látott nevelőcélzatú irodalmi működéséhez. Ennek első terméke *Darrel Vilmos József* angol jezsuita erkölcsnevelő munkájának, *The gentleman instructed*, fordítása olaszból. A könyv Nagyszombatban jelent meg 1748-ban, nagy sikert aratott; egy év után jött második kiadása Budán, két évtized múlva a harmadik, három évtized múlva a negyedik kiadás, hatása tehát tartósan bizonyult. Következett aztán a *Szent Ember*, majd a *Bölcs Ember* fordítása, illetve inkább átdolgozásuk. Végül ez irányban utolsó nagy munkája, mely inkább már világi, mint vallásos jellegű, a *Téli Éjtszakák*.

A jezsuita rendet feloszlató (1773) XIV. Kelemen pápa az apostoli gyóntatói tiszt ellátását, „Miserator Dominus” kezdetű bullájával 1774-ben a minorita-rendre bízta. A pápai irat, miután kimondja, hogy a volt jezsuita penitenciáriusi kollégium tényleg és jogilag megszűnt, helyébe új gyóntatói testületet állít, melyet örök időkre a minorita-rend tagjainak ad át s az Apostoli Szék közvetlen védelme alá helyezi azt. Kimondja a pápai irat, hogy az új kollégiumnak tizenhárom rendes tagja lesz és pedig: 2 olasz, 2 francia, továbbá 1—1 spanyol, portugál, német, holland, magyar, lengyel, angol, görög és délszláv, valamennyien a minorita-rend fogadalmas tagjai. Feltétel, hogy ezek mind az illető nép országában szülessenek s nevelkedjenek, hogy a nyelvet és szokásokat jól ismerjék. Kiválasztásuk a rendfőnök által történik, utána bemutatják a biborosfőpenitenciáriusnak, aki a Penitenciária plénuma elé idézi őt vizsgára, s ha az sikeres, megkapja kinevezését. A penitenciáriusok kötelessége, hogy gyóntatószékükben a gyónók rendelkezésére álljanak; délelőtt a kórusima és káptalani mise idején; délután a vecseryére hívó harangtól a templom bezárásáig. Az az apostoli gyóntató, aki legalább tíz éven keresztül lelkiismeretesen ellátta tisztét, elnyeri a „Magister S. Theologiae” címet. Összefoglalóan legyen elég annyi, hogy a tisztségre meghívott minoriták a közel kétszáz év alatt mindig úgy töltötték be hivatásukat, hogy azzal mind rendjüknek, mind magyar hazájuknak megbecsülést szereztek.

JEGYZETEK. — 1 Osservatore Romano 11. Apr. 1962. pag. 6. — 2 Fraknoi: Magyarország és a Szentszék II. 403. — 3 Bunyitay szerint Lászlai a tornamegyei Lászlón született: A gyulafehérvári székesegyház, 21. — 4 Tóth-Szabó: Magyarország a XV. század végén a pápai supplicációk világánál. Századok, 1903. 223. — 5 Fraknoi i. m. II. 327. — 6 Fraknoi: Egyháznagyok a magyar középkorból, 91. — 7 Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene, 29. — 8 Horváth János: Irodalmi műveltségünk megoszlása, 174. — 9 Fraknoi: A római magyar gyóntatók. Kat. Szemle 1901, 385—394. — 10 Fraknoi: A Szent Istvántól Rómában alapított magyar zarándokház. Kat. Szemle, 1893. 169—195. — 11 F. Bánfi: Ricordi ungheresi in Italia, 15—16.

1.

Meglendült az ajtó tarka golyósorfüggönye, s mielőtt összehullott volna a belépő mögött, megmutatott egy darabot a régen alvó császári parkból, amelyre nyílt. A nappal is hűvös diszfák sötét lombfala beküldte késő esti súlyos illatát. Egy pillanatra megmutatkozott egy darab a holdas, lebegően világos nyári égboltból is. Itt-ott átcikáztak rajta a csillagok gyémántjai.

— Még nem csuktad be az ajtót — mondta egy hang a kezdő szótagokat elnyelő egyiptomi kiejtéssel. A belépőnek csak körvonalai látszottak, ahogy ülőhelyet keresgélt a szűk kis kamrában, ahol minden lehető és lehetetlen hely zsúfolva volt irattekercsekkel. Athanaziosz végre túl tudott tekinteni a sokcsőrű görög mécs lobogásán; mélyen le volt eresztve a mennyezet egyik gerendájáról, hogy megvilágítsa úti iródeszkáját. A betűktől káprázó szeme most meglátta, hogy jól sejtette, a filéi püspök diakonusa volt a belépő. Itt kapott szállást ő is, a terjedelmes nikeai nyaralókastély hátsó és földszinti szárnyaiban, ahol azelőtt a mérhetetlen szolgasereg lakott, de azokat valahova máshová kiürítve: hirtelenében és egymás nyakára zsúfolva szállásolták el a zsinatra érkező háromszáz püspököt és mintegy kétezer papot (valójában nem számítottak ilyen nagy kíséretre).

— Igen, még nem zártam be az ajtót. De olyan szűk a hely... Ez itt mindjárt fülledtté teszi a levegőt — s Athanaziosz óvatosan, hogy meg ne lökjön semmit, felállott és magasba vontatta a zsinóros méccsét. Vendége köpenyben ült s a hűvös éjszakai levegőtől szinte dideregve ült a széken. Mind fáztak itt, a magas kisázsiai fennsík oldalának hideg, ritka levegőjében, különösen a dél-egyiptomiak. — Várj, bezárom az ajtót!

A másik bölintott, mintha várta volna. És amikor az ajtó zárva volt, óvatosan az ajka elé tette az ujját és a szomszéd szoba fala felé fordult — a túlsó oldalán aludt már Szerapion, a püspök másik papja — és így szólt suttogva:

— Te! el kell jönnöd velem.

— Most? — Athanaziosz hangja gyanakvó volt, az arca holtfáradt. A mai ülés heves volt, átfolyt a késő délutánba, s a zajongás, ellenmondások, tapsok, pártjának dicsőítése vette körül Áriust, a líbiait. A zsinat izgalmi tetőpont felé közeledtek. Ma estéje tele volt zürzavaros tárgyalásokkal, s holnap, Árius után, neki kell válaszolnia. Közeledett a zsinat fordulópontja. A császár türelmetlen volt: hozzanak már valami határozatot.

Athanaziosz megismételte: — Most? Hová?

— Nos — lehellte Hormizdasz villámgyorsan. — Megmondom. Hozzá!

— Kihez? — Athanaziosz hátradőlt a széken. A saját úti karosszéke volt. Alexandrosz püspök, miután értesült arról, hogy Árius már elindult a zsinatra, a szárazföldön, mert a gyomra nem bírta a vízi utat, útnak indult, az első gyorshajón elindult Alexandriából s ez szerencsésen kikötött Cipruson, — ezután sorra jöttek a kisázsiai part összes kikötői; Athanaziosz nevetve szokta mondani, hogy ez az úti karosszék az Apostolok Cselekedeteinek tudósa lesz a tizennyolcadiktól a huszonnegyedik fejezetig, miután látta mindazokat a helyeket, amelyek ezekben vannak leírva.

Csend volt. A mécs füstölt. Hormizdasz sóhaja olyan volt most, mint a fuldoklóé:

— Áriushoz!

Athanaziosz alatt recsegett a karosszék. Még fáradtabban dőlt hátra. Most már elég tapasztalata volt, sejtette a valót. Eübolosz, filéi püspök, a zsinat leggáncstalanabbul orthodox szárnyához tartozott kezdet óta. De mint mindenkinek Egyiptomban, neki is voltak áriánus papjai, — és most mindjárt ki fog derülni, hogy ő maga is áriuspárti, a diákonusa is. A zsinat kezdete óta egyik meglepetés a másik után érte. Fásultan bólintott:

— Szóval, te is! — Fakó csönd volt egy darabig. A méceses újra füstölt, de most már nem igazította meg. S ekkor újra megszólaltak az egyiptomi kiejtés lágy torokhangjai:

— Igen, mi is! Eübolosz is felhatalmazott rá, hogy megmondjam. Vele van, kezdet óta és azt akarja, hogy Árius győzzön. — Fölállt és idegesen ő igazította meg a mécesest. — De te... mégse kockáztatasz semmit, ha elmégy hozzá és beszélsz vele...

Athanaziosz háta mögött hirtelenül kinyílt a szőnyegajtó, amelyről úgy tudták, hogy rajta túl, a fődiákonus hálókamrájától még egy szobával elválasztva, Alexandrosz püspök aluszik. Ő lépett ki, egy köpenyt dobva hálóruhájára, álomból keltve nem is a beszélgetéstől, hanem inkább az idegen papnak a két falon is átszűrődő jelenlététől:

— Mi az? Ki van itt? — Rövidlátó volt, a szemei üresen nézték az előtte szétfolyó, homályos körvonalú árnyékot. Végre fölismerte. — Ah, te vagy az, Hormizdasz? Nos, mi jót hoztál?

Hogy az ijedten, nem válaszolt, a fődiákonus felelt helyette:

— Ő azt akarja, hogy Áriushoz menjek! — és fölállt a karosszékből, hogy helyet adjon püspökének. Az leült és rövidlátó, gondolkodó szemei váltakozva pihentek meg kettőjük árnyékán:

— Persze, titokban!

Ez megállapítás volt, nem kérdés. A találkozó valóban tárgyalások látszatát jelentette volna a zsinat két egymással szembenálló szárnya között. Amely, ha kiszivárog, azt hiszik, hogy éppen ők, egyezkedni próbálnak. A püspökön látszott, hogy abban a pillanatban tér magához az álomból és lesz éber. — Nos, Hormizdasz, beszélj!

Az ügyetlenül kínlódott és dadogott. Az a megbízatása magától Áriustól, hogy éppen a püspök ne tudjon róla... De ha már így van, Árius azt mondta, hogy bizalmas testvéri beszélgetésre kéri Athanaziosz fődiákonust. Azt mondta, úgy akar vele beszélni, mint pap a pappal, olyanokat közölni vele, amiket a zsinat előtt nem mondhat el semmiképpen.

Ez így kissé másképp hangzott, mint gondolták. A püspök mosolygott:

— És te, Athanaziosz?

— Úgyis Szentségedet kérdeztem volna meg... De sok a dolgom. Nagyon fáradt vagyok!

— Térdelj le — mondta a püspök dercés, éjszakai hangon — és menj az oroszlanbarlangba! Megáldalak!

És lágyan rátette kezét a fődiákonus vállaira.

2.

Két évvel, mielőtt Konstantin legyőzte volna Liciniust, a Róma alapításától számított 1069-ben s a 284-ik Olympiasz utolsó esztendejében, Árius, líbiai férfi, hagyta el, hajón, Alexandriát, s távozott onnét csalódottan és súlyos sebekkel szívében, öregedőn, ám teljes harckészségben, hogy Palesztina keresztényeinél keressen menedéket, a cezareai püspök-nél, aki sok más püspökkel együtt társa volt a szíriai Antiochiában, amikor ifjúságuk idején az oronteszparti város zöld kertjeiben Lukianosz hallgatóiként tanulták át betűről-betűre a Szentírást. Ez még Maxentius

nagy üldözése idején történt. Mindnyájan, akik ott, Antiochiában, megismerkedtek Áriussal, becsülték őt, mert noha akkor már túlhetette volna magát ezen a kánonon, felmentetve magát alóla, mégis elhatározta, hogy nem lesz harmincadik éve előtt diakonussá, mivel a testté lett Ige sem lépett fel harmincadik éve előtt. Ariusnak módja volt ezt tenni, mert apja — sápadt, magas, gyomorhajos férfi, akihez hasonlított, és akinek későn adatott ajándék lett ő — nem éppen rossz módon élő kereskedő volt Alexandriában.

Ott, Antiochiában érte anyja halálos betegségének híre. Rögön hajóra szállt, de mire a rengeteg vízen túl meglátta a Pharos tűztornyát, anyja — majdnem feketebőrű, vidám asszony, kívül és belül édes, mint valami sötét bogyó — már régen a világ egyik legszebb temetőjében feküdt, a Baukalisz-liget futórozásákkal és forró, vad méhzümmögéssel tele sírkertjében. A világ minden méze távozott az életéből! Meggyászolta és diakonussá szentelésére készült.

Zavaros idők. A tengeri kikötőtől a külső Nilus-csatornáig homályos hírek terjedtek papság és hívők között a börtönből kikerült Petrosz püspök ellen. Ezeket a mendemondákat kívülről is szívtották. Árius komor heveséggel állt azok oldalára, akik a püspök ellen zajongtak, mire az kitaszította. Sokáig dacolt; apja haláláig. Ekkor megbánásra jutott s az új püspök, Achilles, a legenyhébb büntetéssel sujtotta és diakonussá szentelte. Ő azonban hűséges maradt előbbi jóbarátaihoz és háza a skizmatikusok központja volt, akik most már Achilles választásának érvényét vonták kétségbe. Ujra kiközösítették, bár sajnálattal; nagy tekintélye volt szentírás-tudása és gáncstalan erkölcsi élete miatt. Megjelent Konstantin és Licinius ediktuma; a milliós városban azonnal tüntetések és ellentüntetések robbantak ki, más felvonulások rendet követeltek, amit nem lehetett azonnal helyreállítani. Bizonytalan hírek keringtek. Törekvő és tudós pogányok egyszerre váratlan érdeklődést mutattak a kereszténység iránt. Ilyen körülmények között szükség volt minél műveltebb papokra és Áriust visszafogadta, pappá szentelte és a Baukalisz-templom előjárójává tette Achilles. Kitűnő szónok volt. Közben az idők megint komorak lettek. Licinius, kelet császára, Egyiptomban is soroztatott a flottába, a tengerészek azt beszélték, hogy Konstantinnal való összecsapásra készül. A keresztényeket újra zaklatták.

Egyidő múlva hirdetni kezdte Árius, hogy az Ige teremtmény; kisebb az Atyánál, noha nagyobb mint a világon bármi más; ő az idők előtt teremtett; s később az idő és minden más teremtett dolog óáltala lett és nála nélkül nem lett semmi sem, ami lett; az Ige akarata önként igazodik az Atyáéhoz, végül a mi megváltásunk után az Atya istenségébe fogadta őt. Fiává!

Mindezek a dolgok úgy járták át Alexandriát, sőt Egyiptomot, mint a villámütés. Prédikációjára özönlött Alexandria, nemcsak a keresztények, hanem a pogányok is, és a templomon kívül a sírok fölött is hallgatók álltak. Meghívták, hogy beszéljen a többi alexandriai templomokban is, majd több szomszédos püspökségben. A levegőben a kereszténység legnagyobb eseményeinek szele lebegett. Kerületében Árius még korábban apácákká szervezte a keresztény özvegyeket; ők csatlakoztak legelőször.

Ez a templom Alexandria legdélibb részén, a Nilus csatornájánál feküdt; annak ellenére, hogy a tengeri kikötőtől távol volt, izgatott tengerészek jelentek meg egész csoportokban, igaz-e mindaz, amit Árius hirdet. És az induló hajókon útrakelt tanításra a Földközi tenger kikötői felé és felfelé a Nilus ágain. A püspöki ház előtt csoportosulások követelték, nyi-

latkozzék alexandriai püspök, mint áll, amit Árius mond. Az hívatta őt és kihallgatta. A hatalmas termetű görög, kopaszodó fejével, okos arcával, széles vállaival, bevándorolt család sarja — akár még a Lybiában született Árius maga — leverten, szótlánul hallgatta végig a vallomást. Egyetlen szó megjegyzés nélkül bocsátotta el. Sejtteni lehetett, hogy más-ként gondolkozik. Nem nyilvánított véleményt, hanem összehívta egyház-tartományának zsinatát, amire egy csomó ideges püspök amúgy is sarkalta. A zsinatra szállingózni kezdő püspökök, akik azért jöttek hamarabb, hogy tájékozódjanak, elrémültek Alexandria hangulatától. Csoportok járták az utcákat és Árius mellett kiáltoztak. Közben újra megindult volna az üldözés, de a hatóságok nem tudták, kit üldözzenek. Úgy-hogy a zsinatnak nem tőlük kellett félnie. A bazilika körül a megnyitás reggelén verekedés tört ki, és mivel közel volt a hadiflotta laktanyája, onnét vonultak ki rendet teremteni fegyveres katonák. Keresztény zsinatok történetében most esett meg, hogy pogány katonai alakulatok védelmében kellett üléseznie. Kiáltozó csoportokon túl, mint a tenger, morajlott Alexandria.

A csalódás irtóztató volt. Árius és övéi fejveszett összeroppanásra számítottak; ehelyett mindenkire átragadt Alexandrosz keserű nyugalma. Mint vádlottakat hallgattak ki két áriánus püspököt, velük szemben részletesen kifejtették az apostoli tanítást, és annak terjedelmes iratát mindenkinek alá kellett írni. Aki nem írta alá, kiteszítették a szent közösgéből.

Lázás megbeszélések kezdődtek a Baukaliszban. Árius sárgán, megöregedve vett részt a tanácskozásokon. Most tanult eddigi kiközösítéseiből és Alexandrosz higgadtságából. Úgy mérte le, hogy az övek a döntő többség, két püspökségben és mintegy húsz alexandriai és más templomban. Ezek vállalják a kiközösítést. De ott, ahol kisebbségben vannak, csak titokban tartsanak ki és bomlasszanak tovább. Ő elhagyja Alexandriát és Egyiptomon kívül veszi fel a harcot.

Leintette az ettől fellobbant lelkesedést. Tárgyalásokat folytatott tetteiből özevgyekkel, roppant összegeket vett fel tőlük, mindössze őt kísérővel elhagyta Alexandriát. Egyet engedett meg: hogy a mólón búcsúztassák. Hívei később ehhez az eltávozáshoz csatolták időszámításukat. Már a hajón lázas diktálásba kezdett; megérezte, hogy az Igével szemben tovább ment el, mint szabad lett volna, ezt most látszólag csökkenteni igyekezett. Amint sejtette, Cezareában, ahová a hajójánál jóval korábban befutott jövetelének híre, már várta hívóinek egy csoportja a kikötőben. Nem fogadott el tőlük szállást, szerény házat vett ki s meglátogatta a püspököt, aki Lukianosz hallgatásában társa volt s érdeklődést, megértést és jóindulatot mutatott annak ellenére, hogy már ő is megkapta az alexandriai püspök iratát. Annak azonban itt már nem volt joghatósága.

Árius leveleket küldött szét a világ minden tája felé, az antiochiai évekből volt barátainak s Jeruzsálembe ment. Cezareába visszatérve, leveleket várták; a püspökök biztosították őt jóindulatukról s különösen Nikomédiai Euzebiosz írt érdekes híreket. Így kapta őt fel a világ... amelyből azután látott is jó darabot. S két év múlva, háta mögött Konstantinos és Licinius mérközésének viharával, hazajött, hogy bármelyikük győzelme otthon találja. Alexandriába úgy vonult be, mint Jézus Jeruzsálembe, pálmaágakat dobáltak, ruhákat terítettek le léptei elé. A város örjögött és kiáltozott. Nemsokára érkezett a hír Konstantinos győzelméről. Ez azonban, s az új császár békítési kísérlete, az először Ankyrába

tervezett, majd Nikeában összehívott zsinat készülétei: roppant gondban találták Áriust. Éles szemével felfedezte a távollétében nőtt rettentő ellenfelet, Athanazioszt, a püspök ifjú fődiákonusát.

3.

A hold kerek korongja előtt fénylő felhők vonultak el. A lélegzettől füstölgött a levegő. Árius egy földszintes pavillonban lakott, kíséretével és párthíveivel, a kert egy távoleső zugában, azon a címen, hogy őrizet alatt áll. De nem őrizte senki, hanem roppant tisztelettel bántak vele és a lakásának fekvése arra adott alkalmat, hogy titokban azzal tárgyalhasson, akivel akar. A kis palota süppedt volt és nedves; Bythinia volt királyai laktak itt nyaranta. Ez volt a legrégebbi épület itt, de korhadó voltában is őrzött valamit a görög szépségből s a római kényelemből, mely ide Keletre is elhatott. Évszázados fák álltak körülötte, egész erdő. Nyirkos, sötét levegőn mentek keresztül halálos csendben, s akkor a teljes holdsütésben tárult elébük a kis épület, korhatag, sápadt márvány oszlopaival, amelyet futórozsa kúszott be, kis előcsarnokával, amelyet egész napon sütött a nap s még mindig őrzött valamit a kábító, forró illatból, melynek napközben tüzes kútja volt.

Most mindjárt: gondozatlan átrium következett. Eláradt benne a romlás. A perisztilumban rothadó víz búzlott. Egyetlenegy, noha nagy mécses égett egyik falán és az egymás mellett sorakozó sötét ajtókon túl nem lakott senki. Álmos rabszolga várt itt és amikor Hormizdasz intett neki, nesztelenül eltűnt. Pár pillanat múlva visszajött. Fogta a mécses, átvezette őket egy nedves kis folyosón, ahol ölmagasan állt a falakon a víz nyoma. Itt néhány lépcső vezet fel egy kis trikliniumba, közepén még ott volt a terített asztal a vacsora maradványaival, körülötte székek és fekvőhelyek. Vadrózsák vérvörös szirmai peregték végig a földön és az asztalokon. Köztudott volt, hogy Árius Theognisznak, Nikea püspökének vendége. A nyíló ajtók mögött érezni lehetett, hogy itt már laknak. Újabb folyosó és újabb átrium. Ezt a nagyjából épen maradt épületrészt láthatóan sebtiben hozták rendbe. Széles, belső tornácára holdfény hullt, rendbehozott tava körül hűvösen illatoztak a virágok. A rabszolga nehéz légzéssel, hörögve hívta őket, s mikor intett nekik, hogy csak jöjjenek, a beszédes, sötét, görcsbefeszült arcon a két diákonus megpillantotta, hogy néma. A nyelvét vágta ki. Athanaziosz nem tudott gondolkodni azon, hogy mi juttatott Áriusnak itt még egy titkokat kifecsegni nem tudó, kivágott nyelvű rabszolgát is. Tiszta, nagy szobába léptek. Itt lakott a nikeai zsinaton Árius, Mithridátész hajdani nikomédiai király hálószobájában.

Egy keskeny fekvőhely, zöld ónix asztal, néhány szék: ez volt egész bútorzata. Mindenütt kínos rend, tisztaság, sehol egyetlen papírlap sem. Olvasni látszott vendége gondolataiban, amint előtte állt, háttal a fénynek. Kettesben voltak, mert Hormizdasz és a beszélni nem tudó szolga, egyetlen bölintására, már nem voltak ott. A pillantásra válaszolt, amelylyel Athanaziosz az iratait kereste: — Nekem, nos, ugye nem iratokkal van dolgom, hanem emberekkel — mondta metszően, magas, világos hangján: — Egyébként régóta vártam és köszönöm, hogy eljött.

Udvariasan beszélt és nyoma sem volt benne az izgalomnak, amely eltöltötte a fődiákonust. Ő is fázott és világos meleg éjszakai köpenyt viselt alsó ruhái felett. A felső már gondosan kikészítve másnapra, egy széken feküdt, ágya mellett. Most neki kellett volna válaszolnia. De hogy oly elfogódott volt, Árius beszélt: a tudását dicsérte és a szónoki készségét. Mintha nem is olyan dolgok volnának ezek, amelyek ellene fordul-

nak, mint a tőr és a méreg. Tetszetős, gondosan megválogatott szavakkal beszélt. Látszott, hogy volt ideje és módja meggondolni, mit fog mondani és hogyan. Jól állt neki a sokkal idősebb ember pártfogó, elismerő modora a fiatalabb iránt és láthatóan az is, hogy ő szabja meg a témát.

Ez ingerelte Athanasioszt. De a másik ezt is azonnal észrevette, és mivel nem állt volna érdekében, haragvó emberrel állani szemben, rögtön megmondta, miért merte hivatni, mint idősebb ember a fiatalabbat. — Hogy az összecsapás előtt — mondotta — amely lehet, hogy végső lesz, a fődiákonus szemtől-szembe lássa, mennyire nincs itt érdekem nekem. Mert, ugye, az embert az érdekeiről lehet megismerni — tette hozzá halvány mosollyal.

Athanasiosz nem udvarisaskodhatott. Élesen megjegyezte, hogy az érdek megvan, és pedig mindenki emlegeti, melyik egyháztartomány püspöki székrétől van szó Arius kapcsán. Annak arca sem rezzenet. — Nos, ekkor erre a tárgyra is sor fog kerülni, beszélgetésünk közben — mondotta hűvösen. És váratlanul, meghökkentően jelentette ki: — De most ne erről beszéljünk! Én közelebb állok Önökhöz, akik ellenfeleinknek tudják magukat, mint például Nikodémiai Euzebioszhoz.

Olyan volt, mint a vívás vaksötétben. Nem lehetett másként értelmezni azt, amit Árius mondott, mint hogy össze-vissza csapkod. Athanasiosznak nem is volt kedve válaszolni és ahogy a falakat nézte, amiken a tompa fényben csillámlottak a freskók, a lybiai ismét udvarias házigazdának bizonyult. — Óh, meg akarja talán nézni a fődiákonus a freskókat? Gyönyörűek! Igen, a háznak ez a része fekszik legmagasabban, az itteni szobákat rendbe is hozták, de a freskókhoz nem kellett nyúlni, majdnem, hogy az eredeti színekben tündökölnék. Engedje meg a fődiákonus, hogy gyertyákat gyújtson neki és úgy mutassa meg.

S be nem várva, mit mond az, meggyújtotta a gyertyáit, nyugodtan, türelmesen, olyan ember módján, aki megtanulta ellenségeitől, mint kell valamit szívósan kivárni.

A két hosszú falon elnyúló freskók valóban gyönyörűek voltak. Az egyik az Iliász egy jelenetét mutatta: Achilles ül fekete lovon, talán a végső harcra készülődve. Társai nyújtják feléje fegyverét, méregzöld háttérből, amelyen alul három, felül két csík futott végig, oly vörösen, hogy azt lehetett volna hinni, hogy a fal vérzik. S míg Achilles kinyúlt a fegyverekért, a meztelen, elefántcsontszínű férfitenestén látszott, hogy egyszer a halálé lesz. Oly érett és sápadt volt a színe, oly élesen tündökölt elő a sötétzöld háttérből. S oly rejtélyes hatást keltett az a Fekete Ló, amint fejét felszegve állt... a halálba fogja vinni, bizonyára! S a képen hosszan végigvonuló vörös szalagok is valami titkos aranyomszész szerint kimerve húzódtak. Alul három szalag, vastag, vékony, vékonyabb; de egy, azóta ismeretlenné vált arány határozta meg vastagságukat és az egymástól való távolságukat. Míg a fent húzódó kettő egyforma volt, de ugyanaz az ismeretlen varázs hatott bennük. A szemközti falon ugyanaz a zöld háttér, ugyanazok a szalagok; s két lefátyolozott, papszerű alak közt egy harmadik áll. Egy ifjú, zöld köpenyben. S az egyik pap egyik kezével aranykelyhet kínál neki, másik kezével a háttérben álló kapu felé int. A másik pap pedig kitérni készül azt. De az ő mozdulatában is az van írva, hogy a csüggedt, tanácstalan ifjúnak előbb ki kell üríteni a kelyhet. Ki tudja, bürök levél-e, vagy élet és halál micsoda más mámorával kínálják. Úgy ragyogtak az embernél nagyobb alakok, az élő színek, hogy az ember várta, mikor lépnek le a falról.

Ha valaki más most figyelte volna őket, amint erről váltanak szavakat, ugyanazt a tetszést lelte volna mindkettőjük arcában. Ah, mégis csak jó volt neki, hogy bár kényszeredetten, időt nyerni szánta rá magát, de mégis jót tett neki ez a megmerülés a Szépség fürdőjében! Mégis ebben pihent meg. S mintha mind a két kép mondott volna neki valamit, mintha azzal kínálta volna őt a lybiai, hogy üljön fel a Halálba vivő Fekete Lóra, vagy, hogy átlépjen egy Ismeretlen Kapun, leült és így szólt, a maga azonnal támadó hevesességével:

— Lybiai Arius, erre a négy szemközti beszélgetésre nem azért jöttem, hogy olyant halljak, amit már megcáfoltunk Jézus Krisztus természetéről. Ha van valami olyan mondanivalója, vagy érve, amit a zsinat előtt nem mondott el, nem mondhat el és nem akar elmondani, mondja el most, és ígérem, hogy ha nem ad felhatalmazást rá, soha senkinek sem fogom elmondani.

Végre! Végre megnyilatkozhatott, ahogy szokott; végre magához tért a fáradságtól; végre magához ragadta a tárgyalást. De a másik nyugodt maradt és meglepetést színlelt, még vékony, szinte semmivé olvadó szemöldökét is felvonta: Oh, hát persze, hogy arról van szó, amit a zsinat előtt nem mondhat el... És egy lenező kézlegyintést tett. De azért a hangja üveges lett, amikor folytatta: Most ketten vannak, és ő, nos feltárja magát, ahogy a zsinaton, százak előtt, nem teheti. Hisz úgysem értik meg őt és messze elment az Igével kapcsolatban, hogy félreérthető legyen. Igen, csak félreérthető, mert soha senki nem tisztelte az Igét úgy, mint ő, Igaz, hogy nem ismeri el... itt most is azt mondja, hogy nem ismeri el... istenségét. Az Ige nem egytermészetű az Atyával, aki igenis a semmiből teremtette, még pedig azért, hogy általa eszközölje a teremtést, tehát az örökkévalóságban mégiscsak volt olyan állapot, amikor az Ige még nem volt. De a megváltás után az Atya a saját isteni lényébe fogadta az Igét, tehát Ő Isten... Lehet-e tehát az Igéről többet és fonságesebbet mondani...

Athanaziosz újra fáradt lett. Engedte beszélni a Lybiait. De végre is, mikor nagyon terjengős lett, félbeszakította:

— Amit most mondott, az csak még zavarosabban fejezte ki azt, amit kezdettől fogva mondott. De nekem azt üzenté, hogy valami újat fog mondani, amit a zsinaton nem mondhatott meg!

Arius újra felvonta szemöldökét:

— De hiszen azt mondom... Csak éppen bevezettem azzal, hogy én az Igét, bár nem Isten, nagyon tisztetem. és aztán, hogy Isten lett, természetesen imádom is... — és amikor a másik félbe akarta szakítani, szinte könyörögve tette hozzá: — De hiszen éppen most akartam megmondani...

Úgy tetszik, ez a téboly éjszakája. A mécsket égve hagyták, füstölnek, egyikük sem törődik vele. A Lybiai színlelt ereje megszűnt, olyan a fődiákonus előtt, mint valami kisfiú. De az arca gonosz és töredezett.

4.

Oly rejtélyes volt az öreg egyiptomi pap, hogy a püspökök egyöntetűen megbámulták. Zavarba hozta őket az, hogy egyszerűen öltözött; arcára a gyomorhaj véste vonásait; a viták közben lehunyta szemeit és fáradtan aludni látszott. Alázatos volt és szótlan. Mit akarhatott ez az ember? Ebben a korban már nem akar az ember semmi olyant, ami lehetetlen és kilátástalan. De ez a szárazbőrű aggastyán eljött Egyiptomból ide, Nikéába, felvenni az egész világgal szemben a harcot. Törpe kisebb-

ségeként egy óriási többséggel szemben, amely nyilvánvalóan egész más-ként ítél a kérdésben, mint ő. Azok az elődei, akik herezisek fejei lettek, személyesen is akartak valamit. Mint Kerintosz, a prozelita, aki becsvágyában mindjárt Krisztus igaz lényegének akart a prófétája lenni. Vagy a Simon, aki körülvéve roppant pompától és hamis csodáktól, egyszerre kioltani akarta Pétert és az apostolokat, míg bele nem pusztult egyik csodatételébe. S különösképpen gyanakodva nézték a püspökök az Alexandriából származókat. Alexandriai Basilides nem volt pap csak rhétor, és fiával, Isidorossal együtt nem akart mást, mint pénzt szedni tanítványaitól azokért a zagyvaságokért, amiket az egyiptomi hitből és a kereszténységből összekevert. De ő legalább tisztos házaseletet folytatott egyetlen asszonnyal. Ugyancsak alexandriai Karnokrátész — ugyancsak rhétor — kéjgelő volt, kicsapongásoktól sovány, nem akart mást, mint a szerzetlakomák ürügyén minél több nővel háláni. Árius viszont gáncstalanul tiszta életű volt; igaz, hogy kedélytelensége és gyomorbaja egyaránt elválasztották a nőktől. De azért nem volt olyan, mint az ugyancsak alexandriai Valentinus, a becsvágyó kalandor, ki Rómába utazott, letaszítani székéről Hyginus pápát. Ennek reményében állt zsinat elé s kiközösítve távozott Rómából s végül nyomorúságban, Ciprus szigetén halt meg. Áriust csak gyanúsítani tudták ellenfelei azzal, hogy az alexandriai szék után törne. De ahhoz nem kellett volna feldúlnia az egész egyház nyugalmát. Az sem történt vele, ami a perzsa felszabadított rabszolgával, Manival. Ez inkább csak hallásból, megismerkedett a kereszténységgel, és mint a villámcsapás hatott rá Krisztus Jézus tanítása és története. S azt illesztette az övébe. Tana, mint a tűz terjedt el a keresztény világban. Eleve másik egyházként magához vonzza a bűneiktől szabadulni nem tudókat. Ám Árius nem volt idegen, aki csak félreértésből ismerte volna a keresztény tanítást, s láthatóan nem egy másik egyházat akart, hanem a meglévőt kívánta áthatni tanításaival.

Úgy volt ide idézve, mint vádlott. Amint azonban fázósan, mozduatlanul ült a helyén — a zsinat a nyári palota nagytermében tartotta üléseit, amely hasonlatos volt egy bazilika fagerendás hajójához s a magas, lapos cseréptető alatt vidáman köröztek a fecskék — rövidlátó, fáradt szemei előtt, mintha ők valamennyien változtak volna át vádlottakká, csak abban volt idegen és bénító, és fölénye már-már egy hüllő hidegségének hatott. S ennek szenzációja magának a császári megnyitó beszédnek is fölébe kerekedett, sőt annak is, hogy ez volt az egyház első találkozója. Majdnem mind először látták Constantinus császárt. Káprázatos volt bíbor tógájában, amint a gondosan különválasztott magas emelvényre helyezett trónusán ült és szinte álomnak hatott, hogy ugyanaz, akinek nevében üldözték és kínozták őket, úgy bánik velük, mint a birodalmi főméltóságokkal. Az üldözések öreg püspökeinek szíve majdnem megszokadt az örömtől és a diadaltól. Elragadtatva tapsoltak beszédének. De ugyanakkor Áriust e titokzatos rendezés a többiek előtt juttatta szóhoz. S akkor, amikor az ellene szóló vádakra mindent terjengősen megokolva válaszolt, minden állítását fenntartotta, — a legtöbb püspökben kikristályosodott a félelem.

5.

Aligha volt, aki Áriust ilyen felindulásban láthatta volna, Athanáziosz szinte görcsös elfogódottságot érzett; nem kétséges, hogy az öregúr valami borzalmas vallomásra készült. Az ifjú földiakonos azonban kegyetlen ellenfél volt. Meghatódottan, de szánalom nélkül nézte ellenfelét, és készen állott arra, hogy támadjon, lángelméje minden erőszakával.

— Azt, tudja a fődiákonus — beszélte Árius —, hogy mi mind, akik itt egyetértünk, az Igéről és nagyjából egyet gondolunk: mind Lukiánoszt hallgattuk ifjúkorunkban, Antiochiában.

Athanáziosz (*vigyázva és óvatosan, hogy legcsekélyebb részt ne engedjen ellenfelének*) Igen, ő tudja és elismeri ezt. Lukiánosz nagy tanultságú elme volt, különösen a szentírástudományban és különösen mindabban, ami az ószövetséget illeti. Az írásaiból egész kétségtelen, hogy éppen abban az időben, amikor Árius és a vele egyetértők a hallgatói voltak, kételyei támadtak az Ige természetéről. De amikor elhurcolták, hogy vértanú legyen, egész kétségtelen, hogy Krisztusnak lett a vértanúja. Ott a börtönben kifeszítve: mellén változtatta a kenyeret és a bort Krisztus testévé és vérévé. Tőle nyerve állhatatosságot, nyerte el a vértanúi pálmát.

Árius (*most már erőlködve, hogy az ellentmondással szemben megőrizze nyugalmát*) Jó. Ő a lényegtelenről nem beszélt a lényeges kedvéért. Nem számít az, mit mondott Lukiánosz öregkorában. Még az sem számít, mi van az írásaiban. Nem fontos. De élő szóban Lukiánosz sokkal többet mondott, mint írásaiban . . .

Athanáziosz (*most váratlanul engedékeny*): Az meglehet.

Árius (*gyanakodva a mégiscsak váratlan szelídség miatt*): Még az sem lenne igazi érv. Ő, Árius, csak azért beszél ifjúkorának mesteréről, hogy megmutassa, hogyan jutott el idáig a gondolatig, hogy az Ige kisebb az Atyánál. (*S most váratlanul szuggesztíven s egészen őszintén.*) Nos, igaz, Lukiánosz igazában mégcsak kételkedett, de a kételkedés őszinte volt. Egy négy szemközti beszélgetésben hívta fel a figyelmet arra a szentírási helyre, amely bizonyítja, egész kétségtelenül bizonyítja, hogy az Ige kisebb az Atyánál!

Athanáziosz (*égő éberséggel*): Melyik az a hely?

Árius (*fáradtan és diadalmasan*): A zsidókhöz írt lelegeje. Hallgassa meg a fődiákonus, bár ez a levél már felmerült a vitákon. — „Nem kétséges mondja — így vélte Lukiánosz —, hogy akik által szolt, mind teremtmények voltak”, s ezt előrebocsájtani azt jelenti, hogy utána is csak teremtmény által szolt hozzánk — „Kit mindenek örökösévé rendelt” —. Érti a fődiákonus? „Rendelt”! Kit van módja bárkinek is bármivé rendelnie? Csak alacsonyabbrendűt! Istenhez viszonyítva ez mi lehetne más, mint teremtmény? Ámde vigyázzunk: Akit „örökösévé” rendelt. (*Hízelegve a fődiákonusnak*): Semmi kétség, hogy az Ige egyedülálló méltóságára, semmi által sem kétségbevonható rangjára, minden más teremtményt megelőző voltára vonatkozik ez. Különösen ahol azt mondja: „Ki által a világot is teremtette”. Íme a világ teremtését is ráhagyta az Igére. Igen. Rá kellett hagynia. Platonnak van igaza: Isten oly sokkal fölötte áll minden világnak, hogy ő maga benne a teremttessel mitsem tud kezdeni. Az Igét azért — kellett létrehozni, hogy teremteni tudjon . . . Most pedig jól figyeljen a fődiákonus, mit mond a Szentírás az Igéről. „Ki az ő dicsőségének fénye és lényegének képmása”? Érti a fődiákonus. „Fény.” Mint ahogy a nap által kibocsájtott fény: tehát más mint a nap. És az ő „lényegének képmása”. Ez egymagában is összedönti az Ige Istennel való egyenlőségének érveit, és kimondja — ha már a szentírástól eltérő szót kell mindenáron használni — nos, kimondja, hogy az Ige csak hasonlónyegű. „Ki mindent fenntart hatalmának igéjével!” — megint csak az Ige összehasonlíthatatlan s kifejezhetetlen méltóságát mondja ki. De most következik a legfőbb érv: „Ki miután a bűnöktől megtisztulást szerzett és a Fölség jobbán ül a magasságban . . .” Van-e, ami ennél erősebben kifejezhetné, hogy az Ige csak azután lett Istené, Isten csak akkor fogad-

ta be, tágabb értelemben, hasonlóság által, isteni lényegébe amikor — engedelmes lévén neki ebben is — ő megváltott minket. Mi ez. — nem felel erre a fődiákonus ?

Athanaziosz (*gyönyörű arca az erőtől szelid, akár egy szép ifjú oroszláné*): Oh, csak ennyi lenne az egész amit Árius mondani akarna ?

Árius (*üldözötten*): Oh, nem ! Nem ez az egész. Távolról sem. Dehát most ő is nagyon fáradt.

Athanaziosz (*még mindig nagyon szeliden*): Akkor — talán — ugye megengedi Árius — , hogy most ő beszéljen.

Árius (*kimerülten*): Tessék !

Athanaziosz (*szintén nagyon fáradt*): Nos, ő most folytatja ezt az idézetet, azután tér vissza arra a részre, amit Árius eddig elmondott. Nos, „a Főlség jobbján ül a magasságban, annyival kiválóbb lévén az angyaloknál, amennyivel külön nevet öröklött azoknál. Mert melyik angyalnak mondotta valaha: Fiam vagy te, én nemzetelek téged. És ismét: Én Anyja leszek neki, és ő nekem Fiam leszen. És midőn bevezeti elsősülöttét a föld kerekiségére, így szolt: És imádjátok őt Istennek minden angyalai. És az angyalokat illetően így szolt: Aki angyalait szelekké teszi és szolgáit tűzlánggá. Fiához pedig: A te trónod, óh Isten, örökkön örökké való. És: Kezdetben is, Uram, megállapítottad a földet, és kezdednek művei, az egeket. Ezek elmúlnak, Te pedig megmaradsz, és miként a ruha, elavulnak, s miként az öltözetet, elváltoztatod azokat és elváltoznak. Te pedig ugyanaz vagy és éveid nem fogynak el !”

Árius (*kínlódva*): De . . .

Athanaziosz (*rendkívül udvariasan*). Még csak néhány szót, engedjen neki Árius. „Sok rendben és sokféle módon szólván hajdan Isten az Atyákhoz a próféták által, legutóbb ezekben a napokban” — most pedig merőben más módon szól hozzánk immár nem teremtmény által, hanem vele egyelnyegű „Fia által, kit” — amikor emberré lett, emberi testet és lelket vett fel s a mi Urunk Jézus Krisztus a világra jött „mindenek örökösévé rendelt”. Azaz isteni méltósága nem kisebbedett emberré létele azáltal, hanem megmaradt annak, aki öröktől volt, amikor „Általa a világokat teremtette”, mint az ő „dicsőségének fénye”. Igen, mint a fény a fénytől, és az ő „hiposztázisának lenyomata”, ha pontosan vesszük a szöveget, Árius. Ő az Atya jobbján ül, — s ez azt jelenti, hogy nem akkor lett Istenné, hanem azt, hogy nem csökkent az ő istensége, midőn istenségétől mintegy kiüresítette önmagát. Akar valamit mondani talán Árius ?

Árius (*harciasan*): Igen.

Athanaziosz (*egyszerre megvetően*): Igen, Ezekről már beszéltünk. Mindenről beszéltünk. Ezt is megcáfoltuk. (*Olyan mozdulattal, mint aki felveszi és odanyújtja ellenfelének elejtett fegyverét.*) De Árius azt mondta, hogy Lukiánosz mondta . . . és Árius csak azért beszél el most, mert valami mást akar általa elmondani.

Árius (*megértően nyugtázva a nagylelkűséget*): Ah . . . igen . . . per sze . . . (*Nem találva hirtelen magához*): Nem is tudja, hogy mit akar . . . Igen, megvan. No, Lukiánosznak erre a kételyére . . . igen, nevezzük csak kételynek, ha a fődiákonus is így akarja . . . ő is elkezdett kételkedni. Ez a kétely vezette őt éveken át ahhoz, hogy szilárdan megformulazza mostani tanítását, amelyről tudja, hogy hasonló Lukiánoszéra, de . . .

Athanaziosz (*szigorúan*): Ezek a részletek fölöslegesek !

Árius: (*magához térve mindabból, amit újra és újra el szokott ismételni*): Igen . . . bocsánatot kér . . . de ő már öreg ember, újból és újból

a saját gondolataiba gabalyodik. *(Üveges szemekkel, szinte reszketően.)* Most mondja el, amit mondani akart...

Athanaziosz *(fásultan)*: Mondja el.

Árius: Talán ott kezdené, hogy még sokan nem értik. Szinte azt mondhatná, hogy senki sem érti. Nem a tanításait nem értik; ő meg van győződve, hogy azokat nagyon is könnyű megérteni. A szerepét nem értik. Azt, hogy mindezt miért vállalta. Emlegetik, hogy az alexandriai székért. ... Athanaziosz ezt maga sem hiszi, csak a vita kedvéért érvelt vele... Ő az igazság kedvéért teszi elsősorban. Azonban van valami más is, amiért teszi. De Athanaziosznak ezt nem szabad elárulnia. Bármi is történjék, nem szabad őt, Áriust, kiadnia!

Athanaziosz *(sejtve, hogy a rejtély megoldása közeleg)*: Nos, így tesz.

Árius *(megkönnyebbülve)*: Ez neki elég. *(De azért itt megáll, lehunyja szemét. Talán fáradt. És talán mégis, habozik.)*

Athanaziosz *(kérlelve)*: Ha talán nagyon fáradt, akkor elhalasztanánk. De mégis... olyan nehéz lenne másodszer találkozni... és ha már egyszer elmondott ennyit, akkor nem lehet messze a befejezéstől.

Árius *(töredezetten)*: Előre kell bocsátania valamit. Ő nem titkolja, hogy Athanazioszt megnyerni szeretné, ő nem titkolja, hogy nem akar alexandriai püspök lenni. Azt szeretné, ha Athanaziosz jönne Szent Márk apostol székébe... *(Élesen figyel a fődiákonust.)*

Athanaziosz *(csodálkozva)*: Ezért hívatta volna csak? Hogy ezzel megnyerje magának?

Árius *(gőgösen)*: Nem, ez... mellékes. Megmondom. Idefigyeljen a fődiákonus. Amint mondtam, az Ige teremtmény volt. *(Suttogva.)* És nem gondolja a fődiákonus, hogy azután, hogy én így, ilyen helyen és valóságosan felismertem az Igének Istennel való kapcsolatát... ezért az érdememért... én is... igen... az istenségbe emelkedem... Ép mint az Ige... a harmadik... személynek... Mi ehhez az alexandriai érseki szék. *(Tébolyult megvetéssel.)* Az az öné legyen!

Ez rettenetes volt. Athanaziosz felugrott és ordított, mint valami oroszlán. A falakról majdnem hullott a vakolat. Mit ordított? Maga sem tudta. Talán azt, hogy hagyja abba azt az istenkáromlást. Talán azt, hogy clég volt ebből az örületből. Talán csak a rémület és düh üvöltése volt. Talán a tiltakozás minden ellen, ami ott elhangzott. S magukhoz tértek mind a ketten. Árius évekkal öregebb lett, és gonoszabb. Dereka és válla összeroskadt; mintha még szürkébbé váltak volna a haja és szakállá tincsei. Arca gyötört volt és kimerült.

Athanaziosz is kimerült volt. Ez volt a téboly éjszakája. Megértette, hogy nincs remény, nem tud hozzáférni ehhez a gögtől páncélos szívhez. Amit hallott, hátborzongatóan logikus volt, az örületig. S a rámeredő arc most levetkőzött magáról mindent: a gyűlölet tekintett rá belőle és az örültség. A fődiákonus szinte támoilogva állott fel:

— Libiai Árius... megigérttem... nem árulom el! És holnap összeszűzöm anélkül is.

Köszönés nélkül fordított hátat és elindult, s újból érezte meg ennek az éjszakának ölmos fáradtságát. Olyan súlyt cipelt a vállán, hogy szinte összeroskadt. Most vissza kellene fordulnia, hogy az öregember előtt térdre vesse magát és úgy kérlelje, térjen magához, mondjon le a kárhözatról. Visszafordult és egy pillanatig szembenézett vele. Az aggastyán ki egyenesedve állt s arcáról és pillantásáról eltűnt a téboly. A szeme kristálytisztán ragyogott és józanul, és így rettenetesebb volt, mint az előző örültség. A fődiákonus mögégezte, hogy ügye reménytelen. Elefántcsont

testével Achilles a fekete lovon, oly rémületesen sápadt volt, Mithridatész hálótermében. A másik, a két pap közt álló ifjú mintha kinyújtotta volna a karját. Most már nem volt semmi kétség, hogy csak büröklé lehet a kelyhében.

Athanaziosz pedig áthaladt az ajtón. Künn már teljes volt a világosság. Ott pedig perisztílium nyitott négyszögén, világosan tekintett be az ég hajnali kékje. Áthaladt a kis trikliniumon, ahol közben — nyilván a néma rabszolga — letakarította a vacsora maradványait. Kiért a külső átriumba, ahol pusztulás áradt. A mécs már nem égett és egy ágyon, összehúzódva, hogy ne fázzék, aludt a rabszolga. Kilépett az oszlopok közé. A fákon túl most kelt a nap. Közel a Pontusz tengeréhez, hajnali felhők aranypáráit kellett minden reggel lpgyőznie. Mintha tabernákulum aranyfüggönyét húzták volna félre, a napban a földiakonus megpillantotta Jézus Krisztus arcát!

Pont-Alletz

A FÖLDMÍVESÉLETRŐL*

Lovagokról több szó ne essék,
Szerelmes mind és sápatag,
Lelküket megülte a restség,
Mely a szív bajából fakad,
Lám, az ember általa rab;
Hogy megmentjük e tévedőket,
Van erre egy jó javallat —
Munkára kell csak fogni őket.

Pézn hiján fogy az érzelem,
S hogy hatalmát erőd lebirja,
Dolgozz: mert nemes az leszen,
Aki a munkát nem lazítja;
Nem kell más mint egy szénavilla
S ásó, hogy kenderföldet áss,
Ne félj, nem tér így soha vissza
A szenvedély, elhagy a láz.

Biztosítlak, hogy munka közben
A szerelemre rá sem érsz,
Inkább szérüd jár az eszedben,
Ha jövedelmez a vetés;
És, ha dologból hazatérsz
Holtra éhezve, elcsigázva,
A láz hevéből mit se kérsz,
Kenyérré vágyol meg az ágyra.

Más haszna senkit meg nem illet,
Másért nincs munka, nincs robot,
Raboltatok csak, ime, mindent,
Isten így látja, gonoszok,
S ha így van — ki nem dolgozott,
Ne is egyék az a mihaszna;
Megrostálnak, vigyázatok,
Mert lesz okotok a panaszra.

Hány haszon akad, hány dolog,
Hány érték és hány a gyümölcse,
Hány köz javára megfogott,
Hány, mit dicsérni kell örökre;
Tudjuk, hibában megcsöködvé
Csak a semmitértő marad,
Ki tétlen nézi, nemtörődve,
Hátra s előre mi halad.

Hitemre, nem tudom, oly érdem
Van-e, mely többre vallana,
Mint a szántóvető egészben
Ártatlan, szűz állapot;
Rémlik, a menyjei Atya
Mondá, hogy kenyerét az ember
Szerezze kezével maga,
Verítkezze győtrelemmel.

Jegyezték meg jól, ti mind,
Más munkájából akik éltek,
S nem ismertek gondot, se kínt,
Akiért más ont veritéket,
Isten nem azt mondá tinéktek,
Hogy egyétek, mit más arat,
Hanem: dolgozzatok evégett,
Így rendelék a szent szavak.

Bittei Lajos fordítása

* Pont-Alletz. Teljes nevén: Jean de l'Épine du Pont-Alletz. A XVI. század elején élt, születése s halála dátuma azonban ismeretlen. Szatirikus hangú költeményeket írt morálistázó célzattal. Főleg a mesterségekről írott versciklusa ismert.

ESZMÉK ÉS TÉNYEK

Írja Mihelics Vid

Éppen Franciaországban időztem, amikor ott nyilvánosságra hozták a *Szent Officium* 1962. június 30-i dátummal kiadott „monjtum”-át, amely felhívja az összes püspököket, rendfőnököket, szemináriumi és egyetemi rektorokat, hogy védjék meg a lelkeket, főként pedig a tanuló ifjúság lelkét a *Teilhard de Chardin* és követői munkásságában jelentkező veszélyekkel szemben. Ezekben a művekben ugyanis — rögzíti meg a *Szent Officium* — „bizonyos kétértelműségek lappanganak, amelyek filozófiai és teológiai síkon helyenként olyan súlyos tévedéseket tartalmaznak, amelyek sértik a katolikus bölcséleti és teológiai tanítást”. Ismerve az előzményeket, amelyeket én még folyóiratunk 1961. decemberi számában igyekeztem tárgyilagosan megvilágítani, semmi meglepőt sem találhatunk abban, hogy az egyház részéről újabb hivatalos figyelmeztetés hangzott el. Mint tudjuk, a *Szemináriumok Kongregációja* már 1958-ban megtiltotta Teilhard műveinek olvasását a papnevelő intézetekben s ugyanakkor árusításukat is a kimondottan katolikus könyvesboltokban. E művek kiadásai és fordításai azonban azóta is egymást érik az egész világon, s a bennük foglalt gondolatok nemcsak a katolikus értelmiség vezetői rétegét hódítják meg mind nagyobb arányban, hanem vonzóan hatnak a más keresztények, sőt a nemhívók soraiban is. Amennyire pedig öröndetes ez egyfelől, annyira kényelmetlen is lehet másfelől, mert nem kétséges, hogy Teilhard egyes fogalmazásai, azonosításai és kifejezései, ha csak elszigetelten, éppen a konkrét előfordulási helyükön nézzük őket s nem vizsgáljuk ugyanezen művekben más összefüggésekben is, végül pedig félreérthetőségüket vagy hiányosságukat nem gondoljuk tovább a katolikus tanítással való összeegyeztethetőség irányában, amihez komoly teológiai felkészültség is kell, akkor bizony könnyen kiüresíthetnek az olvasó elméjében nem egy általunk sarkalatosnak tartott hitigazságot.

Ebből következik viszont, hogy amint annak idején a *Szemináriumok Kongregációjának* tilalmát, úgy most a *Szent Officium* figyelmeztetését is helyesen kell értelmeznünk s nem sza-

bad a célzaton túlmenően magyarázunk. Nem Teilhard műveinek globális elítéléséről van itt szó s még kevésbé „indexre vételéről”, hanem arról, hogy mind magának Teilhardnak vallási vonatkozású fejtegetéseit, mind pedig azokat az elképzeléseket, amelyek e fejtegetések nyomán kialakulhatnak bennünk, kritikai beállítottsággal kell mérlegelnünk. Mert ha ilyen módon tisztázzuk a kétértelműségeket és elejét vesszük a belőlük adódható tévedéseknek, akkor már bizvást előtérbe állíthatjuk azt a lényeges mozzanatot, amelyet a monitummal kapcsolatban *Henri Fesquet*, a párizsi *Le Monde* és a *Témoignage Chrétien* neves publicistája ekként jelelt meg: „A *Szent Officium* nem téveszti szem elől, hogy Teilhard de Chardin vakmerő eszméi igen sok embernek visszaadták a hitét, és, hogy ennek a jezsuita atyának a tekintélye igen jelentős a tudomány és a vallás birodalmában ugyanúgy, mint a politikai életben is.”

A *Szent Officium* figyelmeztetése, amelyet az előadottak után, úgy hiszem, nem-katolikus oldalról is megokoltak és észszerűnek ismerhetnek el, nem is keltett semmi zavart meg az élvonalbeli „teilhardisták” körében sem. Az nyert voltaképpen hivatalos megerősítést, amire a Teilhard műveit taglaló kitünő teológusok egész serege már régebben rámutatott. Nem így fogadták azonban, legalább is Franciaországban nem, az *Osservatore Romano* ebből az alkalomból közreadott cikkét, amely ugyanakkor, amikor élesen visszautasította *Henri de Lubac* legutóbbi, Teilhard védelmében írt könyvét, csupa olyan idézetet hozott Teilhard írásából, amelyek első hallásra könnyűszerrel ellene fordíthatók a katolikus dogmáknak. Ezt igazolta a vatikáni lappal vitázva *M. Garrigou-Lagrange* is a *Témoignage Chrétien* hasábjain. Lyonban járva meg is akartam látogatni ebben az ügyben Lubacot, sajnos azonban éppen akkor nem tartózkodott a városban.

Csatlakozunk-e most már azokhoz, akik úgy fognák fel a *Szent Officium* figyelmeztetését, hogy jobb, ha katolikus részről nem is nyúlnak hozzá Teilhard de Chardin műveire? Úgy

vélem, nagyon rosszul tennők. Nemcsak azért, mert a visszahúzódadást joggal ellenünk magyaráznak, hanem főképpen azért, mert sokunk számára elviselhetetlenül leszűkítenék gondolkodásunkat és olyan támpontoktól és ösztönzésektől fosztanak meg magunkat, amelyek nagyon is megkönnyíthetik derűlátásunkat és helytállásunkat ebben a modern világban. Ez tűnik ki még *Olivier A. Rabut* fejtegetéseiből is, aki talán a legszigorúbb és elmélyültebb kritika alá vette eddig Teilhard irányát és műveit.

Rabut domonkos szerzetes, tehát nem jezsuita, mint például *Daniélou* vagy *Lubac*, akiket némelyek bizonyos részrehajlással vádoltak meg egykori rendtársuk javára. *Rabut* nemcsak kiváló teológus, de jelentős természettudós és természetfilozófus is, akinek ebbeli minőségeit hazájában osztatlanul elismerik. Idevágó könyvét, amelynek *Dialogue avec Teilhard de Chardin* (párbeszéd Teilhard de Chardinnel) a címe, németre és legutóbb angolra is lefordították. Alcíme szerint „Teilhard életművének természettudományos, bölcséleti és teológiai megvitatása”. Tekintettel a Szent Officium figyelmeztetésére, egyelőre csak a harmadik részt, a teológiaiit vegyük szemügyre. Ez most a legidősebb.

*

Tapasztalhatjuk, hogy *Teilhard de Chardin* keresztény olvasóit gyakran riasztják meg ellentmondó érzések — bocsátja előre *Rabut*. Szóhasználata olykor többértelmű, egyes szövegezései szerencsétlenek, alapvető kérdések is vannak, amelyeknél hiányoljuk az elengedhetetlen szabotosságot. „Am e kijózanító külső mögött nagyon jó eredeti meglátásokat észlelhetünk, amelyek alkalmasak arra, hogy új vért vigyenek a keresztény gondolkodásba.”

Az evolúció témája — szögezi le *Rabut* — önmagában nem okozhat semmi nehézséget. Teilhard nagyon helyesen jelentette ki: Isten engedi, hogy a dolgok a maguk törvényeit követve fokozatosan bontakozzanak ki. Szent Tamás előtt Isten a „causa prima”, az elsődleges ok, nem a „causa secunda”, a másodlagos ok — eltekintve a csoda különös esetétől; másként kifejezve: a Teremtő nem egy ok a sok többi között, ő az okok alapja, miért is sohasem a természettudomány ügye, hogy

vele találkozzék. Maga a tudományos magyarázat anélkül érheti el teljességét, hogy elhagyná a másodlagos okok rendjét, és egyebet is számításba venne, mint ezeknek az okoknak természetes összejártságát. Az sem kelthet tehát semmiféle megrökönyödést, még a teremtetés álláspontjáról nézve sem, hogy az ember az egyik, és pedig a végső tagja az anyag és az élők fejlődésének. A katolikus hit abban, hogy az emberi lélek túlemelkedik az anyagon, csak akkor kerülne kérdés elé, ha az evolúció kizárna minden ontológiai törést, vagyis „diszkontinuitást”. Teilhard eléggé hangoztatja, hogy a természettudomány által tényként elfogadott fejlődési folyamatosság a jelenségre vonatkozik, hiszen a tudomány csakis az általa észlelhető jelenségeket ragadhatja meg, nem pedig a rejtett struktúrákat. A tudomány állításait és megállapításait tehát össze tudjuk egyeztetni valamely létfok átlépésével.

A katolikus világnézetbe csak az útköznek bele, ha az evolúciónak tulajdonítanak az emberiség üdvözülését. Teilhard gondolkodásában azonban nincs semmi olyan, ami kiküszöbölné vagy pótolná a keresztény üdvösséget. Ő nagyon is vallja, hogy egyedül Krisztus kegyelme üdvözít s nem az evolúciós erők. Állítja azonban, hogy a kegyelem felhasználja az evolúciót. Teilhard úgy véli, hogy az isteni üdvözítés természetesen eszközökkel él, amelyek megengedik az embernek, hogy Isten adományait jobban magáévá tegye és gyümölcsözőbben értékesítse. S Teilhardnak ez a kiinduló állása kétségekívül „egészséges” — fűzi hozzá *Rabut*.

El kell ismernünk azt aényt is — mondja a továbbiakban *Rabut* —, hogy a természeti erők kihatásaként és különösen az emberi segítő eszközök értelmes használata nyomán mindenképpen előáll bizonyos emelkedés, akár kegyelemmel, akár anélkül. Egy vagy két évszázada csupán, hogy az emberi tudat megsejtette ezt. A szellem azóta mindiobban szabadul a megkötésektől, amelyek fogva tartják, s ez a szellem egyre nagyobb szerepet visz a cselekvésben és a mindenség meghódításában. Ilyen beállítottságú a modern ember s ez is igazság. S méltán mutat rá Teilhard egy közös nagy emberi reményre, amikor

hirdeti, hogy az emberiség egyre szeresebb egység és egyre több öntudat felé menetel.

Ami most már kérdés, hogy micso-da viszonyban áll egymással ez az emberi remény és a keresztény remény, mi a viszony a történet termékenységére és az emberiség isteni hivatása között. A kinyilatkoztatás szerint Isten egy üdvfolyamatot indított el, amelynek célja a lélek nagykorúsága, az öntudat szabad kibontakozása, az ember belső szabadsága és az emberiség egysége. Mi több, Szent Pál és Szent János a megváltottak közös testéről is beszél, egy alakulóban levő „szuperorganizmusról”, amelyet általában Krisztus titokzatos testének nevezünk. S ezt várja Teilhard is az evolúciótól.

Itt azonban nem szabad elfelejtelnünk — fejt ki Teilhard helyreigazításaként Rabut —, hogy a tökéletesedés a történet értelmében és a felemelkedés a szentségre két egészen különböző mozgás. Különböző még akkor is, ha elfogadjuk, hogy a kozmikus és az emberi növekvés a közösségi szervezet és a szellem felszabadulása felé nincs minden kapcsolat nélkül a Misztikus Test fokozatos épülésével.

Az a tény, hogy mi már olyan pillanatban élünk, amikor a történeti evolúció meglehetősen előre haladt, természetesen magával hoz egy kifejezettebb személyi öntudatot és egy kifejezettebb személyi szabadságot. Az emberiség jobb összeforrása és szorosabb egységessülése egyre több nehézséget küszöböl ki — gondoljunk csak a szociális igazságtalanságokra és a szélsőséges nyomorra —, amelyek gátolták eddig az evangéliumi ígék valóra válását. Az új körülmények előmozdítják egy olyan szeretet érvényesülését, amely jobban hozzáillik a Misztikus Test struktúrájához; ez a szeretet ugyanis, mint tapasztalhatjuk, magasabb mértékben közösségi vonatkozású, mint régebben, s ezt a szeretetet jobban áthatja a személyes odaadás is. Feltehető tehát, hogy ha a mechanizálódás és az önzés kinövései nem viszik kátyúba az evolúciót, akkor a jövő embere sokkal szorosabban hozzá fog kapcsolódni embertársaihoz és sokkal több érzelme lesz a nagy kollektív egységek iránt. Ezért is kell hirdetnünk, hogy aki ellene

szegül ennek a természettől akart haladásnak, ellene fordul a kereszténységnek is. Hiszen nem lehet kétséges előttünk, hogy az emberiség evilági fejlődése, amennyiben magában foglalja az öntudat, a szabadság és a szolidaritás növekedését, kedvezőbb feltételeket teremt a megszentelődésre is, akkor is, ha ugyanakkor az eddiginél nagyobb kísértésekkel jár. Így érthető meg az a kívánság is, hogy a keresztény tömegekben minél több legyen a nagy felfedezők, a rádiumkutatók szelleméből; hogy a keresztény emberek csatlakozzanak oda nemzedékünknek és az egész emberiségnek közös törekvéseihez; hogy felismerjék annak szükségét is, hogy minden emberi nagyvonalúság, minden földi erény egybe fusson össze, függetlenül attól, hogy mi ebből a hívőké s mi a nem-hívőké.

Teilhard mindezt helyesen látta meg — jelenti ki Rabut —, ugyanakkor pedig tisztában volt azzal is, hogy az evolúció nem szükségszerűen növeli meg a szentséget, mi több, számolt valamelyest azzal a lehetőséggel is, hogy a jövő emberi közössége a szép gazdasági és kulturális eredmények mellett is kifejezett ellenségességbe kerülhet a kereszténységgel. Ami azonban a végkifejlést illeti, abban egyáltalán nem kételkedett. Meggyőződése szerint az emberiségnek természetes szuperorganizmussá való egységessüléséről és az Omega pont elfogadásáról Isten éltető ereje kezekedik. S Teilhard itt nyilvánvalóan tévedett — állapítja meg Rabut —, mert amiről a keresztény tanítás biztosít, az egyedül a természetfölötti „pleroma” sikere. (Közbevetőleg meg kell jegyeznem, a „pleroma” egy másik szerző, *Claude Cuénot* meghatározása szerint „természetfölötti organizmus, amelyben az isteni Egy és a teremtetett Sok összeolvadás nélkül kapcsolódik egésszé, anélkül, hogy bármilyen lényegest adna hozzá Istenhez”. Másként fogalmazva: „Krisztus által alakított organizmus, amelyet Krisztus egyesít az ő misztikus testével.”) Ha például az emberiség egyik napról a másikra kipusztulna — magyarázza Rabut —, a természetfölötti pleroma vagy a Misztikus Test már ebben az esetben is teljes lenne. Hitünk szerint ugyanis a természetfölötti élet tulajdonságai teljesen elégségesek ah-

hoz, hogy egyetlen testet alakítsanak ki, s nem követelnek meg semmiféle természeti rendi történetet. A természetes konvergencia eszméje Teilhardnál olyan feltevés, amelynek nincs biztosítéka a keresztény teológiában.

Rabut osztja Teilhardnak azt a nézetét, miszerint minden emberi alkotás annak a többé vagy kevésbé távoli kihatásnak révén, amelyet a szellemi világra gyakorol, hozzájárul ahhoz, hogy Krisztus az ő misztikus teljességében előlépjön, azt a következőt azonban, amelyet Teilhard ebből egyik helyen levon, már korántsem fogadja el. Azt mondja itt Teilhard: „Amikor tehát a vonást, az ütést, a pontot, amellyel éppen foglalkozom, végső természetes befejező-désűkhöz viszem, akkor megragadom a végső célt, amelyre az én mélyebb akaratom törekszik.” Mert ha bizonyos is — mutat rá Rabut —, hogy a természetfölötti cél követése összeegyeztethető a tökéletes emberi munkával, sőt ez a munka — bizonyos lelkiületi feltételek mellett — kedvező is számára, a természetfölötti célt nem ennek okából érjük el, hiszen ez egyedül Isten ajándékaént történik meg. Rabut azonban mindjárt hozzáteszi, hogy vannak Teilhard műveiben helyek, amelyek ebben a kérdésben a korrekt teológiai szemléletet tükrözik.

A „Kozmikus Krisztus” eszméje egyébként általában is veszélyes s maga a téma is kényes — szögezi le Rabut. Teilhard szerint Krisztus a teremtés „konvergencia-centruma”, s Teilhard úgy véli, hogy Krisztus pontosan ebben a konvergencia-centrumban fog állni, amikor az emberiség, vagy a jövő emberiségének egy része megvalósította egységét és egy új természetes személyt képez. Krisztus fogja tehát az evolúciós fejlődést befejezni azzal, hogy az emberfajt a természetfölöttibe emeli és arra a tökéletességre viszi, amelyet az ember természettől fogva nem remélhetett. S akkor — úgymond — „többé már csak Isten lesz, aki mindenkben minden”.

Teilhard idevágó fejtegetéseiben nincs meg a kellő világosság — jelenti ki Rabut. A katolikus tanítás szerint ugyanis, ha az evolúció egy napon sikeresen be is fejeződik, a Krisztushoz való térés problémája még mindig fenn fog állni. Nem vehető számításba semmiféle ellenállhatatlan

kegyelem, amelyet az emberiségnek a maga egészében lelkesülten kellene fogadnia; akkor is még kinek-kinek meg kell birkóznia az egyéni döntés nehézségeivel. De ami a „kozmosz Krisztust” illeti, itt is örízkednünk kell egy „pankrisztifikálás” képzetétől, amely szerint minden, ami létezik, Krisztusnak egy darabkáját tartalmazná. A kozmosz nem egy test, amelyben az Ige inkarnálódik — hangsúlyozza Rabut. Krisztus össze van kapcsolva a kozmoszal, maga a mindenség azonban nem test egy nagyobb inkarnáció számára, és nem is lesz soha az. Hogy a mindenség Krisztus testének valamilyen folytatása, ez nagyon termékeny gondolatnak bizonyulhat, de Krisztus testét mindenképpen meg kell különböztetni attól, ami alája van rendelve.

Amióta az ember felismerte az evolúciót, csodálatos módon kitágult a látóhatára. „Bennünk és körülöttünk szinte kézzelfoghatóan fejlődik ki az a nagy horderejű pszichológiai jelenség, amelyet az érzék felébredésének nevezhetnénk az emberi iránt — mondja Teilhard de Chardin. — Az emberek kezdik átérezni, hogy mindannyian egy nagy feladatot szolgálnak, amelynek előbbre vitele szinte vallásilag kötelezi őket. Többet tudni, többre képesnek lenni. Ezeket a szavakat csaknem valamennyiünk szemében a szakrális érték dicsétnye veszi körül, függetlenül attól, hogy sokak számára csupán gyakorlati értelemmel bírnak.” Annál sajnálatosabb, hogy némely keresztények csak „ujjheggyl” nyúlhatnak hozzá az emberi feladathoz, részben kényelmességből, részben mert aggódnak az erényeikért. Holott csak önmagunknak teljes bevetése e feladat munkálásába, földi viszonylatokban is, csak ez növelheti minden dolognak és életünknek értelmét; ha pedig megvan bennünk a szentség után való vágyakozás, akkor a létezők iránti érzékünk lépésről lépésre kialakul az érzékünk az isteni iránt is.

Teilhardnak ezt a gondolatmenetet bámulatosan szépnek és jónak mondja Rabut. „Nekem az a nézetem — írja —, hogy Teilhard teljes mértékben igazolta az általa alkalmazott megoldási elvet: keresnünk kell Istent és egyidejűen bele kell állnunk az evolúció sódrába; eleget kell tennünk Is-

ten összes kívánságainak, ideértve azokat is, amelyeket az evolúció nyilvánít ki. Csatlakozom a következő elvhez is: a megszentelés befejezi és tovább viszi az evolúciós emelkedést. Ahhoz azonban, hogy ezt az utóbbi elvet helyesen alkalmazzuk, két fontos mozzanatot kell emlékeztetnie idénünk. Először azt, hogy a megszentelésnek megvannak a saját eszközei és kategorikus követelményei, amelyek túlmennek az evolúción és nem is olvashatók ki belőle. Másodszor azt, hogy a megszentelés az evolúció főtegyét, vagyis a lét kiteljesedését, tárgyi tartalmába viszi tovább, de nem feltétlenül az elképzelést is, amelyet az emberek felőle alkotnak." Amivel tehát Teilhard egyébként helyes nézeteit teológiai oldalról ki kell egészíteni, az a tény, hogy a természet és Isten országa között sok a surlódás, s ami a kortársak szemében megfelelni látszik a történet irányának, nem szükségszerűen fekszik a szentség vonalában.

Rabut egy másik súlyos észrevétele arra vonatkozik, hogy Teilhard óriási jelentőséget tulajdonít az anyagnak a szellem számára. Ebben a kérdésben — úgymond — vannak Teilhardnak sajnálatos megnyilatkozásai is. Az persze nem vitás, hogy az anyag pozitív értékkel bír. Az az emberi élet, amely arra vetemednék, hogy távolartsa magától, vagy csak a lehető legkevésbé érintse az anyagi mindenséget, azt a veszélyt kockáztatná, hogy illuzóriussá válik. S az sem kétséges, hogy ha mi maximális hasznot húzunk az evolúció gazdagságából és megtapasztaljuk a mindenség egységét, ebből erőt és világosságot meríthet a szellemünk. Viszont nem szabad felednünk, hogy a környezeti adottságok tudományos megismerése és technikai hasznosítása még nem hozza automatikusan magával a spirituális haladást, csupán elősegíti ezt azoknál, akik hívek maradnak Isten szólításához.

Rabut szerint ez a most körvonalazott mozzanat is elegendő lenne Teilhard ama tanácsának alátámasztására, hogy a keresztények habozás és vonakodás nélkül vegyék ki részüket a társadalmi rend tökéletesítéséből és a kultúra fokozásából. Teilhard ilyen irányú buzdítása nincs semmiféle el-lentmondásban a „világ” evangéliumi

elítélésével, mert az evangélium csak azt a hiú és bűnös életfelfogást kár-hoztatja, amely a világot inkább élvezni akarja, semmint benne emberi funkciót teljesíteni. Méltán emeli ki továbbá Teilhard, hogy a kutató tevékenységet ma már csak közösségekben lehet eredményesen végezni, s hogy általában is a kollektív munkában olyan kincs fekszik, amelyet ki kell aknázni. „Mérhetetlen szellemi hatalom szunnyad a mi emberi sokaságunk mélyén — hangoztatja Teilhard —, amely akkor fog előlépni, ha képek leszünk önzésünk válaszfalait lebontva meglátásainkat és erőfeszítéseinket alapvető módon egyesíteni.” Bizonyos, hogy hívők és nem-hívők nem ugyanarra a célra törekednek. Ez azonban nem ok arra, hogy együtt ne működjenek minden egészséges dologban. Ez egyenesen kötelességünk is, mert hitünk szerint a nem-hívő is arra hivatott, hogy azon az úton, amely az ő számára lehetséges, részese legyen Krisztus misztikus testének. A jó együttműködés a földön itt-ott persze repedéseket szenved, ezek fölött azonban egyedül Isten bíraskodik. S ha adódnak is nehézségek, nem szolgálhatnak ürügyül arra, hogy a bajt még rosszabbá tegyük, már pedig ez történnék, ha az összetalálkozás keresztények és nem-hívők között nem válhatna valósággá.

*

Teilhard de Chardin vallási műve, ha szorosan vesszük, a páli tanítás és az evolúciós elmélet szintéziséből áll. Szent Pál szerint Krisztus lesz az egész teremtés közepe és feje; az egész mindenség egy új rendet vár és ennek irányában halad; ebben az új rendben Krisztus ténylegesen uralkodik a mindenségen; a dolgok akkor érik el teljességüket, amikor Krisztus az összes megváltoztatott önmagával egyetlen testben egyesítette. Nem kétséges, — mondja Rabut —, hogy Szent Pálnak ez a próféciája sugallta Teilhardnak az a gondolatot, hogy az ember fejlődésének egy olyan szuper-organizmusban kell tetőznie, amely belső közösséget valósít meg Istennel. Ez fogja jelenteni szerinte annak az emberi öntudatnak legmagasabb fokát is, amelynek kibontakozását az egész mindenségben az evolúció szolgálja.

Ha Teilhard csak annyit mondana — állapítja meg itt Rabut —, hogy az evolúció befejeződése a megszentelődött emberiség, s nem térne ki arra is, hogy mi módon fog egybeesni ez a befejeződés a Misztikus Testtel, akkor teológiai szempontból nyugodtan elfogadhatnók a szintézisét. Ő azonban amellet kardoskodik, hogy az az emberi szuperorganizmus, amely az Omega ponton majd Istenben oldódik fel, ez az „agyaknak agya”, természetes okok természetes eredményeként áll elő és igazi fizikai személy lesz, amely úgy tevődik össze az emberek tömegéből, miként a testünk a sejtek tömegéből. Ez pedig sem tudományosan, sem teológiailag nem igazolható. Szent Pál kifejezetten természetfölötti egységről beszél, amely annak köszönheti létét, hogy a kegyelem szövi egybe és hálózza össze. Szent János mennyei Jeruzsáleme sem a saját erejéből, hanem Krisztus erejéből alakul ki. Mindkettőjük felfogása tehát inkább ellene, mint mellette szól a természetes szuperorganizmus eszméjének. Egy dolog mindenképpen bizonyos, az nevezetesen, hogy maga az evolúció csak a Teremtőhöz vezethet el minket, de nem ahhoz az Istenhez is, aki megszentésít minket.

*

Abból a teológiai bírálatból, amelyet Rabut gyakorol Teilhard de Chardin életműve fölött, azokat a kérdése-

ket próbáltam kiemelni, amelyeket döntő fontosságúaknak érzek. Úgy hiszem azonban, a feltárt kritikai észrevételek is elégségesen megokolják azt a kötelees óvatosságot, amely a Szent Officiumot figyelmeztetésre készítette. Ugyanakkor azonban bizonyos az is — s ezt a monitum csaknem valamennyi kommentálója aláhúzza —, hogy az egyház legfőbb tényezőinek egyáltalán nem volt szándékukban megnehezíteni vagy leállítani a Teilhard műveivel való komoly foglalkozást. Annál kevésbé tehetünk fel ilyen szándékot, mert mint Rabut is nyíltan kijelenti: „Meggyőződésem, hogy Teilhard nézeti helyes alapra támaszkodnak, akkor is, ha ez az alap ő előtte észrevétlen maradt. Két pontban foglalhatom össze: 1. Az emberiség természeti struktúrájából következően arra hivatott, hogy folyvást nagyobb egységet és több öntudatot fejlesszen ki; 2. ezt a haladást a természetes rendben ösztönzésként értékelhetjük a természetfölötti élet teljes kibontakoztatására... Azokat a szabotosságokat, amelyek Teilhardnál hiányzanak, mások pótolhatják. Ő elég nagy ahhoz, hogy megbocsáthassák neki, amiért nem látott rá mindenre. Akkor is olyan horizontot nyitott nekünk, amelyről előtte nem is álmodtunk volna. A mi feladatunk, hogy az igazságról, amely felé irányított, tovább elmélkedjünk és fokozatosan kidolgozzuk egész művének teológiai jelentőségét.”

A KIS ÚT

Családom körében már többször is vitatkoztunk a nem kötelező templomi ájtatosságok kérdéséről. Meg kell jegyeznem, hogy a vasárnapi misehallgatással nincs baj, valamennyien évente többször is gyónunk, áldozunk. De ha litániáról, rózsafüzérről, keresztútról, nagyhéti szertartásokról van szó, akkor rendszerint kitérnek előle. Én azt hiszem, hogy az ilyen magatartás legalább is bocsánatos bűn. Családom többi tagja viszont azzal érvel, hogy ha valami nem kötelező, akkor elmulasztása nem is lehet bűn, ne legyek pápább a pápánál.

A kérdés valóban közérdekű, ilyen formában többször is felmerült már. Vajon a lelkiéletben való előrehaladás szükségképpen megkívánja-e a külső ájtatossági gyakorlatok szaporítását, a mind gyakrabban áldozást, rózsafüzérmondást, lelkigyakorlaton való részvételt? Némelyek talán egyszerűen ráfelelnék, hogy a kérdés ilyen felvetése kalmárszemlekre vall: akar is adni az Istennek, de magának is meg akar tartani valamit, ezért keresi az „alkut”. Az ilyesféle válasz azonban nem lenne helyes, mert a kérdés sokkal mélyebbre nyúlik.

Mikor az erkölcsan a nem parancsolt jócselekedetek elmulasztásának kérdését boncolja, megkülönböztetést tesz a cselekvő különböző szándékai között. Nem lehetséges ugyanis, hogy valaki magasabb jót másért hagyna el, mint alacsonyabb jóért. Még ha felületes ítélettel úgy tűnnek, hogy minden különösebb ok nélkül nem cselekszik, akkor is mulasztása mögött meg kell látnunk, hogy az emberi természettel teljességgel ellenkezik nem akarni azt, amit jónak ismerünk fel. Tehát másképpen nem következettünk, mint úgy, hogy aki látszólag „nem tesz semmit”, az is valami jót akar és követ. Látszólagos passzivitása: alapjában menekülés. A jóvel összefüggésben — sőt attól elválaszthatatlan — a maga számára felismer olyan rosszat, legalább is kellemetlent, amitől menekülni akar. A kisebb jót választja: a nagyobb jóval szemben a kellemetlenség elkerülését. Aki például — bár tudatában van a szentmise értékének — mégsem megy el hétköznapi misére, valami jóért mulaszt. Talán nem akar lemaradni a kirándulásról, vagy a zord időtől félti az egészségét, esetleg egyszerűen fáradt és pihenni akar. Bűnt követ-e el?

Az erkölcsan legnehezebb kérdései közé tartozik ez. Tetézi a nehézséget

az is, hogy ha valaki a törvényen felül „jó sugallatot” érez. Mennyiben köteles engedelmeskedni? Bizonyos, hogy a „minimizmus”, tehát az a lelkület, hogy ami feltétlenül szükséges, azt megteszem, és semmivel sem többet, nem vall nagylelkűségre, és egyenes ellentétben látszik lenni a szentírással is. „Szeressed Uradat Istenedet, teljes szívedből, teljes lelkedből és minden elmédből!” (Luk, 10). Viszont az ellenkezője, a „maximalizmus” is képtelen és képtelenségre vezet, különösen, ha aggodalmas lelkekről van szó. Volt már olyan hozzánk forduló kérdező is, aki fennakadt olyan problémán, hogy jogos-e regényt olvasni vagy rádiót hallgatni, amikor szabadidejében imádkozhatna is? Végeredményben minden jónál van jobb is. sőt még a jobbnál is van még jobb. A felismert lehető legjobbra való törekvés viszont oda vezethet, hogy a lélek megzavarodik, mert olyan terhet vállal, amit nem tud elviselni.

Érthető, hogy ezzel a nehezen megoldható kérdéssel Aquinói Szent Tamástól egészen a híres modern Hierth moráleteológusig annyian és olyan sokszor foglalkoznak. Megnyugtató, hogy a moralisták véleménye egyöntetű és kialakult. A tévedések elkerülése végett azonban eleve tisztázzuk, hogy valóban „véleményről” és nem csálakozhatatlan döntésről van szó. Véleményről, de olyan tapasztalt és tanult férfiak döntéséről, amit ha követünk, nem járunk sötétben. A döntés pedig ez: az embernek joga van abban az esetben, amikor határozott isteni parancs, vagy tévedhetetlen egyházi törvény nem kötelezi, a nagyobb jó helyett a kisebbet választani, anélkül, hogy ezzel bármilyen bűnt is elkövetne, feltéve szándékának „tisztas” voltát. Az erkölcsanítók ezen — a talán önkényesen így fordított „honestus” szón — általában olyan emberi csele-

kedetet értenek, ami a józan ésszel egyezik. Ha a nagyobb jót olyan kisebb jóért hagyjuk el, ami a józan ésszel nem egyezik, a nem parancsolt jócselekedet elmulasztása a bűn alól nem menthető, bár súlyos bűnné csak minősítő körülmények következtében válhat.

Mindezek szükségképpen előrebocsátása után térjünk vissza a konkrét kérdésre: aki egyetlen októberi rózsafüzér-ájtatosságon sem vesz részt, bűnt követ-e el vagy sem? A válasz: amennyiben a józan ésszel egyezik a mulasztása, semmiképpen sem, mert parancsról nincs szó; bűnt az követ el, aki áthágja a törvényt. Itt azonban nincs törvény — csak tanács —, tehát a törvény hiányában bűnről sincs szó, ha az illető viselkedése ésszerű. Akinek hivatásbeli kötelezettsége van s azt kell elvégeznie, természetes, hogy ésszerűen cselekszik, de még az is ésszerűen cselekszik és minden bűn nélkül van, aki nehéz munkája után inkább szórakozást keres, mint hogy ájtatosságra menjen. Az is jogos, ha valaki inkább a semmittevésnek látszó pihenést választja.

Mi az tehát, ami a józan ésszel ellenkezik s így a nem parancsolt jócselekedetek elmulasztását bűnné teszi? Az erkölcsan nyilvánvalóan nem sorolhatja fel az esetek konkrét sokaságát, inkább jellemző példákat említ. De jól meg kell értenünk: az ésszerűtlen tettek vétkek a természettörvény ellen. Nem az adott parancs áthágása a bűn — hiszen nincs is szó parancsról —, hanem arról, hogy minden épelméjű ember köteles józan belátását követni, különben maga az emberi társadalom sem maradhatna fenn. Ésszerűtlen tettek például a szélesség, okatlan kedvetlenség, fegyelmezetlenség, és — mivel elsősorban vallási kérdésről van szó — az „acedia”, a savanyú, keserű lelkület, a kedvetlen húzódozás az Isten dolgaitól. Az „acediá”-t mi irigységnek fordítjuk, de az eredeti szóhasználat szerint értelme nem ennyire beszűkített, inkább valamilyen besavanyodott, lefört, poshadt lelkületet jelent.

Tehát bűnt követ-e el, aki a nem kötelező, csupán tanácsolt nagyobb jó helyett a kisebbet választja? Amennyiben viselkedése ésszerű, nem vá-

dolható bűnnel. Amint láttuk, az ésszerű viselkedés megállapításában az erkölcsbölcselek nem vonnak szűk határokat. Bűn, mert ésszerűtlen, a szélsőséges, a „dekázó” lelkület; bűn, mert lelki zsugoriság, csak akkor ad az ember, ha arra feltétlen köteles.

A jobb megértés kedvéért azt is világosan kell látnunk, hogy emberi viszonylatokat nem szabad az Istenre vettenünk. Emberi együttélésünkben gyakran a kívánság parancs is, az udvariasság kötelez erre. „Szeretném, ha eljőnnél” — kívánságra esetleg súlyos sértés lenne nemet mondani, vagy a fülünk mellett elengedni. A törvény és a tanács kérdésében más a helyzet. Az evangéliumi példabeszéd a nagy király lakomájáról az egyház egyöntetű tanítása szerint a vasárnapi misehallgatás kötelezettségéről szól. Erkölcsstanunk nagyon ritkán értékelt és helyesen felfogott szépsége éppen abban található, hogy a sziklaszilárd alsó határ megvonásával semmilyen gátat nem vet a magasbalendülés ellen. Ezt tedd és élni fogsz — halljuk örökké az Úr Jézus hangját —, de ha tökéletes akarsz lenni, add el mindeidet, oszd ki a szegényeknek, jöjj és kövess engem.

Az ilyen hívás nem parancs, nem kötelez az engedelmség mértéke szerint, de a hívás követésének eredménye a túláradó szeretet és boldogság. A kegyelmi életben nincs „visszafelé fokozás”. Ha valami jobb, akkor a kisebb jó semmiképpen sem „rosszabb”, hanem csakis jó, amin viszont felül is tudunk emelkedni, a „kegyelem mértéke szerint”.

S így foglaljuk össze a választ: ha ésszerű okok miatt valaki nem vesz részt nem kötelező, hanem csak tanácsolt ájtatosságon, bűnt nem követ el. Ha viszont részt vesz korlátlan lehetőségére van Isten iránti szeretete megmutatásának. Ez azonban annyira a lélek belső életével és fejlődésével összefüggő létvalóság, hogy külső embernek, még ha családtag is, nincs joga ebbe beleszólni. Ami törvény szerint kötelező, azt megkívánhatja házuk népétől, erre indít a szeretet, de ahol a kegyelem titokzatos működéséről van szó, ott ne közelítsünk tovább, mert „szent az a hely, ahol állasz”.

Eglis István

NAPLÓ

KÉT TUDÓS: RATTI ÉS RONCALLI TALÁLKOZIK. A milánói *Bibliotheca Ambrosiana* tanácstermében, hátul a jobboldali sarokban, alacsony, élénk szemű, kedves ember ül és bizonyos komoly méltósággal sugározza tudományos jártasságú, széles látókörű szellemét a könyvtár látogatóira, akik valami szakkérdésben, vagy régi irat tudományos kiértékelésében fordulnak hozzá. Ő a könyvtár első prefektusa, vezetője. Nagy érdeklődéssel fordul az előtte megjelenő fiatal pap felé, aki bátortalan bizonytalansággal, akadozva adja elő kérését: szeretné szülőföldje, Bergamo múltjának történeti kútfőit felkutatni, feldolgozni. A könyvtáros nagy jóindulattal nézi hosszasan és mélyreható tekintetével a fiatal embert, aki egyik legbensőbb barátjának, Giacomo Radini-Tedeschi bergamói püspöknek kíséretében jött most, 1909-ben, Milánóba, hogy részt vegyen püspökével együtt a nyolcadik provinciális zsinat előkészítő munkálataiban, melyeket Ferrari bíboros, milánói érsek vezetésével végeznek.

A könyvtárprefektus régi barátja Radini-Tedeschi püspöknek, együtt voltak növendékek a római Lombardi-kollégiumnak, később sokszor működtek együtt a külföldi missziók ügyében, melynek a püspök pápai megbízottja volt. Nem csoda tehát, ha a könyvtáros nagyon jól ismerte barátjának, Radini-Tedeschinek egész életművét. Szent X. Pius pápának volt ez bizalmasa, akit a pápa azért küldött a bergamói püspöki székhelybe, mert nagy terveket szőtt vele az olasz egyházi élet felendítésére; e tervek megvalósítására küldötte őt Bergamóba. Tényleg Radini-Tedeschi volt a vallási életnek, az egyház szociális és kulturális intézményeinek és egész Itália lelki újjászületésének legnagyobb előharcosa, akárcsak *Ketteler* püspök Németországban.

Azt is tudta a könyvtárprefektus, hogy az előtte megjelent fiatal pap Radini-Tedeschi püspökké szentelésénél mint újmisési segédkezett, a püspök a fiatal papot, akit már akkor melegen figyelmébe ajánlottak, magával is vitte titkárként, s egyben a szemináriumában az egyháztörténelem és patrisztika tanításával is megbízta, hogy szép reményekre jogosító tudományos felkészültsége és munkássága meg ne szakadjon.

— Tudom, — mondta ez most a könyvtárprefektusnak —, hogy a milánói érseki archívum sok értékes kéziratot rejt magában, melyből bizonyára Bergamó múltjára vonatkozó kútfőket is találhatni.

— Igen — felelte a prefektus —, harminckilenc pergamentkötetben van együtt minden anyag, ezzel a címmel: „Bergamo szellemi archívuma”.

A fiatal pap mohón esett neki a halomnyi kötetnek. Minden szabad idejét a könyvtárban töltötte és örömteli meglepődéssel állapította meg, hogy milyen mérhetetlen történelmi értéket őriz e néhány pergament kötésű gyűjtemény. Különösen a hatodik és hetedik kötet tartalmazta a számára legérdekesebb anyagot: Bergamo városának és egyházmegyéjének apostoli vizitációiról készült jegyzőkönyvek voltak ezek.

Egészen új és nagyszabású tudományos terv merült fel lelkében, amelyet mindjárt közölt is püspökével és a könyvtárprefektussal is. Ez utóbbi nagy érdeklődéssel és tetszéssel fogadta a tervet és kijelentette: egy egész életre szóló munka ez! Segítette is őt a kéziratok lefényképezésében és a nagy munka anyagának összeállításában.

Ez a két kiváló tudományos egyéniség a gondviselésnek két nagy kiválasztottja és kegyeltje volt. Mindkettő később Szent Péter apostol székén kimagasló pápa lett: a könyvtáros Achille Ratti, a későbbi XI. Pius pápa, a fiatal tanár és püspöki titkár pedig Angelo Giuseppe Roncalli, jelenlegi szentséges Atyánk, XXIII. János pápa. Csodálatos találkozás. Mindkettő a tudományok hűséges és szorgalmas munkása. Mindkettő az egyház történetének nemcsak múltját dolgozza fel, hanem jelenét is alakítja.

Miközben Angelo Roncalli szorgalmasan dolgozik és megtalálja a modern vallásos élet számos alkotásának, mozgalmának történeti szálait, komoly alapot teremt e felfedezéseivel a fellendülő vallási és szociális újjászületésnek. Történeti hűséggel tárja fel az egyház szociális intézményeinek múltját és ezzel fópásztorának nyújt biztos alapot és támpontot a vallási, kulturális és társas-

dalmi újjászületés szorgalmazásához. Első nagy műve: *La „Misericordia Maggiore” di Bergamo e le altre istituzioni di beneficenza fatte della Congregazione di Carità* címmel látott napvilágot 1912-ben Bergamban. Kimutatja ebben, hogy a mai egyházi kórházak, hitelintézetek, a Katolikus Akció éppúgy, mint más katolikus kezdeményezések számai a múltba vezetnek vissza.

Csakhamar súlyos vesztése éri a bergamói egyházmegyét Radini-Tedeschi püspöknek 1914. augusztus 22-én bekövetkezett halálával, amit Szent X. Pius pápa előre megjövendölt, amikor Radini-Tedeschi püspökkészentelése után elbúcsúzott tőle és megígérte neki, hogy kevéssel a saját halála után eljön érte, hogy örökké együtt legyenek. Tényleg Radini-Tedeschi püspök a nagy pápa halála után két nappal követte őt az örökkévalóságba. Halála nagy úrt hagyott nemcsak egyházmegyéjében, hanem egész Itáliában, és Roncalli szívében is. Volt titkára csakhamar halhatatlan emléket állított nagy püspökének és jótévőjének, amikor emlékei alapján megírta életrajzát *In memoria di monsignore Giacomo M. Radini-Tedeschi, vescovo di Bergamo* című művében (Bergamo, 1916). Valamennyi könyve között ez a legmelegebb és legközvetlenebb, mert benne nemcsak a történetész, hanem a hű és szerető tanítvány is szóhoz jutott.

De volt még más adóssága is. Már római tanulmányai idején különös vonalozással viseltetett *Baronius* bíboros emléke iránt, aki az újkor hajnalán az újabb történetírásnak előfutára és legnagyobb művelője volt. Igen sok feljegyzése, tervezete gyűlt egybe róla az idők folyamán, amelyeknek tudománya feldolgozására főpásztor a nagy bíboros halálának 300 éves fordulója alkalmával ösztönözte őt. *Il cardinale Cesare Baronio nel terzo centenario della morte* című munkája Monzaban, 1908-ban került ki a sajtó alól. Hogy milyen vonalozással viseltetett *Baronius* iránt, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy *Roncalli*, már mint velencei pátriárka, mielőtt a konklávéra ment volna pápává választása előtt, elzarándokolt a bíboros sírjához a *Chiesa Nuova*-ban, s közben elmondta titkárának, hogy csodálkozása és tisztelete a XVI. század e nagy történésze iránt az évek múltával nőttön nőtt. Az ő bíborosi jelvényéből vette át saját jelszavát is pápaságához: „Obœdientia et pax”.

Ám e kisebb történelmi munkák készítése közben sem hanyagolta el *Roncalli* az ő nagy művének kidolgozását, amire a *Bibliotheca Ambrosiana* prefektusától annyi ösztönzést és segítséget kapott. E munkálatának zsongója lett a „*Fontes Ambrosiani*” sorozatban közzétett első műve: *Atti della visita apostolica di san Carlo Borromeo a Bergamo* (1575). Nem feledte el *Ratti* biztatását: ezeket az aktákat kritikai megvilágításba helyezte, mert belőlük történelmi képet összeállítani kitűnő munka lehet. Az is lett. *Roncalli* állandóan tovább dolgozott rajta, még akkor is, amikor *Ratti* már a pápai székben az egész egyház életét irányította és régi kedvenc ismerősét, a nagyrabecsuült *Angelo Roncalli*t 1920-ban Rómába rendelte, hogy a jubileumi évre, 1925-re tervezett nagy missziós világkiállítás előkészületi munkájába bekapcsolja. Majd 1925. március 3-án mint apostoli adminisztrátort Bulgáriába küldte, hogy ott a katolikusok háború utáni nehéz és zavaros helyzetét rendezze. *Roncalli* a komoly tudományos munkakörből így egyszerre az egyházi diplomácia forrta tagába került, de itt is oly sikeresen oldotta meg feladatát, hogy 1934-ben a még bonyolultabb és nehezebb görögországi és ugyanakkor törökországi katolikus ügyek rendezésére, mint apostoli delegátus kapott megbízatást. Ám e nehéz és igen nagy körülmények között igénylő feladat végzése közben is szakított időt a tudományos munkálkodásra. A *Bibliotheca Ambrosiana* aktáit tovább rendezte, feldolgozta, majd e sorozat első kötetét *Achille Ratti*nak első találkozásuk emlékére dedikáltan elküldötte. A vatikáni könyvtárban található eredeti dedikált példányon ez olvasható a szerző kezeírásában: „Első példány, melyet alázatos lélekkel személyesen ajánlok fel Öszentsége, XI. Pius pápának, mély érzéssel, sok év múltán mindig elevenebb halálával, hűségemnek és szeretetemnek különös kifejezésével, azzal a kívánsággal, hogy Öszentsége áldását adhassa e mű teljes befejezéséhez. Castel Gandolfo., 1936. szeptember 25. *Angelo Gius. Roncalli* mezambriai érsek, Török és Görögország apostoli delegátusa.”

A közel ötven évi munka — 1909—1959 — most már bizonynyára készen áll a kiadásra és hirdetni fogja, hogy dicsőségesen uralkodó Szentséges Atyánk,

aki a jövődölések szerint „pastor et nauta”, nemcsak a nagy zsinatot előkészítő egyházfő, hanem az egyháztörténelemnek is egyik legkimagaslóbb képviselője, aki először a múltat tanulmányozta, hogy azután a jövő felé vessen tekintetét és a küszöbön álló zsinattal a szebb, de mindig munkával és küzdelemmel teli békés jövőt készítse elő.

JÉZUS ÉLETÉNEK ISMERETLEN ÉVEI. Jézus életének a kérdése nemcsak a keresztény hittudósokat, bibliamagyarázókat és írókat foglalkoztatja, hanem érdeklődéssel mélyednek bele a Megváltó életébe zsidó hittudósok és történészek is. Annak idején nagy feltűnést keltett a jeruzsálemi egyetem professzorának, *Klausner*nek a könyve, amely Jézus perét vizsgálta meg s igyekezett tisztázni azt a kérdést, hogy emberileg kit terhel a felelősség az Údvözítő keresztrefeszítéséért. Most egy másik zsidó szerző, *Robert Aron*, aki a múlt évben kritikai és történelmi munkásságáért megkapta Párisban a *Femina-Vacaresco* díjat, ugyancsak Jézus életével foglalkozik. Aron azonban nem Jézus nyilvános életére fordította figyelmét, hanem Jézus életének csendes ismeretlenségben töltött éveire. A názareti ismeretlenségben töltött évek sok szaktörténész érdeklődését felkeltették már, sőt mindazokét, akik — mint *Pascal* is — érdekesnek és feltűnőnek találják, hogy az Údvözítő életének harminchárom évéből harmincat anélkül élt végig, hogy megmutatkozott volna a kortársak nyilvánossága előtt, kivéve azt az egy esetet, amiről az evangéliumok is megemlékeznek: a jeruzsálemi templomban történt bemutatását.

Ha a történész szemével nézünk Jézus életére, kétségtelenül izgató feladatot jelenthet annak a kiderítése, hogyan és mint élt az Údvözítő, mielőtt megkezdte volna nyilvános működését. A történész, az életrajzíró és az író egyaránt érdeklődéssel fordulhat a názareti évek felé, mint Jézus nyilvános működésének több szempontból is megvizsgálható előzményére. A szentírás szövegei elmondják a születés, azután a szünet és a feltámadás titkát. A születés és a feltámadás közt azonban ott rejlik egy ember élete, egy zsidóé a zsidók közül, aki napi kötelességeit teljesítette, de akinek életéről alig tudunk valamit. *Robert Aron* gondolkodása ebből a szempontból kövte van ugyan a zsidó hithez, de tiszteli azok hitét is, akiket „keresztény testvéreinek” mond. Aron tehát éppen Jézus emberi természetének tényében és a keresztény hittudomány részéről is vallott tételében pillantja meg annak lehetőségét és igazolását is, hogy a Mester életének elsősorban ebben az emberi, de kevésbé ismert korszakában mélyedjen el.

Les Années obscures de Jésus címmel Párisban megjelent művében szerzőnk a zsidó történelemben való jártasságával vag neki feladatának. Az előszóban hangsúlyozza a vallások szolidaritására vonatkozó mély meggyőződését, különösen ami a zsidóságot és a kereszténységet illeti, és ezzel aláhúzza a zsidó történelem egyik legnagyobb mesterének, *Benamozegh* rabbinak a tanítását. *Benamozegh* az előző évszázadban arra hívta fel a keresztényeket és a zsidókat, hogy egyesítsék erőfeszítéseiket az emberiség vallási jövődjéért, mivelhogy egy hit és reménység köti össze őket. Jézus ismeretlen élete, amely végre mégis csak a zsidó hagyományba illeszkedik, Aron szerint arra kell, hogy ösztönözze mindkét vallás képviselőit, hogy közös fáradozással mindjobban elmélyüljenek ebben az életben. Aron — amint írja is — művében három célt követ. Ezek a célok bizonyára a szerzőnek abból a meggyőződéséből fakadnak, hogy a két vallás szorosan és kölcsönösen áthatja egymást. Aron ezért először Jézus „névtelenségben” töltött éveinek felderítésére irányuló kísérletével a zsidóságot hitének néhány lényeges vonására kívánja emlékeztetni; másodsor azt akarja elérni, hogy Izrael a maga szent hagyományából meríthessen és ezáltal el tudja viselni és túl is tudja élni a jelen kor drámáját; harmadik célja végül az, hogy a keresztényekben ismét felébressze vallásuk eredetének tudatát.

A szerző lényeges feladata abban állott, hogy lehetőleg teljes és részletes képet rajzoljon meg Jézus korának zsidó világáról. A könyv megjelenése óta számos ismertetés és bírálat foglalkozott vele. Mindkét hitvallás történészei, teológusai és ezegétái egyetértének abban, hogy a kép megrajzolása sike-

rült. Aron szerint Jézust, mint minden zsidót, a törvények és szokások szerint vezették be népe vallásába. Magatartásának módját, gondolkodásmódját, az eseményekkel szemben megnyilatkozó reakcióit (még később, nyilvános életében is) ez az eredet, ez a környezet határozta meg. Aron műve kifejti, hogy ezek a tények mit is jelentenek voltaképpen, s utal arra, hogy amikor Jézus született, Palesztina már az istenszeretet tiszteletre méltó hagyományára tekintett vissza, bizonyos mértékig „Isten-átjárta”, Istentől áthatott volt, ugyanakkor azonban idegen megszállás alatt élt, mint Róma csatlós állama.

Jézus Názáretben távol élt ezektől a kérdésektől. A falu a nagy hadi és kereskedelmi útvonalakon kívül fekszik. A Gyermekek a szemita nyelvet beszélték és szülei, József és Mária példájára Izrael vallását gyakorolta. Tizenkét éves korában Jézust is, mint korának többi felcseperedettjeit, pontosan meghatározott szertartások szerint avatták be a felnőttek világába. Így tehát a vallásos beavatás révén, amelynek alávetette magát, részese lett Izrael pap-ságának, Izrael papjává lett. Megtanulta népének történetét, felfedezte az imádságot és a törvényt, a törát. Amint az a zsidó gyermekeknél szokásban volt, Jézust is bemutatták a jeruzsálemi templomban a zsinagóga tanítójának s így találkozott a nyilvánossággal s a világméretű várossal. A vidékről jövet olyan 250.000 lakosú városban töltötte el a zsidó husvétot, amelyet a rómaiak megszálltak s amelynek utcáin a kapuk előtt sátrat verő zarándokok serege hullámozott át. Abban a pillanatban, amikor így megnyílt számára a világ, a felnőttek körébe lépett. A törvény tanítóival folytatott beszélgetése a teljes egyenlőség síkján zajlott le. Bevezették a papi hivatás hierarchiájába, amelynek a templom különböző helyein jelképes kifejezéseit láthatta. „A Jézus gyermek kezdte megismerni a felelősséget Izrael sorsáért és valószínűleg már akkor vállalta is”, véli a szerző. Ez a felelősségérzet alapján véve vallásos természetű volt és az imádságban, az élő szóval történő tanításban, valamint az írások magyarázatában jutott kifejezésre.

A szerző ennek a kérdésnek több fejezetet szentel és ezek közül talán az a legeredetibb, amely Jézusnak a talmuddal történt fokozatos megismertetéséről szól. Jézus ugyanis a tanítók tanítványa és ugyanakkor partnere is lett. Magyarázta a prófétákat és a törvényeket s ebben a szerepében a Halakhára, egy szabályféleségeket tartalmazó szövegyűjteményre támaszkodott és meghihlette a Haggada, amely széles teret biztosít a szabad fejtegetéseknek. A szerző szerint Jézusnak a zsidó hagyománnyal történt fokozatos megismerkedése világítja meg az Üdvözítőnek a rómaiak iránt tanúsított magatartását. Aron azt is igyekszik bizonyítani, hogy Jézusnak egy későbbi beszéde is összefügg a fent vázolt tanulmányokkal. Az egyház alapvető imádságát, a Miatyánkot, közvetlenül a Kaddis ihlette. A két szöveg közötti összefüggés azt bizonyítja, hogy itt tovább-örökítésről, egyik vallásnak a másikba való átmenetéről van szó s ez az átmenet az események során a történelem fordulópontjához kapcsolódik. Aron szerint ugyanis Izrael abban az időben kemény próbának vetetett alá. A környező világ mindinkább elveszítette érzékét az isteni iránt. Két évszázada a „szentek” szívében repedések jelentkeztek: megrendült és veszélybe került a hit. Magában Izraelben is előrenyomulóban volt a pogányság. Jelentkezett a zsidóság válsága.

Akkor lépett fel Jézus; az Isten emberré lesz. Így folytatódik az üdvtörténet. Aron történelmi látomása nem nélkülözi a bátorságot és a nagyvonalúságot; mindent úgy ábrázol, mintha a zsidóság és a kereszténység kölcsönösen és egyidejűleg válaszolnának a történelem kihívására. „Ha Jézus ismeretlenségben töltött éveit a láthatatlan és titkos küszöböt jelentének, amely a kereszténység és a zsidóság útjait elválasztja, az ismeretlenségben töltött évek kifejezésre juttatják azt a röpke időszakot is, amikor mindkét vallás ugyanabban a gondviselészerű küldetésben osztozik.”

Robert Aron könyvének egyik ismertetője, René Wintzen az *Etudes*-ben, a szerzővel együtt annak a reményének ad kifejezést, hogy Jézus ismeretlen éveit, ahelyett, hogy elmerülnének az évezredek távolságába, végül is világossá lesznek annak a közös munkának a révén, amely zsidó és keresztény tudósok, történészek, bibliakutatók részéről bontakozik ki. (*Szigeti Endre*)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. 1960-ban jelent meg Sükösd Mihály elbeszélés-kötete, az *Ólomketrec*. Első kötet volt, és természetesen nem hibátlan. De sokat ígért; nem viselte magán az első kötetek gyakori hibáit, a nagyotmondás, túlírás, stiláris dagály szeplőit, az aránytalanság szervi torzulásait. Ha az *Ólomketrec* után félteti lehetett valamitől az író: a saját készségétől lehetett félteni. Vajon nem esik-e áldozatául a benne élő esszéistának? Vajon további útján nem annak ötletes változatait fogja-e adni, amit világirodalmi kalandozásai során zsákmányol? Olyanfajta tehetségnek látszott, akinél az ilyesféle kérdések egyáltalán nem indokolatlanok. Nem föltétlenül bizonyos, hogy a csodagyerekből valóban jó zongorista lesz. Sükösd Mihály nem volt csodagyerek; de fölnőtt biztossága az előadásban, éretten temperált stílusa, hangszerelésének ügyessége, tetszetősége amennyire örvendetes volt, annyira aggasztó is lehetett. Tudni tud, kétségkívül — gondolta az olvasó; de vajon mennyi e tudásban az elsődleges, és mennyi a tanult, kétségkívül kitűnő példákon tanult rutin?

Ami mégis a bizalom irányába hangolta, az leginkább az író helyenként igen erős és modern ábrázoló ereje volt. Nem egyszer előfordul velünk: elolvassunk egy könyvet — novellát, regényt — és többé vagy kevésbé megmarad bennünk a „tartalma”; legalább nagy vonásokban tudjuk, miről szólt; mégsem igazán élményünk. Aztán elolvassunk egy másik könyvet vagy elbeszélést, és idővel elfelejtjük a „tartalmát”, talán még sommásan sem tudjuk összefoglalni magunkban, talán már a címére sem emlékszünk; de egy-egy alak, jelenet, táj, érzés annyira a sajátunkká lett, hogy már származási helye nélkül, és szülőjétől függetlenül úgy él bennünk, mintha a tájon mi jártunk volna, az alakkal mi talákoztunk volna, az érzés elsődlegesen mibennünk kelt volna. Állunk, tűnődünk: hol láttam én ezt? honnét ismerem én ezt? Ha az emlékezés véletlene kegyes hozzánk és teánkba mártja, nyelvünkre teszi a híres prousti madelaine-süteményt, melynek ízére „hirtelen megjelenik az emlék” — nos, akkor felelni tudunk magunknak: itt és itt olvastam.

Igy élt bennem egy kapuboltos, kupolás, nagy vidéki ház képe, holdfényben, némasága baljós, hideg fenyegetésével; néha azt hittem, valahonnét Julien Greenből való, a *Minuit*-re gyanakodtam, s egyszer újból át is futottam, kerestem benne és nem találtam. Nemrég fedeztem föl valódi helyét: az *Ólomketrec* alighanem legjobb elbeszélésében, *A kisfiú és az orvos* címűben: „a patriciusi méltóságú Beschoner-ház”, melynek ékszer- és óraboltját egy holdas éjszakán a galeri kirabolja.

Újra elolvastam most ezt a novellát. Vajon mi a titka a kép bennem való maradandóságának? Látom, semmiféle „trükkje”, semmiféle stiláris titka nincs. Az író nem jelzőkkel rögzítette meg a képet, hanem egyszerűen azzal, hogy „letette”: nem beszélt róla, hanem megmutatta; nem azt magvarázta, hogy ilyen meg olyan, hanem azt mondta: van. „A szavak sosem leppezik el az író figyelő szeme elől a dolgot” — írtam róla.

Egy másik képe is belém rögződött, *A hetedik pecsét* című novellából: a Tapolca. a ma'om, az a'atta kiszélesedő, lusta víz. és a „fürdő”. A látottság erejével élt bennem. függetlenül a folvó nevtől. saját életem emlékei közé illeszkedve. És csak ahogy Sükösd Mihály regényét olvastam — *Fától-fái* a címe, nem a legszerencsésebben — eszméltem rá, hogy ezt az emlékemet mástól, tőle oroztam.

Az elbeszélő igazi dicsérete nem az, hogy szépen, színesen vagy dallamosan beszél el, mégcsak nem is az, hogy fordulatosan és izgalmasan; legnagyobb érdeme az igazsága és a pontossága. Egy-egy holdsütötte Beschoner-ház, egy-egy Tapolca-menti strand, szikkadt fúvel repedezett betonlapjai közt. Az ábrázolásnak ez a helyenként való szuggeszív igazsága és pontossága: ez volt Sükösd Mihály első könyvében a legbiztatóbb ígélet, és legkomolyabb reménység; a legigazibb elbeszélő kvalitás, igazabb, mint stiláris erényei, vagy a meseszövs végtére el is tanulható modern elegánciája.

Most megjelent második elbeszélő műve, a *Fától-fái* regény, és jó részt beváltja első könyvének ígereit.

Elmondani, miről szól, majdnem annyi, mint gyöngéd szépségét összehozni. Egy kisfiú, a tizenegy éves Méliusz Péter sodródik benne, nem ugyan „fától-fáig”, még jelképesen sem, hanem 1944 végének eseményei között, attól kezdve, hogy a nyaralóhelyről egyedül Pestre utazik lapjához, a katonasorvoshoz, mert este meg akar nézni egy vízilabda-mérkőzést. A Városligetet ért nagy légitámadásba kerül, és pesti lakásuk megsemmisül, addig, amíg a vidéki városban, ahová húzódtak, „Muharon” — nyilván Pápan — el nem éri őket a felszabadulás. A két határpont közt nem történik semmi rendkívüli; Péter éli a maga életét Muharon a nagyszülőknél, iskolába jár, futballozik, megbarátkozik egy együgyű német katonaszakáccsal, félszeg, tündéri-szorongó szerelemmel beleszeret egy kislányba, tanúja egy szovjet ejtőernyős elfogásának. Nyugatra vezényelt apja után szökik Szombathelyre, hogy segítsen neki hazajönni; az összeomlás, menekülés, zűrzavar vihara megpörgeti, fölkapja és egy katonasofőr emberséges jóvoltából visszaejti oda, ahonnan elindult: Muharra, időközben hazatért apja mellé. Nagyjában ennyi a „történet”.

Nem a nyers történetben van a könyv érdeme; mindezt még nagyon rosszúl is meg lehetne írni. Sükösd Mihály nagyon jól írja meg. Eszköztelenül, az igényesség bármiféle fitogtatása nélkül, rendkívül igényes egyszerűséggel, gesztusokban, félszavakban, hangulat-rebbenésekben tudja ábrázolni az emberi kapcsolatokat: a kisfiút anyjához, apjához, a katonához, a kislányhoz, vagy elhurcolt kis barátjához; mélyen, maradandóan belénk tud vésní — de mindig a rézkarc tűjének leheletes könnyedségével, japáni rajzok gyöngéd súlytalanságával — képeket, alakokat, jeleneteket: a Tapolcát, a tornatanárt, a kislányt, a fiú-barátokat, egy kakasviadalt, egy disznótetést például; és mindebben pontosan és szorongatóan ábrázolja a kort is — például a fasizmust a német laktanya gőzfürdő-jelenetének infernójában — nagy szavak nélkül, majdnem gyerek-perspektívában, anélkül, hogy ez a gyerek-perspektíva kicsinyítene vagy torzítana. Lesz talán, aki úgy véli majd: ez a tizenegy éves gyerek túl okos, túl felnőt. Lehet hogy az; de nem azért, mert az író tévedett a rajzban, hanem azért, mert ez a Méliusz Péter valóban ilyen; és nem véletlenül ilyen: azt a kis „öreges” vonást, ami benne van, nagyon jól magyarázza az apa alakja, és a fiú viszonya apjához; — ebben a viszonyban nem mindig az apa az erősebb. Ha valamit talán még egy-két vonással jobban ki lehetett volna dolgozni, akkor a fiú és édesanyja viszonyát; e viszony ábrázolása az első rész képeiben, kimondatlanul, tételbe fogalmazatlanul is kitűnő, pontosan érezhető, a kettőjük későbbi „elhídegülését” viszont elhiszem ugyan, de érezni nem érzem ilyen hitelesen — ez az egyetlen mozzanat, ahol talán nem ártott volna még egy kis aláfestés, indokolás, illetve a meglévő, nagyon reális indok még árnyaltosabb érzékeltetése.

Szép és jó regény a Fától-fáig. Kétszer is leírtam vele kapcsolatban ezt a jelzőt: gyöngéd. Itt, ebben a könyvben ez a gyöngédség érték; de búcsúzóul megint az erényeiben és értékeiben ólálkodó veszélyre szeretném felhívni a figyelmet, nem ugyan holmi illetéktelen és nagyképű oktató szándékából, hanem abból a megbecsülésből következőleg, melyet iránta — s egyáltalán ez iránt a humanistának nevezhető írótfous iránt — érzek. Az epikának vannak gyöngéd és cizellált remekai: jó néhányat ismerünk a világirodalomban; az epikának azonban általánosságban nem a gyöngédség és a cizelláltság a jellemzője. Ami itt helyénvaló és szép, az másutt — az anyag kívánalmaitól függően — az ábrázolás kárára válhatik. Sükösd Mihály nagyon szépen: jól, egyensúlyozottan, elegánsan ír. Bizonyára szembekerül majd epikus feladatokkal, amikor érdekesben, nyersebben kell írnia; bizonyára lesznek még alkalmak, amikor a mondataiban, képeiben tapintatosan megbúvó líraiságot még szigorúbban vissza kell szorítania.

Mondjam végszóként, hogy a Fától-fáig szép, helyenként egyenesen virtuóz (de a virtuozitást sosem fitogtató) „kamara”-epikája után azzal az érdeklődéssel és figyelemmel várjuk és reméljük Sükösd Mihálytól a „szimfonikus” epikát, amelyet rokonszenves tehetsége és színvonalas munkássága megérdemel?

Útirajzában — Fehér éjszakáktól a Fekete-tengerhez a címe — Radó György közöl egy levelet, melyet munka közben kiadójához intézett. A kiadó, úgy látszik, aggódott, amiért az elbeszélésben „memoár-jellegű elemek is fölülultak”. A vitában a jelek szerint Radó Györgynek lett igaza, mind a könyv, mind az olvasó szerencséjére. Mert így nem sablonos útleírás kapunk, hanem — divatos mai szóval — „élmény-beszámolót”, mégpedig részben szintetikus módon, hiszen a moszkvai és leningrádi részlet nem egyetlen látogatás, hanem több tartózkodás összefoglalása egyetlen — és éppen ezért dinamikus, a mozgást, fejlődést is érzékeltető — képpé.

Az e fajta élmény-beszámoló értéke és érdekessége természetesen mindig attól függ, ki az, aki élményeiről beszámol. Radó György alapos ismerője és avatott fordítója az orosz és szovjet irodalomnak; prózának és költészetnek egyaránt; útirajza tehát — megint szerencsére — félig-meddig irodalmi útirajz is; kalauzai nem a hivatásos, többnyire közhelyeket és érdektelen adatokat daráló idegenvezetők, hanem írók és költők, Puskitól Majakovszkijig s olyan ma élőig, akiket esetleg Radó György ismertetői meg velünk. És az ilyen vezetők mindig jobbak — Nyekraszov például a Moszkva—Leningrád vasútvonalon, úgyhogy jóvoltából pusztá fényképezés helyett ismét érdekes mélységben = való ábrázolást kapunk, mégpedig élményszerűen — az ilyen kalauzok mindig hitelesebbek; a közhelyeknél és kuriózumoknál pedig még mindig jobb a csönd, amire jó példa a Tretyakov-képtár eset, a tárlatvezető iskolásan értelmetlen magyarázatával Kramszkoj „Krisztus a pusztában” képéről (hogy tudniillik a festő a képen az orosz értelmiség úttalanságát ábrázolja!), amivel Radó György, mint írja, „kis híján vitába szállt”, mert úgy érzi, és joggal, hogy csökkentjük Kramszkoj művészetének nagyságát, ha képe átfogó kompozícióját „az egykori orosz értelmiség súlyos, de mégiscsak fél évszázados és lokális problematikájára szűkítjük”.

Itt-ott tehát polemikus is ez az útirajz; és ez is csak növeli hitelessége benyomását. Nem holmi bizantinus hódolat hajlongó magasztalásával beszél arról, amit lát, hanem nyíltan, okosan, azt is megmondva, amitől esetleg idegenkedik; így aztán bőven osztott dicséretei csak annál meggyőzőbbek.

Modora könnyed, csevegő, közvetlen, itt-ott zsurnalisztikus-szándékkal, hiszen helyenként egykori újságcikkeit is beledolgozza szövegébe. Az olvasó észrevétlenül tanul; izletes és tetszetős szervirozásban kapja még a „tudomány”, irodalomtörténet „keserű piluláit” is. És végül a jó élmény elégedettségével fejezi be azt a gondolatban való kettős, idő- és térbeli utazást, melyre Radó György vitte magával. (Rónay György)

KÉPZŐMŰVÉSZET. „Magyar művészet 1800—1945.” 1958-ban jelent meg a „Magyar művészet 1800—1945” című ötszáz oldalas, bőségesen illusztrált művészettörténeti munka első kiadása — „A magyarországi művészet a honfoglalástól a XIX. századig” című könyv folytatása. A művészetünk utolsó másfél század esztendejét „tudományosan, de népszerű fogalmazásban, mindenkire szólón” (Fülep Lajos szavai) bemutató művet Zádor Anna professor szerkesztette; a szöveget ő, valamint Végvári Lajos, Genthon István és Németh Lajos írta. A kötet (bár különösen adatokban, évszámokban jópár hiba volt benne) nagy úrt pótolta s hamar el is fogyott, hiszen a magyar képzőművészet történetét összefoglaló korábbi művek (Divaldé, Hekleré, Péter Andrásé) részben igen vázlatosak, részben már elavultak, ezen kívül ma már nehezen hozzáférhetők. Miután az első kiadás példányai elkelték, a *Képzőművészeti Alap* kiadója a közelmúltban második javított és valamelyest bővített edíciót hozott forgalomba e nagyjelentőségű kiadványból. Ez van most előtünk.

A kötet első része — Zádor Anna munkája — a XIX. század első felének művészetét vizsgálja, — azokat az évtizedeket, amelyekben kialakult a nemzeti szellemű magyar képzőművészet. Míg korábban inkább *magyarországi művészet*ről jogos beszélni, addig a múlt század elején meginduló polgáriásodási folyamat, amely főként a reformkor évtizedeiben bontakozott ki, megteremtette az immár autochton *magyar* művészetet. Kiváló jellemzéseket kapunk Zádor Anna tollából e korszak úttörő nagyjairól, az építészek közül

Pollackról és a templomépítészetben is kiemelkedő Hildről, a festők közül id. Markórol, Barabásról, és Borsos Józsefről, szobrászatunk első számottevő egyéniségéről: Ferenczy Istvánról és az őtvös Szentpéteryről. Zádor Anna korfestése is gondos. Tanulmányában megelevenedik Ferenc császár és V. Ferdinánd Magyarországnak nehézkesen vajudó szellemi élete. Mecénás és műértő kevés volt még ekkor (művészeti irodalom és hozzáértő kritika pedig egyáltalában nem volt), sok művésznünk külföldre kényszerült (Markó, Brocky), mások a művészeti tevékenység mellett cégtáblafestéssel, fotografuskodással és korcsmároskodással is kénytelenek voltak foglalkozni (Borsos, Barabás). De a feudális kötöttségek, a gyarmati állapotok és az esztétikai ízlés alacsony szintje ellenére mégis ekkor született meg az a magyar művészet, amely egy-két nemzedékkel utóbb már Székelyeket, Munkácsykat, Izsókat, Szinyeiket tudott felmutatni.

A következő rész írója, Végvári Lajos 1849-től a milleneumig tárgyalja művészetünk történetét. Értékes oldalakat szentel az abszolutizmus alatti fő műfajnak, a nemzeti öntudatot ébrentartó és erősítő, romantikus szemléletű történeti festészetnek, majd a kiegyezés utáni nagy triászának: Paálnak, Munkácsynak és Szinyei-Mersének; ugyanakkor megadja a kellő elismerést kisebb, de mégis jelentős kortársaiknak: a Balatont a művészek közül elsőnek felfedező Mészölynek, Gyárfásnak, Benczurnak. E korszak mestereinek vallásos tárgykorú alkotásairól is megemlékezik Végvári, így Munkácsy Krisztus-kompozíciójáról, valamint Székely Bertalan, Lotz s mások egyházművészeti alkotásairól (pécsi székesegyház, budavári Mátyás-templom).

Genthon István az 1896-tól 1919-ig terjedő szakaszt dolgozta fel. Tanulmánya bővelkedik finoman megírt részletekben — ilyen a nagybányai művészcsoporthoz és a szolnoki mesterek törekvéseinek bemutatása. Már azonban Mednyánszky magányos oeuvréjének a nagybányai fejezetébe való beiktatása nem volt szerencsés, hiszen Mednyánszky nem tartozott a nagybányai kolónia tagjai közé. Rippl-Rónai, Csontváry és a „Nyolcak” a „szecesszionizmus” gyűjtőcím alá kerültek — ez is vitatható. A mindenekelőtt dekorativitásra törekvő szecesszió fogalma — egész a legutóbbi időkig — bizonyos nem előnyös mellékizzel kapcsolódott össze. Igaz, hogy a műtörténeti kutatás újabban nem egy értékes, előremutató vonásra hívja fel a figyelmet a szecesszió művészeinél, mégis a „szecesszió” megjelölés óhatatlanul ilyen hangulatot kelt: avitt, üveg-házi, modoros, vértelen... Rippl-Rónai munkáinak javát, Csontváry lenyűgöző látomásait, a „Nyolcak” legkülönbjebteit (Kernstok, Berény, Czöbel, Márffy) kár egy kalap alá venni a valóban szecesszionista jelenségekkel, pl. a gödöllőiekkel.

Az 1918/19-es forradalmas idők művészetét gazdagon tárgyalja Genthon — itt is van azonban ellenvetésünk. Nem tudunk egyetérteni aival a megállapításával, hogy az „aktivista” művészek (Uitz, Tihanyi, Kmetty) művészete „megjelenésében legnagyobb részt formalista volt”. Más helyen pedig ezt olvassuk: „Uitz később megtalálta a realizmushoz vezető utat, de társai formalista irányokhoz szegődtek.” (Genthon megjegyzései legfőleg Tihanyi s Pór Bertalan párizsi absztrakt korszakára érvényesek, de ilyen sommásan semmi esetre sem elfogadhatók.) Az 1950 körüli idők művészetpolitikájának volt szokása nyakra-főre osztogatni a „formalista” jelzöt, sok igaz érték lebecsülve ezzel. Ma már azonban utána vagyunk az efféle esztétikai szektásságnak.

A kötet negyedik, utolsó része a két világháború közötti művészetet tekintí át. Írója, Németh Lajos volt az egyedüli a munkaközösség tagjai között, aki alaposabban átforgalmazta az első kiadásban publikált szöveget. Feladata nem volt könnyű, hiszen hozzánk közel eső stílustörekvésekről, művészi csoportosulásokról, sőt sokszor még élő és javában alkotó mesterekről kellett véleményt mondania. Egrý, Derkovits, Ferenczy Noémi, Bernáth Aurél, Barscay Jenő s mások művészetének elemzése mindmégannyi remek részlet. Németh írásában. Az első kiadáshoz képest részletesebb jellemzést ad az építész-bútor-tervező-könyvillusztrátor Kozma Lajosról, Kmetty Jánosról, Korniss Dezsőről, Martyn Ferencről, Anna Margitról — s ha röviden is; de regisztrálja Moholy-Nagy, Kassák Lajos, a világhírű építész: Breuer Marcell, továbbá Csáky József, Barta Lajos és Schaár Erzsébet szobrászok munkásságát. (Övelük az első

kiadás még nem foglalkozott.) Viszont az új kiadásból hiányzik a négy évvel korábban még említett *Beck András* szobrász s *Bán Béla*, *Bálint Endre*, *Rozsda Endre* festők neve. Sajnos, mindkét kiadásból hiányzik néhány olyan alkotóművész felsorakoztatása, akik már 1915 előtt időtálló műveknek adtak életet. Így gondolunk *Bene Gézára*, a *KUT* egykori jeles tagjára (e nemrégien elhunyt művész alkotásaiból a közelmúltban a Miami-i Modern Művészeti Múzeum rendezett kiállítást), *Modok Mária*ra (az ő művészi értékeire *Kassák Lajos* már harminc esztendővel ezelőtt felhívta a figyelmet, abban a tanulmányában, amely a „Munká”-ban jelent meg), *Szántó Piroskára* (aki az 1942-es antifasiszta célzatú *Szabadság és Nép* kiállításon már emlékezetes művekkel szerepelt — e művek bátor humanizmusa ki is váltotta *Rajniss*, a nyilas politikus és a náci „Egyedül vagyunk” gyalázkodó támadásait), a szobrász *Erdey Dezsőre*... *Derkovits* 1923-ból való képét „Vacsora” címmel említi *Németh*. E kép azonban az eddigi művészeti irodalomban az „Utolsó vacsora” címmel szerepelt. (Lásd *Kállai Ernő* „Új magyar piktúra” című könyvét.) Ilyen esetekben célszerű legalább zárójelben a korábbi címet is közölni.

A tartalomjegyzék átnézésekor azt találtuk, hogy *Libay Sámuel* és *Kozina Sándor* középszerű régi mesterek külön fejezetet kaptak — *Nagy-Balogh János* és *Egry József* viszont *nem*. A szerkesztő az ilyen egyenlenségeket egy kis elővigyázattal elkerülhette volna.

Az első kiadáshoz képest csökkent a dátum-hibák száma. De azért most is több a téves évszám, mint illene. Hibásan közli *Vaszary* és *Aba-Novák* halál-ozási évét, *Braque*, *Chagall*, *Tornyai János*, *Nemes-Lampérth József*, *Miháitz Pál* születési időpontját. *Barabás Miklós* halálának événél törheti a fejét az olvasó, mert ez a szövegben 1898, a névmutatóban 1896. (Az előbbi a helyes.)

A szöveg azt írja, hogy *Czöbel Béla* a század elején *Asselin* és *Dunoyer de Segonzac* köréhez tartozott, — ami így is van. A névmutató viszont *Asselin* nevénél nem a fiatalon meghalt, tehetséges francia festőre, hanem *Rembrandt* hasonló nevű festőművész-kortársára és barátjára, a XVII. századi németalföldi *Asselin*-ra (vagy *Asselijn*-ra) utal.

Megemlékezések egy nagy magyar művészről. 1951-ben halt meg *Egry József*, nem sokkal utána pedig felesége: „*Juliska*”, *Pauler Ákos* filozófia-professzor testvérhuga. Egymás mellett nyugszanak a badaconyitómaji temetőben. Elhagyott sírjukat néhány év előtt még gyom nőtte be. — míg végre ez év tavaszán méltó síremléket kapott a legnagyobb magyar festők egyike, akinek ravatalánál annak idején *Bernáth Aurél* joggal mondhatta, hogy az utókor „*Egry József* művészetének eredményeit, annak hitelességét és szépségét nem fogja megtagadni, hanem besorozza azoknak a nagy eredményeknek a sorába, amelyek a magyar kultúrát teszik”. *Borsos Miklós* alkotása a bazaltból faragott relief, amely középső testvére *Borsos* mester korábbi *Gulácsy-* és későbbi *Nagy-Balogh*-sírlapjának.

Egry egykori keszthelyi lakóházára, a *Vörösmarty u. 8.* sz. alatti villára is emléktábla került. (Ez volt *Egry*éknak az az otthona, amelyről *Bernáth* részletesen ír „*Utak Pannóniából*” című könyvében.) Az emléktáblán ez áll: „E házban töltötte alkotó életének jelentős részét *Egry József* *Kossuth*-díjas festőművész. A *Balaton* nagy álmódójának művészete itt bontakozott ki és lett európai szintűvé.”

A keszthelyi *Balaton* Múzeumban egyidejűleg kiállítás nyílt *Egry* festményeiből és grafikáiból. A mintegy tíz év előtti, *Károlyi*-palotabeli emlékkiállítás óta ilyen gazdag gyűjteményét az *Egry*-műveknek nem láttuk. A *Sziz Béla* műtörténész által rendezett kiállításon ott szerepelt a két *Szent Krisztóf*, a fejkendős *Anyám*, a *Szamarát* vezető taorminai, a fájdalommal arckifejezésű *Vásári kikáltó* (amelyekben mennyivel több humánus van, mint *Aba-Novák* fölényesen bravúros, de bántóan rideg cirkuszi képeiben), a *Krisztus Emmauszban*, a *Betlehemes* gyerekek, a rácsok közül kitekintő, töviskoronás *Krisztus*, a *Balaton* képei és az önportrék (ahogyan *Egry* ezeket csendes humorral nevezte: „*öngorillák*”) sorozata. Az a nagy érték ezekben a művekben, s az helyezi *Egry*t sok kiváló kortárs-festő elé, hogy ő a természeti jelenségek

mögött meg tudta látni és meg tudta mutatni a természetfölöttit, a „divinum” jelenlétét.

Az „igazi” (1918—1920 utáni) Egry-műveken kívül a korai (párizsi, Brugge-i) alkotásokból is bemutatott néhányat Szij Béla, s egy tárlót Egry személyes emléktárgyaival (paletta, ecset, fából faragott kis szobor, fényképes vasúti igazolvány) töltött meg. Az egész kiállítás légköre olyan, hogy felidézi a mester kristálytisza, átszellemült, nagyszabású életművét és puritán, mélyen rokonszenves emberi lényét. Egry össz munkássága Rilke egyik Muzot-i levelének szavait juttatja eszünkbe: „... művészetet teremteni a legszerűbb és legkeményebb hivatás, de egyszersmind sors is, és mint ilyen, mindannyiunknál nagyobb, hatalmasabb valami, s végtére is megmérhetetlen.” (Dévényi Iván)

ZENEI JEGYZETEK. (Szabadtéri hangversenyekről.) A nyári hangversenyidény legmaradandóbb élményét Fischer Annie és Kórody András közös estje jelentette. Méltán előzte meg hatalmas várakozás kitűnő zongoraművésznőnk „vendégszereplését”! Ő maga is tudatában lehetett a közönség fokozott érdeklődésének s talán ez magyarázza, hogy műsorának legelső számát, Mozart Esz-dúr zongoraversenyét még némi indiszpozícióval indította. Am — szerencsére — e kellemetlen jelenség múlnak bizonyult s a második tétel elmélyült lírája már tökéletesen érvényesült, nem is szólva aztán Beethoven c-moll zongoraversenyének tolmácsolásáról; ezt Fischer Annie olyan átélt bensőséggel, forró izzással oldotta meg, hogy arra régen volt példa. Valóban csak a legnagyobbakéhoz lehetett mérni ezt a produkciót.

A c-moll zongoraverseny Beethovennek aránylag korai, kevésbé népszerű alkotása. Holott a zeneköltő életében igen nagy jelentősége volt. Második szerzői estjén hangzott el először, a Krisztus az Olajfák hegyén és a II. szimfónia szomszédságában és rögtön komoly elismerést aratott. Az elismerés — ritka volt ez Beethoven életében — a szokatlanul magas (1800 Forint) bevételben is megmutatkozott, ám ennél sokkal jelentősebb volt a szerző szubjektív gazdagodása. Mert Beethoven talán itt, ebben a koncertben lépte túl először Mozart életművét abban az irányban, amely később a zeneirodalom továbbhaladásának útja is lett. Ebben a vonatkozásban elég csupán (1800 Forint) bevételben is megmutatkozott, ám ennél sokkal jelentősebb volt a szerző szubjektív gazdagodása. Mert Beethoven talán itt, ebben a koncertben lépte túl először Mozart életművét abban az irányban, amely később a zeneirodalom továbbhaladásának útja is lett. Ebben a vonatkozásban elég csupán Mozart csodálatos c-moll versenyművét felidézni (és a Beethoven-zongoraverseny mellé állítani), amelyben a zeneköltő a fájdalom és a beletörődés apothéózisát alkotta meg. Mozart versenyműve minden bizonnyal hatott Beethovenre, ám ez nem érte be a lemondás melancholiájával, hanem szembefordult a sorssal és igyekezett maga alá gyűrni. Ezért vált át ebben a „moll” hangnemben írt művében is minduntalan fényes „dúr” hangzatokra és ezért érezzük a befejezés szökellő ritmusát a győzelem himnuszának. Edwin Fischer, a kiváló zongoraművész is ezt érezhette ki a beethoveni életmű e szakaszából, amikor így jellemezte: „Beethoven Prometheus-típus volt, az akarat és tettek energiával telített embere, aki megvívott géniuszával és kicsikarta tőle álomképeinek megvalósítását.”

Fischer Annie játéka — mint már mondtuk — lenyűgöző volt. Követte Beethoven a szenvedés mélyére, ám mindvégig érezte, hogy ez csupán a pillanat rezignációja s a fénylő szextakkordok mögül minduntalan megcsillantotta a derű és életigenlés sajátosan beethoveni fordulatait. A kiváló zongoraművésznő sikerében méltán osztozott a Kórody vezette Hangversenyzenekar is, amely ezen az estén ismét visszaállította hallgatói előtt már-már megtépzott tekintényét. (Persze, hogy a zenekar miatt kényszerül egyre többször rutinjából megélni, annak magyarázatát és megoldását mielőbb meg kellene találni!) Önálló műsorszámak közül Gluck Ifigenia Auliszban című nyitányának méltóságos lüktetését és Kodály Páva-variációinak életszerűségét emeljük ki.

Néhány nappal később baljós fellegek keretették a Károlyi-kert peremét. Lehel György estje alatt — ahogy mondani szokták — mindvégig „levegőben lógott” az eső. Szerencsére csak Brahms IV. szimfóniájának befejezése után eredt neki s addig a hangverseny lefolyására összpontosítottuk figyelmünket. Hiszen a műsor (Beethoven III. Leonóra nyitány, Ránki: 1514 és az említett Brahms mű) sok érdekességet ígért. Érthető módon elsősorban Ránki alkotása állott az érdeklődés középpontjában. A jeles szerző Derkovits közismert famet-

szetsorozatának hatására írta meg fantázia jellegű, zongorakiséretes darabját, s mint maga mondja „a képek térarányait zenei idő-arányrendszerrel, a fehér-fekete fametszet-nyelvet pedig a zongora-zenekarváltogató zenei szövessel igyekeztem tükrözni”. E zenei programban kezdettől éreztünk valami szokatlant, idegenszerűt, talán azért, mert ilyen élesen elkülönítette művének tartalmi és formai jegyeit. Ez pedig ellentétben van a zene spontán, belülről fakadó áradásával. A mű mostani, második előadása (a bemutató a Rádiózenekar érdeme) igazolni látszott kételyeinket. Derkovits képeinek hangulatát Ránki imponáló mesterségbeli tudással és kiváló hangszerezéssel igyekezett megragadni, ám nem elégedett meg a képek hangulatával, mindjárt a Dózsa-parasztháború bonyolultan összetett légkörét is éreztetni akarta a zene nyelvén. A kettő együtt azonban túl harsányra, túl patetikusra sikerült. Eppen a fametszetek egyik legbonyolultabb jellegzetességét, a forradalom romantikájának és optimizmusának hangulatát nem sikerült tükröznie, mert — véleményünk szerint — túl sok „feketét” márkolt egyszerre. Annak idején, az első bemutatón, a közönség nagy lelkesedéssel, az újitót megillető tisztelettel és megbecsüléssel ünnepelte Ránki Györgyöt, most azonban gyérebb volt a taps s ez legalábbis azt mutatja, hogy a hallgatók inkább igénylik a könnyedséget s nem szeretnek véresen komorak maradni. A siker csökkenésében a zenekar is bűnös, egyedül Petri Endre brilirozott ezúttal is a zongoránál. Szerencsére Brahms csodálatos hattütyűdalában, az e-moll szimfóniájában ismét javult a zenekar összteljesítménye: s legalább „lejátszották” a művet. Ez azonban kevés... (Félreértés ne essék, sejtjük, hogy az általunk is értékelt kitűnő nyári indulásra következő egyre gyengébb teljesítmények elsősorban nem a zenekar fáradt tagjainak rovására írandók, de a közönség a bérletek áráért nem éri be objektív akadályokra való hivatkozással, hanem teljes joggal jó zenét vár. Mint ahogy valósággal komikus az a vizszozóterő kritikusi állandó fordulat, mely szerint a szabadterem áldatlanok a hangzási viszonyok. Szerezni kell egy jó mikrofont. De jót!) (Rónay László)

NÉMET FILM — FRANCIA NOVELLÁBÓL. „Si duo faciunt idem, non est idem”, vagyis, ha kettőn ugyanazt csinálják, az még korántsem ugyanaz. Tömören így lehetne megfogalmazni azt a véleményt, ami kialakult bennem, miután megnéztem a Marcel Aymé novellájából készült nyugatnémet filmet, amelynek ezt a címet adták: „Aki átmegey a falon”. A latin idézetben foglalt megálapítás enyhén szólva paradoxonnak tűnhet első pillantásra, hiszen a novella-írónak is, meg a forgatókönyv alkotójának is mások az eszközei, céljai, más és más követelmények elé állítja őket műfajuk. A megfilmesített novellák rendszert annyit veszítenek „gondolati” súlyukból, mint amennyi a belőlük kiszorítható cselekményesség. Jelen esetben azonban nem csak arról van szó.

Ha ezt a novellát történetesen franciák filmesítik meg, nyilván másként csinálták volna... De németek írták át. Kitűnő film született belőle, csupán... Nos, csupán Marcel Aymé fanyar, kissé talán száraz és dísztelen szarkazmusa változott át valami enyhén csipős, ám mégis inkább édeskés alaptónusú, polgári asztal számára is feltárlható szellemi táplálékká. Mert csíp ez a német mártás is, kétségtelenül van benne bors, ám a cukorral talán kissé túlságosan bőkezűen bántak a német filmszakácsok s ezek magyar kuktái. S hogy miért tették ezt? Nos, ennek több oka lehetett. Elsősorban nyilván az, hogy német közönségnek készült, tehát a franciától merőben elütő ízlésű, szellemű, igényű közönségnek. Ez azután eleve megszabta a forgatókönyv írói — Békeffy István és Hans Jacoby — számára azt, hogy a filmvígjáték nem végződhet az eredeti, ayméi groteszk fordulattal.

Aymé novellájában Dutilleul úr, egy egyszerű, szürke kis adóhivatalnok, a lakásában támadt rövidzárlat folytán rádöbben csodálatos képességére: át tud hatolni a szilárd falon. Ez a képessége először meghökkeníti, majd mindinkább nyugtalanítja, úgy hogy végül is orvoshoz fordul, aki valami obskurus gyógyszerrel ad számára. Dutilleul nem is él képességével mindaddig, amíg új főnököt nem kap, egy cezarománias kiskirályt. Ez a „modernebb”, vagyis a nyersebb fogalmazást kedveli; megdühödik beosztottja régies udvariasságú felszólítólevelein, azokat összetépi, őt magát pedig, mint használhatatlan valakit, a lomtar-

ba számúzi. A méltatlannak érzett lefokozás végsőkig sérti Dutilleul úr önértését s fantasztikus bosszúra készíti: átűggya fejét a falon s szidalmakat szór tellebbvalójára. A főnök csakhamar beletébolyodik a rómes jelenségbe, ám ez a győzelem már nem elégíti ki a vérszemet kapott kishivatalnokot. Nagyszülő betöréseket követ el, rengeteg a pénze, munkahelyére mégis pontosan bejár. Ez a kettős élet mindaddig tart, amíg egyszer fel nem fedi kiletét kartársai előtt s azok hitetlenkedve ki nem nevetik. Dicsvágyában szándékosan elfogatja magát s börtönbe kerül. A gyerekes henevész ott is fantasztikus tettekre csábítja s halálra ingerli a szerencsétlen börtönigazgatótól, míg meg nem unja ezt a játékokat is és végleg meg nem szökik. Külsőjét: elváltoztatja, ragyogóan él, csupán egyetlen barátja, egy szegény festő ismeri fel. Végül eljő a szerelem, az első kaland is és ez lesz a vesztes. A találka előtti izgalomban véletlenül a faljárast-gátló szert veszi be idegcsillapító gyanánt s bennreked egy falban. Senki sem tud többé róla, csupán festő barátja jár el hozzá s gitározással enyhíti szörnyű sorsát.

Mit akar mondani Aymé? Azt, hogy a szürke kismemberek csak kisszerű cselekedetekre képesek, még akkor is, ha rendkívüli hatalom birtokába jutnak. Dutilleul a főnökén is csak a „fal mögül” mert bosszút állni; hivatalba jár düsgádzagon is, mert érzi, hogy ott a helye, másutt csak betolakodott idegen lenne; „höstettei”, amelyekkel az emberek csodálatát kivívja, nem egyebek gyerekes kérkedésnél, sőt még szerelme alányául is olyan nőt választ — egy féltékeny férj által zárt lakásban őrizgetett menyecskét —, akit éppen kivételes képessége révén minden kockázat nélkül környékezhetsz meg. Kisszerűsége, szürkesége tehát magából az egyéniségből fakadt, nem pedig a sanyarú életkörülményeinek volt a következménye. Végül is megérdemli a sorsát: bennreked a falban, csupán egy apró tévedés, egy fatális gyógyszeresere miatt.

Eppen ezt az alaptételt fordítoták meg a film írói. A németesen Buchsbaumra keresztelt Dutilleul itt eminens tanuló volt diákkorában, tisztességes, jóképességű ember, akit azonban mindenütt falak vesznek körül, nem képes miattuk érvényesülni. Buchsbaum faljáró képessége a jellemváltozatban mintegy „deus ex machina”-ként szerepel. Van is erre egy félig tréfás, félig komoly utalás. Szinte jutalmul kapja fantasztikus tudományát, hogy a silányságon, természetesen a mások silányságán, győzedelmeskedjék. Mert Buchsbaum úr nem gyáva, legfeljebb félnék, inkább amolyan szolid bölcös, aki mindent jól tud, de hát mit tehet ellene? Főnökét — aki szintén reciprok figura: nem „modern”, hanem maradi porosz őrmester-típus — nincsen szándékában tönkretenni, örületbe kergetni, csupán megjavítani szeretné. Igazán nem tehet róla, hogy a zordon tellebbvaló nevelhetetlen, begyepesedett fejű alak.

Tehát: Buchsbaum úr rengeteg jótulajdonsággal rendelkezik. Kissé talán balkezes, aranyosan ügyetlen, de szó sincs arról, hogy kisszerű lenne! Csupán szerény, tartózkodó, tekintélytisztelő: közel jár ahhoz, hogy megtestesítse a „szolid” német ideált, de mind a kétszer idejében megszólal benne a lelkiismeret szava. Szeretné elcsábítani a „kalitkában” őrzött szépasszonyt, meg is látogatja, de az ercs és rabiátus férjtől való félelme, vagy inkább a fejlett erkölcsi érzék távozásra készíti. Rendkívüli képessége megcsillantja előtte a pénzszerzés határtalan lehetőségeit, ám ő ezt is csak a tőke uralma ellen való tiltakozás eszközének tekinti, egyébként megtérít minden kárt, s le is fogatja magát, hogy átatlernul gyanúba keveredett festő barátjának tisztázhatta.

Szívjóssága megható. Nyomorgó festő barátját állandó támogatásban részesíti; kollegáját, aki „fúrja” őt, nem itéli el, sőt védelmébe veszi s mentőangyala lesz özvegy szomszédnőjének, egy szegény zongoratanárnőnek. Mi sem természetesebb, hogy ebből az utóbbi kapcsolatból szerelem fejlődik ki s ez a szerelem éppen tisztaságánál fogva szinte megköveteli a „happy-end”-et.

Rengeteg lehetőség rejlett tehát az ayméi novella megfilmesítésében. Vajjon éltek-e ezekkel a lehetőségekkel a német megfilmesítők? Igen is, meg nem is. Éltek annyiban, hogy kerekded s főleg szórakoztató vigjátékok csináltak, amely nincsen híján humoros ötleteknek, kacagató bémondásoknak, sőt mintegy hátulütőként komoly erkölcsi intelmeket is tartalmaz. Mégis, Aymé mondanivalójának megfordítása s főleg a „happy-end” előkészítésére beiktatott második cse-

lekmény. a zongoratanárnő figurájának hozzáadása elkerülhetetlenné tette a téma elszíruposodását. Ez a szentimentális adalék eredményezte azt is, hogy a szatirikus elemek nem hatnak a kellő erővel s hogy éppen emiatt kellett más, magasabbrendű lehetőségétől eltekinteni.

Mindezekről eltekintve jó nyári filmet láthatott a közönség. A rendező, a magyar származású Vajda László, s a szereplők is — főleg Heinz Rühmann — megtették a magukét. Csupán azok a nézők távoztak némi hiányérzettel, akik olvasták Aymé novelláját... (*Bittei Lajos*)

LÁTÁSOK ÉS MEGLÁTÁSOK NÉMETH LÁSZLÓ ESSZÉIBEN. Az irodalom inyencei az *Iszony* és az *Egető* Eszter újabb kiadása, a *Galilei* és *A két Bolyai* komoly színházi sikere után már esszé-kötetet is joggal vártak Németh Lászlótól. Az író szerzteágazó tehetsége bármely műfajban primér alkotásokra lobbanthatja, de szellemi alkata s a benne rejlő pedagógusi gócok elsősorban az esszéhez húzzák: gondolkodása eredményeit ebben a műfajban választhatja ki legjobban. A beavatottak tudják, hogy az alkotó szellem meglesése, egy-egy írásmű szétszedése és összerakása mekkora örömet okoz; az esszéírás hőfoka semmivel sem hűvösebb, mérsékeltabb az önálló művek testmelegénél. A regény vagy a novella cselekménye sok esetben eltakarja az író valódi arcát, az esszé és a kritika ezzel szemben önleplező műfaj: önmagunk legbelsőbb titkairól vallunk, látszólag semleges téma kapcsán is.

A *Sajkódi esték* (Magvető Könyvkiadó, 1961.) ilyen értelemben egyetemes, gazdag anyagot felszívó vallomás. Írója egy letisztult korszak társadalmi és kulturális eredményeit summázza, nem afféle zárt, laboratóriumi módon, hanem az élettel kapcsolatot tartó, művelt ember körültekintésével és őszinteségével. Németh László a kor felmérésében nem fogad el „a priori” tételeket, minden eredményt és jelenséget sajátos írói egyéniségén szűr át.

Háború előtti tanulmányaiban még az a döntő elv, hogy véleményét éles lapokkal elhatárolja a más véleményétől és a társadalomtól; ma, a felépülő, új világban az étellel, „az életben újtjukat kereső nagy érdekekkel” próbálja azonosítani magát. Észrevételeinek java része az író és a pedagógus egybefonódó, közös problémaköréből ered.

Nevelés és kultúra nélküli nincs jövője a társadalomnak. A fáradozás, a befektetett jó munka nem enyészik el: „az iskolai órák mérlege” éppen olyan láthatatlan, fontos hajtóerő, mint az elégetett szén, a forgó lapátra hulló víz, vagy az elbomlott atom. A műveltség több, mint a befogadó értelem öncélú produktuma, elsősorban arra szolgál, „hogy az ember megértse helyét, s létét szép és hasznos szereppé tudja alakítani”.

A pedagógus mindennapi erőfeszítése közben az írónál is közvetlenül érzi a problémák súlyát, a nehézségeket. A leírt sorok mégsem a kárba vesztett munka s a fásultság érzetét keltik az olvasóban. „A természetünkbe írt nevelői hit... a rossz tapasztalatok ellenére is, csak időlegesen tud lelohadni. Most látom ezt, amikor az a láz, amely engem valamikor régen elfogott, a beért feltevések közt, mintha az egész társadalmon kezdene kiütközni.”

Németh László örömmel fedezi fel az emberek önalakító tevékenységét, azt a mélyről fakadó szomjúságot, amellyel a tudás forrásához közelednek. Számára a tanulás a hatvanadik év elérkezésével is friss, eleven élmény marad; ezt az érzést szeretné a fiatalság körében tartósan elhínteni. „Ha távozóban egy más bolygón megkérdenék, mi volt a földi élet legnagyobb öröme: a tanulást mondanám. Nem azt, amelynek a végén egy vizsga áll, hanem amit az ember kíváncsiságából, kirándulásként tett egy új nyelvbe, az azon át megközelíthető világba, egy új tudományágba, munkakörbe. S ha utána azt kérdenék: mi az, amiért a földet a történet után is sajnáltam itthagyni: azt mondanám, hogy olyan korból és olyan országból jöttem, amelyben a tanulás alkalma s a hozzávaló kedv együtt és rendkívüli mértékben nőtt.”

Érdekesek azok a fejezetek, amelyek a mai ember jellemével és erkölcsi felfogásával foglalkoznak. Németh László az elvont, morális tételek helyett a kor sajátos viszonyaiból indul ki. Társadalmunk mai állapotában nem az egyszerű kérdésekre vár feleletet; az általános fejlődés szemmel láthatóan szövevényesebbé teszi az egyén és a közösség életét is. Ma már nemcsak a hiány,

a nélkülözés — a jólét is számos veszélyt rejtget, sőt a tudás is rossz irányba terelheti az embert. „A jólét, ha nem tudják nemes igényekkel ellensúlyozni, elrohasztja az embert, a műveltség, a szellemi kiválóság, ha a társadalom nem foglalkoztatja kellően, önmaga ellen fordul, különccséggé válik.” Az efféle eltorzulások ellen Németh László azt az önzetlen és magával ragadó érzést akarja felszabadítani és tudatosá tenni, amelyet „jóféle becsvágyunk” is nevezhetünk, a többre és jobbra törekvő ember sohase szünő lelki erőfeszítését. A napok apró vésőütései egyre finomabbá és maradandóbbá formálják a márványnál értékesebb „élő anyagot”, az ember belső világát; egyre több szállal fűzik az élet szebb és nemesebb produktumaihoz. „Az ember ugyanis úgy nő, mint a fa; — gyökérzetével, kapcsolatait szertetafogatózó rostjaival. Minél több és épebb kapcsolattal szívja a világot, annál magasabb lombot vethet. Aki anyját, gyermekét, barátját, hazáját komolyan vette, akármít hoz később ez a viszony, azzal, hogy komolyan vette, gazdagodott.”

Németh László sok helyes észrevételt tesz a fiatalok életével és kibontakozásával kapcsolatban. Rátapint olyan hibákra, amelyek a civilizáció fejlődéséből erednek: az életszükségleti cikkek, a szórakozási alkalmak megnövekedése nemcsak kényelmet biztosítanak, el is dugaszolják a fogékony, de kialakulatlan agyat. Az egyes művészeti ágak és a divat a „sztereotip típusok” felé űzik a fiatalokat, így az egyéniség és a képzelet jelentősége napjainkban erősen csökken.

Az író szinte a keresztény erkölcsi tanítás közelségébe jut, amikor a két nem kapcsolatában a szabados és laza életmód veszélyeire figyelmeztet. Aggodalmát nem a látszatra adó ember kifogásai táplálják, elsősorban attól fél, hogy az ifjúság egy része közömbössé válik a valós értékek iránt. „... úgy látom, hogy ahol a biztosítottság állapota az élvezetekre állít be, a szerelem is azá z szugorodik, s unalmasnak érzi azt a sok másféle értéket, amihez a másik nem fölfedezése közben lehet hozzájutni.”

Az emberi lét nagy állomásaihoz, a pályaválasztáshoz vagy a házassághoz sokkal nagyobb körültekintéssel és önzetlenséggel kellene közeledniök a fiataloknak. Németh László nem ringatja magát illuziókba: a férfi és a nő kapcsolatát, bár a régi társadalom béklyói már nem fojtják el csírájában sokak szerelmi boldogságát, ma is rendkívül nehéznek tartja. A személyes vonatkozásokkal fűszerezett mondatok rámutatnak a közös vállalkozásban nyíló erkölcsi erőre, s a megértés és szeretet fontosságát hangsúlyozzák.

A nevelő célzatú írásokban egy túlfűtött érzelmű pedagógus lelke dobog; a roppant tárgyvi tudásról valló műhelytanulmányok és mélyen szántó emlékezések már észrevétlenebbül olvasztják magukba az író személyét. A tárgyszeretet láza azonban itt is előtör a színesen gördülő mondatok közül. A Bolyai-probléma nem először bukkan fel a magyar irodalomban, de ehhez fogható alaposággal még senki sem kutatta ki és hangszerelte a műfajok különböző változataira. Németh László csalhatatlan érzékkel ismeri fel a Bolyaiak életsorsában a drámába kívánczoló konfliktusokat, az esszé számára a sajátos jellembeli és korrajzi elemeket. Történeti tudásával nemcsak a két Bolyai alakját világítja meg kitűnően, magát a kort és a hazai viszonyokat is híven jellemzi. A Bolyaiak (és számos magyar tehetség) sorsát leginkább az a „szellemi oxigénhiány szabta meg, mely saját erejükre utalta őket, s a tudomány érkeringésébe kapcsolt munka helyett inkább csak egy-egy zseniális ugrást engedett meg nekik”.

Ez a lényegre való rátapintás, az öncélú és vértelen esztétizálás helyett a nagy emberi érdekeket kísérő írói figyelem és magatartás tünik elő a többi tanulmányból is. Akár az olvasmány- és fordítói élményen hevített Tolsztoj-portrékat, akár a modern kort átfogó Lorca vagy Dürrenmatt tanulmányokat olvassuk, mindig széles mederben ömlő, minden szellemi hálózatban érvényes gondolatokkal találkozzunk. Nem véletlen, hogy Németh László Tolsztojról, Szabó Lőrincről írva azok legbensőbb szenvedélyének tünteti fel igazságszeretetüket; ezen az érzésen keresztül jut el egy-egy életmű mély és alapos ismeretéhez.

A kötet színvonalas és problémákat bőven felsorakoztató fejezeteiben olyan vonatkozások is akadnak, amelyekkel nem érthetünk egyet. Németh László

Tolsztojjal kapcsolatosan egy helyen a következőket írja: — „Ha láttam is a hiányt, melyet a vallás elvesztése hagyott (reméljük átmenetileg) az emberi lélekben; nem hittem, hogy azt azon a módon, ahogy ő próbálta, pótolni lehessen.”

A mondatnak csak az első fele érdekes; a tény: a vallás elvesztése miatt fellépő hiány megállapítása és a zárójeles közbeszúrás: az író reménye, hogy a hiány csak átmeneti jellegű. A mi meggyőződésünk szerint a vallás kivétele az emberi lélekből nem tehető meg általános érvényű tétellé. Ha vannak is jelei annak, hogy a modern kor kedvezőtlenül hat az emberek vallási felfogására és gyakorlatára, ezek még korántsem perdöntőek. Egyébként is éppen Németh László írta le egykor ezeket a sorokat: „A vallások maguk voltak a kulturák, népeket tartottak össze és magasban, s az erők, amelyek létrehozták őket, (a modern lélektan bizonyítja) bennünk is ott vannak, foglalkoztatásra és ápolásra várón.”

Németh László széles történeti és kultúrfilozófiai látókörével mindig pontosan felismerte egy-egy jelenség vagy korszak fő vonásait. Évtizedekkel ezelőtt, a beszűkült és egyoldalú felekezeti harcok idején emelkedett szellemben, tárgyilagosan rajzolta meg történetünkben a katolicizmus és protestántizmus pozitív és negatív eredményeit, kapcsolatát, ellentétét és a népre gyakorolt hatását.

Mindenesetre fájjaljuk, hogy egyes kérdésekben — mint például a külföldi „ujkatonikus” írók értékelése — jobbra csak a visszahúzó erőt és tendenciákat veszi észre. Állítása szerint a „neokatonikus” irodalom nem a jövő felé tekint, a múlt visszaidézésével próbálja fenntartani magát. Graham Greene-nel kapcsolatosan például nemcsak keresztény alapérzését ragadja ki, hanem azt a jellemzőnek tartott vonást is, amely a Nyugat számos kiváló szellemét „megszállta”: a keresztény századok felé siró nosztalgia. Ez a beállítást elhomályosítja az említett írók valódi felfogását és arculatát. Szerintünk Graham Greene, Bates, Julien Green és Mauriac írásait elsősorban nem a múltbafordulás jellemzi, hanem a jelen problémáinak átélése és sűrített kifejezése. Az „ujkatonikus” írók nem a makulátlan témák állóvízein horgonyoznak; a társadalmi és erkölcsi kérdések nehezen megközelíthető, hullámos tengereit járják és térképezik fel. A jelenben élnek és nyitott szemmel és bátran mutatnak rá olyan hibákra is, amelyek saját világnézetükből vagy saját hagyományaik korszerűtlenségéből fakadnak.

E vitát gerjesztő részeken kívül egy mondatot sem találunk, amely az igényes és nemes szövetű esszéik harmóniáját megbontaná. A kötetben vonzóan tálat írások sorakoznak és vívják harcukat; a hajlékonyan kezelt nyelv és stílus „exkavatórnýulással” lépi át az értekező próza kereteit. Pedagógiai cikkekben még nem igen olvastunk „a gyermeki akarat borjúdöféseiről”; — milyen találon jellemzi a régi polgári iskolát: „az értelmiség hátsó lépcsője” — vagy „az iskolai órák üveggarangja” megnevezése a tanórák zárt atmoszféráját. Timár József beszédjében — a reá való emlékezés kapcsán — Németh László a legyőzött beszédhiba Demosthenes-kavicsait emlegeti. Ha kell, új szavakat is teremt: a provincializmus „vakondszemszöggé” magyarosodik, s a természeti szépség, amit Füred és Örvényes között lát az ember a Balatonnál: „a művészet félkész áruja” lesz megfogalmazásában.

A *Sajkódi esték* nem egy szűk szellemi réteg kiválasztottjainak íródott. A magasszintű tanulmányok dinamizmusa és korunk problémáit átfogó tanítása mélyen belevésődik az olvasó emlékezetébe. (*Szeghalmi Elemér*)

HOCK JÁNOS JELENTŐSÉGE MŰVÉSZETI IRODALMUNKBAN. A *Vigilia* 1961. évi novemberi számában *Hegedűs* Nándor idézte fel — halála 25. évfordulója alkalmából — *Hock* János (1859—1936) alakját, aki a köztudatban főként mint kiváló egyházi szónok, mint imakönyvek szerzője s az 1918-as Nemzeti Tanács elnöki tisztségét betöltő közéleti ember, *Károlyi* Mihály egyik legközelebbi küzdőtársa él. Haladó politikai szerepléséről a mostanában kiadott *Új Magyar Lexikon* a következőket írja: „Mint a Függetlenségi Párthoz tartozó képviselő, 1909-ben Justh Gyulával együtt lépett fel a Kossuth Ferenc vezette megalkuvó csoport ellen. Jelentős szerepe volt az általános vá-

lasztójogért és Tisza István erőszakos politikája elleni harcokban. Az 1918-as magyar októberi polgári demokratikus forradalom egyik kiemelkedő személyisége." Azokért az újságcikkekért, amelyekben az ellenforradalmi kormányzatról mondott kemény szavakat az emigrációba vonult Hock János, a Horthy-rendszer bírósága távollétében börtönbüntetésre ítélte, — erre is jól emlékezik az idősebb nemzedék. De azt már kevesebben tartják számon, hogy Hock jelentős művészeti író is volt, mégpedig *Fieber* Henrik mellett az az egyházi személy, aki a századfordulón a legerőteljesebben foglalt állást kora új művészeti törekvései mellett, — amelyeket mint több éven át a *Nemzeti Szalon elnöke* is igyekezett támogatni.

Akik pedig netán tudnak Hock művészeti és művészetpolitikai írásairól s munkásságáról, azok között is vannak bizonyára olyanok, akik nem igazságszempontosságban látják az ő ezirányú tevékenységét. *Genthon* István, a kitűnő műtörténész ugyanis *Az új magyar festőművészet története* című könyvében (1939) Hockot „egy magát hozzáértőnek tartó laikusnak” nevezi, aki még a külföldi mesterek nevét is pontatlanul írta le, s akinek művészeti dolgozatai „sivár közhelyeket” tartalmaznak. *Réti* István *A nagybányai művésztelep* című könyvében is elmarasztalóan ír Hockról, a művészeti íróról, aki — Réti tudomása szerint — *Szikszay* Ferenc festőművész információira támaszkodva alakította ki képzőművészeti véleményeit. *Genthon* és Réti nyomán *Telepy* Katalin mostanában írt *Benczur-könyvecskéje* is kétségbevonja Hock kompetenciáját művészeti kérdésekben, szemére vetve „megállapításainak felületességét”.

Velük szemben azonban *Rippl-Rónai* József egészen másként látta Hock művészeti vonatkozású munkásságát. Nagy festőnk *Emlékezései* szerint Hock János „a modern művészet érdekében hathatósan dolgozott, s fanatikus buzgalomával, nagy rábeszélő tehetséggel és szónoki erejével a modern művészi törekvések iránt való közönyt országszerte felrázta.” (Hock egy parlamenti beszéliben is kiállott Rippl-Rónai iparművészeti tervei mellett. Kettejük barátsága a 80-as években kezdődhetett, amikor Hock a kaposvári főgimnázium hittantanára volt.)

Hock több külföldi tanulmányút után — amelyek során a francia és az olasz művészet kérdéseiben mélyedt el — a *Religio* című folyóiratban közzétette *Művészeti problémáink* című cikkét, a *Magyarországban* pedig két meglehangú tárcacikket is írt a fiatal, tehetséges nagybányai művészekről, majd hamarosan kiadta *Művészi reform* című 200 oldalas könyvét (*Singer* és *Wolfner*, 1898.) Réti — aki általában ingerülten emlékezik meg Hockról — annyit mégis elismer, hogy a Művészi reform szerzője *Lyka* Károllyal, *Bródy* Sándorral, *Ignotusszal*, *Szinyei Mersével* egy oldalon küzdött az akadémiizmus ellen, művészetünk megújódása érdekében.

Ha Hock könyvét fellapozzuk, egyhamar nyilvánvalóvá válik legtöbb megállapításának értéke, igazsága, helyes iránya. Ő a századvége magyar művészeti életét hanyatlónak látja, mert téves alapokon nyugszik a művészképzés, és mert a művészeti életet „csoportok és kottériák” irányítják. Nagyon időszerű Hock szemlélete abban is, hogy a társadalmi-gazdasági életet és a művészetet, irodalmat összefüggésében vizsgálja, s bírálja kora „pénzsvár, cinikus, megalkuvó érdektársadalmát”.

Különösen hibáztatja a mintarajziskola's és a Benczur-féle mesteriskola tanítási elveit. Szerinte „a természet után való látást és megfigyelést” kell a művészképzés középpontjába állítani, és az aktrajznak nagyobb szerepet kell biztosítani. Feltárja a Benczur-féle csoport monopolhelyzetét az akkori művészeti életben; e kör „minden egyéb más művészi irányzatot” elnyom és az „egészséges és termékeny versenyszellemet” elfojtja. A díjakat, kitüntetések, jutalmakat e csoport tagjai kapiák, és az állam csak tőlük vásárol. Hock kijelenti, „tollát nem vezette sem elfogultság, sem szeszélyes indulat”, de kötelességének érezte kimondani s feltárni, hogy „erkölcsi panama van a magyar művészetben”.

Nem marad meg azonban a pusztá bírálattal, javaslatokat is tesz a művészi oktatás új alapokra való helyezésére. Szakítsunk a német akadémiák

oktatási rendszerével, s a párizsi Julian és Beaux-Arts akadémiák tapasztalatainak felhasználásával alakítsuk ki az új magyar művésznevelést. „Művészoktatásunk reformjában is azt kell tenni, amit azzal a bizonyos rosszul begombolt mellénnyel. Gomboljuk ki újra egészen és gomboljuk be újra jól!” Az új akadémia tanárai között legyen Lotz, Stróbl Alajos, Deák-Ébner és Benczur is. Ez utóbbit „kiváló magyar művésznek” nevezi, Benczur mégis annyira megnehezíteli Hockra e könyve miatt, hogy portrét festett róla, amelyen mefisztoi vonásokkal ábrázolja. (A festmény — Benczur elmés visszavágása — a Nemzeti Galéria raktárában van.)

Nagyon figyelemreméltó és ma is megszívlelendő, amit Hock a műemlékvédelemről ír: „Freskókat bemeszelnek, faragott szöszékeket szétszórnak vagy föltüzelnek, kovácsolt vasrácsozatokat összetördelnek, stílszerű oltárokat, padokat megsemmisítenek... Ideje, hogy véget vessünk ennek a botrányos pusztításnak! Ne engedjük elkallódni történelmi nagyságunknak minden hagyományát!... A tanítóképzőkben, papnevelő intézetekben ismerlések a magyar műemlékeket, hogy főleg régi templomaink művészeti relikviáit ne engedjék elpusztulni, új templomaink berendezésében pedig stílszerűsége és művészeti motívumokra törekedjenek.”

Szükségnek tartja az általános műzlés fejlesztését. Rávilágít a magyar közönség nagyrészenek művészeti téren való igénytelenségére, parlagiasságára. Javasolja az esztétikai nevelésnek már a népiskolákban és a középiskolákban való elkezdését, izlésesen illusztrált tankönyvek, képeskönyvek, meséskönyvek kiadását, amelyek a szép írási fogékonyságot már korán kifejlesztik. Könyvében sokat emlegeti „a szemek gyakorlását”, mai szóval a látáskultúra kiművelését. Más nemzetek e téren előbb tartanak nálunk. A Louvrebán egy ízben találkozott egy „kékzubbonyos francia munkással”, aki a falakon függő klasszikus műalkotásokról beszélt lelkesen és hozzáértéssel kislfiának. „Milyen tisztán látott ez az ember, és milyen kifejtett műzléssel ítélte meg mindazt a szépet, amit látott.”

Hock könyvéből egy átfogó képzőművészeti program bontakozik ki. Szükségesnek tartja a hozzáértő kritika kialakítását, szaklap megindítását, műtermek építését, külföldi mintára múzeumi ismeretterjesztő előadások rendezését, magyar művészek részére Párizsban művészotthon létesítését. Csupa életrevaló gondolat, amelyeknek nagyrésze a későbbi évtizedekben meg is valósult. Amikor Lyka Károly és munkatársai a 20-as évek elején megbízást kaptak a budapesti képzőművészeti főiskola újjászervezésére, nem egy kérdésben Hock nyomdokaiban jártak.

Genthon szemére veti Hocknak, hogy „felfedező tehetsége” megállott egy bizonyos ponton. Kiket emleget hát a magyar művészek közül az elismerés hangján? Szinyei-Mersét, Mednyánszkyt, s az akkor feltűnt nagybányai fiatalokat, Ferenczyt, Rétit, Hollósyt, Thormát, Vaszaryt, Glatzot. Ha mai szemmel nézve volt is benne némi konzervativizmus — így Manet, Dégas, s általában az impresszionisták és posztimpresszionisták jelentőségét nem értette meg, — de ugyanakkor a Fontainebleau-i művészekről — Corot-ról, Millet-ről — elragadtatással beszél.

Művészettörténeti, esztétikai jellemzései legtöbbször telibetalálnak. Így amikor megállapítja a Petőfi-, Deák- stb. szobrok sikerületlenségét, s kimondja: „Fővárosunknak igazán botrányos szobrai vannak.” (Bródy Sándor is hasonlóan vélekedett e tucatos, léleketlen emlékművekről: „Szobrot annak, aki e szobrokat ledönti valaha...”) Igaza volt Hocknak abban is, amit a millenáris kiállításról írt: „Egypár kvalitásos munkát leszámítva, az egész gyűjtemény nem ér egy fakóvát.” Jogosak voltak azok a gúnyos szavai is, amelyeket a bitűmmel aláfestett, akadémikus, „barnaszószos pikfúráról” ejtett. Benczurt az újabb művészettörténetírás is lényegében véve úgy értékeli, mint ő: „Benczur hatalmas a fakturájában, csodálatos a technikai kidolgozásban, bámulatos selymének és szöveteinek a színhatása... De megvannak a hibái is. Erős tudása és kolosszális rutinja teljesen elnyomja érzéseit.”

Ne hallgassuk el azonban azt se, hogy egy-két nem eléggé átgondolt s bírálható részlet is akad Hock művészeti könyvében. Így következtelen abban,

hogy egyrészt a l'art pour l'art jelszavát hangoztatja, másrészt viszont ellentétbe kerül a Gauthier által megfogalmazott doktrínával akkor, amikor a művészettől mégis „az eszmény, az erkölcs, az igazság és a közérdek” szolgálatát kéri számon. A nemzeti érzület túlhajtása is megcsillan könyvében, — a millenium körüli idők nacionalista elbizakodottságának hatásától ő sem tudott teljesen ment maradni. Művészeti írásai azonban így is becsesek, s érdekes fejezetét alkotják a „magyar Siewès abbé” munkásságának. (*Dévényi Iván*)

JEGYZETLAPOK. (Emlék a gyárról.) Valéryban olvasom Grasse-ról, a virágok és illatszeryárok városáról: „Illatok. Nem tudhatni, a kertekből áradnak-e, vagy a parfümgyárakból” — és egyszerre eszembe jut a gyár.

Egyetemista koromban egy ideig egy főorvos fiát instruáltam Újpesten. Kiszakasz-rendszer volt abban az időben a villamoson, és hétszükszándó nálam; egy-két kisszakasznyi utat rendszerint gyalog tettem meg. Akkorról emlékszem a gyárra.

Nagy, sárga épület állt a kanyarodóban, messzire elélem küldte édeskés illatát. Mintha óriási illatszerez üveget ejtettek volna a földre; mintha minden a kiömlött olcsó kölnivíz szagát ontaná magából: a föld, a kerítés körül a gyér fű, a sinek mentén a salakdombok; még fönt az éles-kék tavaszi ég is tele volt vele.

Mentem a gyár mellett a kanyarodóban, gázoltam az édes illatban, és Raszkolnyikovra gondoltam. Miért? Nem tudom. Ez az illat — mandulaszappan, vásári orgona-parfóm, szobába zárt jácint, kültelki borbélyüzletek és óriási rózsás-kertek szagának vegyülete — valami homályos büntény képzetét keltette bennem; nem is képzetét, hanem szinte már emlékét. Valahol, az illat-mocsáron túl, valamelyik földszintes kis újpesti ház hátsó traktusában, egy közvetlenül udvarra nyíló szobában oszlik egy hulla; a nyomozók talán már úton is vannak, szimatoló, okos kopófejükkel, tarsolyukban az ujjlenyomattal. Egy fejsze szűr-késkék éle villog a homályban, s az élettelen nyakon fojtogató ujjak lilásfekete foltjai.

A gyilkos zsebrevágott kézzel, füttyörészve bandukol a gyár mellett. Valami arra kényszeríti, hogy újra elsétáljon a ház előtt, melynek hátsó traktusában, az udvarra nyíló szobában ott oszlik az áldozat. Gyomrában enyhe éremlyégés, a büntől, vagy a gyár illatától. Mögötte a város oltalmazó dzsungelja előtte a csapda.

Mentem a gyár mellett és azt gondoltam: nem előtte, hanem benne van a csapda. Magában viszi a csapdáját. Ettől egyszer olyan szorongás fogott el, hogy beleszédültem; leültem a gyár tövében egy fűvel benőtt salakdombra és ernyedtem, magamat megadva vártam az üldözőket.

A regényt persze sosem írtam meg; fiatalságunkban csupa olyan regényt tervezünk, amit mások már megírtak.

Később elfelejtettem az egészet. Újpestre se jártam tanítani többé.

De álomban néha még most is ott ülök a salakdombon, mögöttem a gyár, terjeng az édes szappanszag, csillognak a sinek a délutánban, az ég felhőtlen kék; fáradtan bámulom az utat és várom a detektíveket.

De nem jön senki.

(*Ellenállás.*) Boldog... Valóban boldog? Nem tudom. Mindenesetre szerencsés az az elbeszélő, aki ellenállás nélkül dolgozik. Jókai például, azt hiszem, ő valóban ellenállás nélkül dolgozott. Bemártotta a tollát s egyszerre gyöngyözni kezdtek belőle a mondatok, szívrávnylottak, elringatták; írt, írt, könnyen, mint aki álmodik.

Balzac más. Ő is rengeteget írt, de nem ellenállás nélkül. Csak ő ott helyben, a papíron gyúri le az ellenállást, ott tapossa szét, térdig gázol sárban, romban, törmelékben, gyúrja a masszát, míg összeáll, megszilárdul.

Riasztó pillanat, amikor az ember ír, és egyszerre észreveszi, hogy nincs ellenállás. Megáll, mintegy légüres térben. Eltévett.

Vissza kell menni. Néha kilométereket. Öt lapot, tízet, húszat. Néha százat. Előlről kezdeni. Bekapcsolva az ellenállást. Hogy súrlódás legyen, hő, szikrázás.

Kerülni a széles, kényelmes, kitaposott utat. Persze, hogy az a könnyebb. De rendszerint lefelé visz. (*r. gy.*)

Felelős kiadó: Saád Béla

S Z E R K E S Z T Ő I Ü Z E N E T E K

Gyónás. — „Félreértések miatt nincs bizalmam, ha súlyos bűnöket nem követek el, milyen időszakonként gyónjak;” — Az anyaszentegyház negyedik parancsolata világosan megmondja: „bűneidet minden esztendőben meggyónjad és legalább husvét táján az oltáriszentséget magadhoz vedyed”. A legkevesebb tehát, amit akár súlyos bűnben akár annélkül élő hívőnek e tekintetben meg kell tennie: az évenkénti egyszeri gyónás. A kiskatekizmusban ezen kívül szösz szerint ezt olvashatjuk: „Az anyaszentegyház nagyon óhajtja, hogy minél többször gyónjunk és áldozzunk”. Arra vonatkozóan, mit értsünk ez alatt, hogy: „minél többször”, határozott időszakokat nem jelöl meg, mert ismeri az emberi természetet, tudja, hogy csak a „minimumban” lehet határvonalakat megszabni, a „maximumokban” nem. Kinek kinek saját magának kell tudnia, a tökéletesség mely fokán áll. Ha ön nem a minimumnak kíván csupán eleget tenni, hanem kérdésével azért fordult hozzánk, mert azt szeretné tudni, mennyi ideig járulhat napi szent áldozáshoz gyónás nélkül, azt ajánljuk, legalább havonként ismételve meg a gyónást. Lelkünkkel is úgy vagyunk, mint a lakásunkkal. Ha nem is járunk sárban, nem is hordunk be szobáinkba nagy sárfoltokat, egy idő múlva a tiszta lakást is belepi a por s a por sokszor ugyanolyan piszkossá teszi a lakást, mint a sár.

Kutató. — Általános tétel: az állatkínzás erkölcsileg meg nem engedett. Az ember ugyanis nem gyakorolhatja uralmát önkényesen a teremtmények fölött, hanem csak azok rendeltetése szerint, kerülve mindazt, ami visszaélés lenne a kapott hatalommal. Az állatkínzás nemcsak ezért bűn, hanem azért is, mert eldurvítóan hat vissza művelőjére. A vivisectio, az állatok élveboncolása, ha tudományos kísérlet céljából végzik, megengedett. Persze a cél, amiért az állatnak fájdalmat okozunk és a pusztulását előidézzük, valóban komoly, közhasznú kell, hogy legyen. A merő egyéni kíváncsiság nem minősíthető tudományos célnak. De még a legkomolyabb tudományos kísérlet közben is ügyelni kell, hogy felesleges kínt ne okozunk az állatnak. Azt írja, hogy kissé kiábrándult a vőlegényéből, mióta látja és figyeli, milyen hideg közönnyel viselkedik a kísérleti állatok szenvedésével szemben. Általában nem vall gyöngéd szívre a gyötrellemmel szemben tanusított közöny, még ha alacsonyabbrendű lényekkel szemben nyilatkozik is meg. De azért ne ítéljen elhamarkodottan. A kutató, ha egy célra koncentrálja a figyelmét, könnyen megfeledkezik mindenről, ami nem tartozik szorosan hozzá, az előtte lebegő feladathoz. Mielőtt komolyabb döntést hozna jegeységükkel kapcsolatban, figyelje meg vőlegényét még alaposabban. Nem szabad könnyedén „túladni” az olyan férfin, aki megszállottja tud lenni a munkájának.

M. J. — A törvény betartása csak addig nehéz, amíg megismerjük lényegét, hasznát, értékét. Az ember, amíg a lelki élet legalacsonyabb fokozatain jár, mindent: a törvényt, Isten parancsolatait, az evangéliumi jótanácsokat is abból a szempontból ítéli meg: kellemes-e és hasznos-e az számára pillanatnyilag. Minthogy az erkölcsi törvényben Isten az örök jót és a közösség hasznát érvényesíti, az egyéni és pillanatnyi jó érzések útján jár ember csak nehéz fáradtsággal tud ezekhez felkapaszkodni. Aki azonban életét a törvényhez igazítja, egy idő múlva szeretni fogja a törvényt. Ahogyan a zoltáros mondja: — Az Úr hűséges és üdvösséges — Az útjavesztettnek törvényt mutat, — Az alázatot jóra igazítja, — A szelídet útjára megtanítja.

Fiatal lány. — Nagyon helyes a célkitűzése. Legyünk maiak, modernek, talpraesettek, vidámak és ugyanakkor lélekből mélyek. A szentek mosolya azonban nem azonos a „keep smiling” amerikai divat-vidámságával. Szerezze meg valahol Lisieuxi Szent Teréz vagy Bosco Szent János hiteles képét és tegye oda akármelyik sztár fotográfiája mellé. A szent nem mutogatja a fogait, csukott szájjal mosolyog, de mosolya nagyon mélyről — és nagyon magasról sugárizik. A sztár mosolya modorosság, álarc, vidámsága — bármennyire is állandóan hordja az arcán — a felszínről, a pillanatokból, a hétköznapi jóérzésekből, fő-

képpen pedig a testből foszforeszkál. Elég egy főfájás, egy rossz hír, egy kellemetlen mondat a vetélytársak, az üzletfelek részéről, elpusztul e mosoly, mint a tiszavirág. A szent mosolyának fényforrása túl van mindezeken. Semmi sem érinti, semmi nem tud hozzá felhatolni. Ahhoz, hogy ezt a fényforrást elérjük, le kell győznünk a világot és önmagunkat.

Gondolkodó. — Az imádságot babonának nevezi — a dolgok lényegének teljes félreértését jelenti. Az imameghallgatásért könyörgő hívót egy világ választja el a varázsigéket mormoló babonás embertől. A hívő Isten akaratától teszi függővé imája meghallgatását, kérése teljesedését, szándéka megvalósulását. Eleve azzal térdel le, veszi kézbe a rózsafüzért, kezdi meg a kis vagy nagy kiencedeit, hogy ne az ő akarata szerint történjék meg, amit kér, hanem az isteni gondviselés bölcsessége szerint. Buzgón, állhatatosan, bizalommal kér. De ha nem következik be rögtön, vagy egyáltalán elmarad, amit kér, belenyugszik Isten akaratába. A babonás ember viszont az anyagban önálló, az Isten akaratától független titkos szellemi erőket hisz s ezek felett akar úrrá lenni Istentől függetlenül, bizonyos szavak „varázsigék”, cselekvések, „mágikus szertartások”, jelképek, „amulettek” használatával. Tagadja Isten abszolút hatalmát, nem fogadja el az Isten akaratát, fáradság nélkül akarja engedelmességre kényszeríteni az anyagi vagy szellemi világ erőit. A babona, varázslás, mágia — Isten elleni lázadás, első parancsolata elleni bűn, bálványimádás, — a fekete mágia: tudatos ördögimádás. Abban igazat adunk önmagunknak, hogy van helytelen szellemű és beállítottágú imádkozás is. Az olyan imádkozó, aki kérése teljesedését nem Isten akaratától, hanem az elmondott imák számától, vagy formájától teszi függővé, rossz úton jár, a babona szellemét lopja be az imádságba. Ezt az egyház is elfitéli. A tridenti zsinat például lelkére kötötte a főpásztoroknak: „ne engedjék beszívárogni a keresztény imaéletbe a babonásság szellemét, amely a valódi jámborságot csupán majmolja”. A legteljesebb mértékben el kell ítélni az olyan „ájtatoskodást”, amely imádságával kényszeríteni akarja Istent, hogy teljesítse kívánságát. Az ilyen „imádság” nem igazi ima, hanem annak csupán torz paródiája.

Édesanya — kérdésére szívesen adunk felvilágosítást, bár útbaigazította volna az illetékes helybeli plebános is. Kétségtelen, a gyónást lehetőleg **élszóval** kell elvégezni. Ez az egyház gyakorlata, amitől elegendő ok nélkül nem lehet eltérni. De a gyónás szóbeli lebonyolítása nem isteni parancs, hanem, mint említettük, az egyház gyakorlata. Ha valamilyen okból a szóban történő gyónás akadályokba ütközik — a pap nagyot hall, a gyónó néma, nehezen beszél — elvégezhető jelbeszéddel és írásban is. A lényeg, hogy a pap és a gyónó megértsék egymást a gyónás szándékára, a bűnvallomásra és a bűnbánat kifejezésére vonatkozóan. Jelen esetben, minthogy némáról van szó — s írni is tud, a gyónást el lehet végezni írásban. A lebonyolítás módját beszéljék meg az illetékes plebánossal.

G. I. — Védőszentjének, Joakimnak, Üdvözítőnk nagyatyjának ünnepét (augusztus 16-át) XIII. Leó pápa — családi nevén Pecchi Joakim emelte 1879-ben Szent Annáéval (júl. 26.) együtt másodosztályú ünnep rangjára. Arra a kérdésére vonatkozóan, miért nem szerepel Jézus nemzetségtáblájában (Máté 1, 1—12 — Lukács 3, 20—38), azt felelhetjük: a két nemzetségtábla Szent József őseit sorolja fel, Joakim pedig Szűz Mária atyja volt. Parsch Pius megállapítását az „Üdvösség éve” című kitűnő liturgiai magyarázó könyvében mi is ismerjük, amely szerint: „Szent Lukács evangéliumának családfájában a Héli név egyes értelmezők szerint Joakim helyett áll”. Az értelmezést a tudós szerző csupán a érdekesség kedvéért említi fel. A szentírás mind a két helyen határozottan megmondja, hogy Szent József családfájáról van szó,